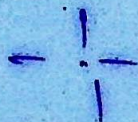

1601

2727
०५/१३

दामनी
शिया

ोध) संस्थान

लेका

लौटानेकी

અનાદિથી સંસારી જીવે નહિ કરેલ

ધર્મની ક્રિયા

(આવૃત્તિ બીજી)

: લેખક :

રામજી માણેકચંદ દોશી,

એડવોકેટ—રાજકોટ સદર.

પ્રાપ્તિસ્થાન

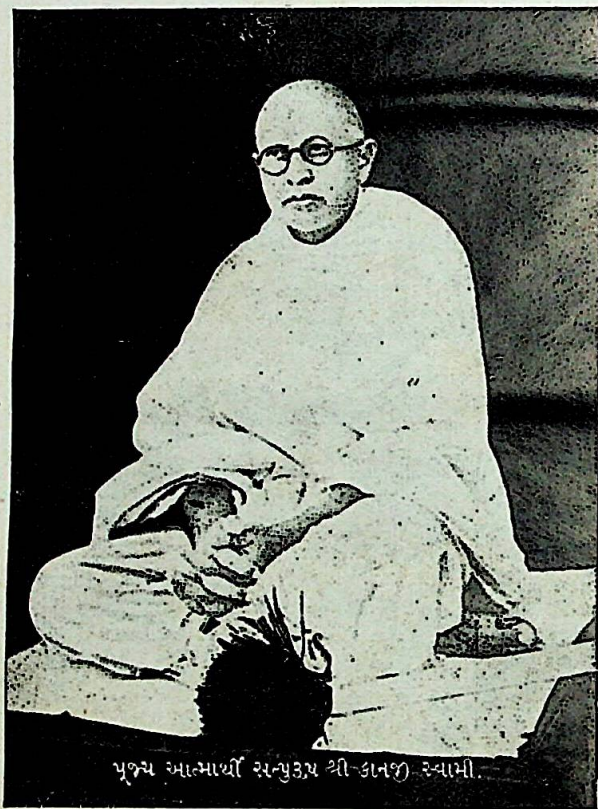
શ્રી જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર

સોનગઢ—કાઠિયાવાડ.

:: स्तुति ::

मंगलं भगवान् वीरो, मंगलं गौतमो गणी ।
 मंगलं कुन्दकुन्दार्यो, जैनधर्मोऽस्तु मंगलम् ॥
 आत्मा ज्ञानं स्वयंज्ञानं ज्ञानादन्यत्करोति किं ।
 परभावस्य कर्तात्मा मोहोऽयं व्यवहारिणाम् ॥
 अज्ञानतिमिरान्धानां, ज्ञानाञ्जनशलाकया ।
 चक्षुस्मीलितं येन, तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥

भोहनबाबू दामोदर त्रि. प्रेस—राजकोट.

—:: અર્પણ ::—

પરમ પૂજ્ય પરમ ઉપધારી શાસનોદ્ધારક
અધ્યાત્મચોગી

શ્રી કાનજી સ્વામીની

પરમ પવિત્ર સેવામાં

આપશ્રીએ આ પામર પર પરમ
ઉપકાર કર્યો છે. આપશ્રી વીતરાગ
ધર્મની મહા પ્રભાવના કરી રહ્યા છો.
અનંત વીતરાગોએ કહેલ મોક્ષમાર્ગ
શું છે અને તે પામવાની ખરી ક્રિયા
શું છે તે આપ આ ભારતભૂમિમાં
આપની શ્રુતગંગાના ધોધમાર પ્રવાહ
દ્વારા મુમુક્ષુ જીવોને પ્રત્યક્ષ સમજાવી
રહ્યા છો. ભગવાને દેહલી ક્રિયાનું
આપ સ્થાપન કરી રહ્યા છો. આપનો
પવિત્ર ઉપદેશ સાંભળી અનંક જીવો
પાવન થયા છે અને થતા જાય છે
તેથી 'ધર્મની ક્રિયા'નું આ લઘુ
પુસ્તક અત્યંત લક્ષિતભાવે આપશ્રીને
અર્પણ કરી આપના પવિત્ર ચરણ
કમળમાં રજી કરું છું.

આપનો
દા સા નુ દા સ

રામજી

અહો! અહો! શ્રી સદ્ગુરુ, કરુણાસિંધુ અપાર;
 આ પામર પર પ્રભુ કર્યો, અહો! અહો! હપકાર.
 શું પ્રભુચરણ કને ધરું? આત્માથી સૌ હીન;
 તે તો પ્રભુએ આપ્યો, વરતું ચરણાધીન.
 આ દેહાદિ આજથી, વર્તો પ્રભુ આધીન;
 દાસ, દાસ, હું દાસ છું, તેહ પ્રભુનો દીન

॥ ૐ ॥

શ્રી સર્વજ્ઞ વીતરાગાય નમઃ

શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ

પ્રસ્તાવના

૧. આ ગ્રંથ તૈયાર કરવાનો હેતુ જાણવાતાં પહેલાં જૈન સમાજની પરિસ્થિતિ જાણવાની જરૂર છે તેથી તે અહીં પ્રથમ કહેવામાં આવે છે.

સાં. ૧૯૫૨-૫૪ ની પરિસ્થિતિ

૨. શ્રીમાન સમીપ સમયવર્તી સમયજ્ઞ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર કહે છે કે:— હાલ જૈનમાં ઘણો વખત થયાં અવાવડૂ કૂવાની માફક આવરણુ આવી ગયું છે; કોઈ જ્ઞાની પુરુષ છે નહીં. કેટલોક વખત થયા જ્ઞાની થયાં નથી કેમકે નહીં તો તેમાં આટલા બધા કદાચહ થઈ જાત નહીં.

(જુઓ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પા. ૫૨૬)

(૧) આશ્ચર્યકારક ભેદ પડી ગયા છે. (૨) ખંડિત છે. (૩) સંપૂર્ણ કરવાનું કાર્ય દુર્ગમ્ય લાગે છે. (૪) તે પ્રભાવને વિષે મહત્ અંતરાય છે. (૫) દેશકાળાદિ ઘણા પ્રતિકૂળ છે. (૬) વીતરાગોનો મત લોક પ્રતિકૂળ થઈ પડ્યો છે (૭) રૂઢીથી જે લોકો તેને માને છે તેના લક્ષમાં પણ તે પ્રતીત જણાતો નથી. અથવા અન્ય મતને વીતરાગનો મત સમજી પ્રવર્તે જાય છે. (૮) યથાર્થ વીતરાગોનો મત સમજવાની તેમનામાં

૬] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કંહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

યોગ્યતાની ઘણી ખામી છે. (૯) દુષ્ટિરાગનું પ્રબળ રાજ્ય વર્તે છે. (૧૦) વેષાદિ વ્યવહારમાં મોટી વિટંબના કરી મોક્ષમાર્ગનો અંતરાય કરી બેઠા છે. (૧૧) તુચ્છ પામર પુરુષો વિરાધક વૃત્તિના ઘણી અગ્રમાગે વર્તે છે. (૧૨) રિચિત્ સત્ય બહાર આવતાં તેમને પ્રાણુધાન તુલ્ય દુઃખ લાગતું હોય તેમ જણાય છે. (જુઓ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પા. ૭૦૨).

૩. શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં તેઓ નીચે પ્રમાણે કહે છે કે:—

વર્તમાન આ કાળમાં મોક્ષમાર્ગ બહુલોપ

ત્રિચારવા આત્માર્થીને ભાળ્યો અત્ર અગોપ્ય. ૨

૪. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે (૧) તે વખતે મોક્ષમાર્ગના જાણનારા બહુ લોપરૂપ હતા. (૨) રૂઢીઓ જેઓ તેને માનતા તેને વીતરાગ ધર્મની પ્રતીતિ (સાચી માન્યતા) નહોતી. (૩) અન્યમતને વીતરાગનો મત સમજી તેઓ પ્રવર્તતા.

ત્યાર પછીથી હાલ સુધીની પરિસ્થિતિ

૫. આ દેશમાં ત્યારપછી અંગ્રેજ કેળવણીનો ધણો પ્રચાર થયો અને જીવન નિર્વાહ ચલાવવાનાં સાધનો તાંગ થતાં તે મેળવવામાં લોકો પોતાનો મોટો ભાગ ગાળવા લાગ્યા એટલે વીતરાગી તત્ત્વજ્ઞાનથી સમાજનું લક્ષ વિશેષ દૂરદૂર થવા લાગ્યું અને ચાલતી ધર્મરૂઢીઓ પ્રત્યે કેળવણી પામેલા લોકોના મોટા ભાગને અરુચિ થતી ચાલી.

૬. જૈનધર્મ એ કાંઈ વાડો નથી છતાં તેના અનુ-

લગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા ૭]

યાચીઓએ ધર્મને નામે વાડાઓ ઉભા કર્યા અને તેને સમર્થન આપવા માટે સંપ્રદાયોની પરિષદો (conferences) ભરાવા લાગી. તે પરિષદોએ પોતાનું લક્ષ્ય મુખ્યપણે (ધાર્મિક ધનાવવાને બદલે) સામાજિક સુધારા તરફ રાખ્યું. લૌકિક કેળવણી માટે પણ પ્રચાર અને ફંડો થયા પણ તે કેળવણીમાં વીતરાગી વિજ્ઞાન વિરુદ્ધ કેટલું શીખવવામાં આવે છે, તે બાબતની દરકાર કરી નહીં. પરિણામે ધર્મ ઉપરની બાહ્યશ્રદ્ધા પણ લગભગ નષ્ટ થઈ. પરિષદના સંચાલકોનું શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના નીચેનાં અમૂલ્ય કથન ઉપર પણ લક્ષ્ય ન રહ્યું.

ગચ્છમતની જે કંડેપના તે નહીં સદ્ગુણવહાર ભાન નહિ નિજ રૂપનું તે નિશ્ચય નહીં સાર. ૧૩૩.

૭. કેળવણીના પ્રચારના ઠરાવોનો અમલ ધરાવતો નહીં થતો હોવાની ફરિયાદ ચાલુ રહી અને સામાજ સુધારાના બીજા ઠરાવો માત્ર કાગળ ઉપર રહ્યા.

૮. સાં. ૧૯૭૪માં આ દેશમાં ઇન્ડિયન સોશિયલ સર્વિસ લીગ્સની આવી ત્યારે સામાજ સેવા મંડળો (social service leagues) શરૂ થયાં અને સેવા તરફ જનસમાજનું વલણ થયું. સાં ૧૯૮૭ થી રાજકીય હિલચાલે સામાજના હૃદયમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારથી યુવક વર્ગ રાષ્ટ્ર સેવા, દેશસેવા, સામાજ સેવા તરફ વળ્યો અને તે લૌકિક કાર્યોને ધર્મના નામથી તેઓ સંબોધવા લાગ્યા. તેને તેઓ રાષ્ટ્રધર્મ, દેશધર્મ, સામાજધર્મ એવાં નવાં નામો આપવા લાગ્યા.

૮]

ભગવાન શ્રી કુંકુંદ - કહાન જૈનશાસ્ત્રમાળા

૬. આ હિલચાલની અસર જેઓ કુળધર્મથી જૈનો છે તેને થયા વિના ન રહે એ દેખીતું છે. તે હિલચાલમાં 'અહિંસા' ને સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે એમ જૈનોને લાગતાં તે તરફ જૈન સમાજ પ્રેરાયો. તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે:- જૈન સમાજનો કેટલોક ભાગ 'રાષ્ટ્રધર્મ' એજ વીતરાગ ધર્મ છે અથવા તેનો એક ભાગ છે એમ સમજવા લાગ્યો. પરિણામે વીતરાગ-વિજ્ઞાનથી સમાજ વિશેષ દૂર થયો.

૧૦. આ હિલચાલને અંગે જૈન યુવક સંઘો સ્થપાયા. અને તેનો મુખ્ય કાર્યક્રમ સમાજ સુધારણા તેમજ સમાજ સેવાનો રહ્યો. એ પ્રવૃત્તિને ધર્મનું નામ આપી ટેકો આપવા માટે પુસ્તકો અને વર્તમાન પત્રો પ્રગટ થયા; તેમાં તીર્થંકર ભગવાનોના ચરિત્રોમાંથી તેમના કાર્યક્રમને ટેકો મળે છે અને તેજ ખરો જૈનધર્મ છે એવી મતલબનાં લેખો આવવા લાગ્યા.

૧૧. સમાજ મુખ્યપણે તત્ત્વજ્ઞાનથી રહિત હતો અને તેને પ્રિય લાગતાં કાર્યો જૈનધર્મને અનુકૂળ છે એવા લેખો વાંચવા મળતાં, પોતે જૈનધર્મના ખરા અનુયાયી છે એવી ભ્રમણાક્રમ માન્યતા તેમનામાં પેદા થઈ અને તે દૃઢ થઈ. તેઓની પરીક્ષા લેવામાં આવે અને તેમાં છ દ્રવ્યોનાં નામ શું, પંચાસ્તિકાચના નામો શું, નવતત્ત્વના નામો શું, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન તપ, ક્રિયા, વિગેરેના ખરા અર્થ શું છે તે સવાલો પુછ્યા હોય તો તેનું પરિણામ લગભગ શુન્યવત્ આવે. એ પ્રમાણે તત્ત્વ-

લગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા ૯]

જ્ઞાનના અભાવપણાની દશા હોય ત્યાં. નિશ્ચયનય અને વ્યવહારનયના ખરા અર્થની ખબર તો ક્યાંથી જ હોય તે સહેજે કહી શકાય છે.

એક વિચિત્રતા

૧૨. સંસારને લગતા બધા ધંધામાં જેણે જે ધંધાનો પાકો અભ્યાસ કર્યો હોય તેજ તેને લગતા લેખો વર્તમાનપત્રોમાં લખે, જેમકે વૈદકશાસ્ત્ર ઉપર કોઈ વકીલ લેખ ન લખે; પણ ધર્મનું ક્ષેત્ર લોકોએ એવું માન્યું છે કે-ગમે તે વ્યક્તિ, પછી તે તત્ત્વજ્ઞાનથી વંચિત હોય તોપણ ધર્મ વિષય ઉપર લેખો લખી શકે અને તે લેખક સમાજમાં કાંઈક પ્રતિષ્ઠિત હોય તો તેનું કથન આધારભૂત મનાય. વળી એમ પણ માનવામાં આવે છે કે— આવી ચર્ચાથી સત્ય શું છે તેનું શોધન થઈ શકે. આ માન્યતા સાચી હોય તો તેનો અર્થ એ થાય છે કે ધર્મને લગતા લેખો માટે તે વિષયના ખાસ અભ્યાસની જરૂર નથી, અને ધર્મ તો જાણે સાવ ફેાગટિયો જ છે !

૧૩. ગૃહસ્થ સમાજની આ દશા છે ત્યારે ત્યાંની સમાજની સ્થિતિ શું છે તે આપણે જોઈએ. કેટલાક સંપ્રદાયોમાં ત્યાંનીઓની સંખ્યા વધારવા તરફ ખાસ ધ્યાન અપાતું હોવાની ફરિયાદો થવા લાગી. યુવક સમાજ અને ત્યાંની સમાજ તથા તેને ટેકો આપનારા ગૃહસ્થ સમાજ વચ્ચે ઘર્ષણ ઉત્પન્ન થવા લાગ્યું. ત્યાંનીઓ વચ્ચે બાહ્ય બાબતોમાં તીવ્ર કલેશરૂપ મતભેદ ઉત્પન્ન થવા લાગ્યા. તેને અંગે વર્તમાન પત્રોમાં ખૂબ જોરથી

૧૦] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

સામસામા આશ્રેષ્ઠો કરવામાં આવે છે. પરિણામે સાધુ સમાજની સંખ્યામાં વધારો થયો હોય તોપણ, અનેક કારણોએ તે સમાજ તત્ત્વજ્ઞાનથી મુખ્યપણે વંચિત રહેલ છે. કેટલાક ત્યાગીઓ સમાજને અનુકુળ વિષયોને ધર્મનું સ્વરૂપ મનાવે છે અને કેટલાક ઉપદેશકો કહે છે કે- આ કાળ ધર્મ પામવા માટે લાયક નથી; છતાં તેઓ સાધુઓની સંખ્યા વધારતા જ જાય છે.

૧૪. આ પ્રમાણે શ્રીમદે જણાવેલા ૧૨ મુદ્દાઓમાંથી નં-૬-૭-૧૧-૧૨ મુદ્દાઓ વિશેષપણે પુષ્ટ થયા છે એમ તટસ્થ વિચારકને લાગ્યા વિના રહેશે નહીં.

તત્ત્વજ્ઞાનના રસિક જનો.

૧૫. ઉપરના કથનનો અર્થ એવો નથી કે તત્ત્વજ્ઞાનના રસિકજનો કોઈ છે જ નહીં. વીતરાગનું શાસન પાંચમા આરાના છેડા સુધી રહેવાનું છે. પાંચમો આરો ૨૧૦૦૦ વર્ષનો છે. તેમાં હજુ ૨૫૦૦ વર્ષ માત્ર થયાં છે તેથી વીતરાગી ધર્મને સમજવાની રુચિવાળા જીવો હોવાજ નોંધ્યો. એટલે આ બાબતમાં શું શું થયું છે તે હવે આપણે નોંધ્યો.

૧૬. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં જન-સમાજને અધ્યાત્મ સમબળીયું અને અધ્યાત્મના પ્રચાર અર્થે 'શ્રી પરમશ્રુત પ્રલાવક મંડળ સ્થાપ્યું' એ રીતે જન સમાજ ઉપર (મુખ્યત્વે ગુજરાત કાઠિયાવાડ પર) તેમનો મહાન ઉપકાર વર્તી રહ્યો છે.

૧૭. શ્રી પરમ શ્રુત પ્રલાવક મંડળ તરફથી શ્રી કુંદ-

ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા [૧૧]

કુંદાચાર્યે બનાવેલા પરમાગમો શ્રી સમયસાર, પ્રવચનસાર પંચાસ્તિકાય, શ્રી યોગીન્દ્ર દેવકૃત શ્રી પરમાત્મપ્રકાશ, શ્રી અમૃતચંદ્ર આચાર્ય કૃત પુરુષાર્થ સિદ્ધિઉપાય, શ્રી નેમીચંદ સિદ્ધાંત ચક્રવર્તી કૃત દ્રવ્યસંગ્રહ, ગોમટસાર વિગેરે ગ્રંથો હીંદી ભાષામાં પ્રગટ કર્યા; અને 'શ્રીમદ રાજચંદ્ર' ગુજરાતીમાં પ્રગટ કર્યું.

૧૮. કલકત્તા અને બીજા સ્થળોએથી શ્રી ધવળ, શ્રી જયધળ, અર્થ પ્રકાશિકા, સમાધિશતક, સર્વાર્થસિદ્ધિ, રાજવાર્તિક, રત્નકરંડ શ્રાવકાચાર, નિયમસાર, અષ્ટપાદુક, સમયસાર નાટક, મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક, જૈનસિદ્ધાંત પ્રવેશિકા, જૈનસિદ્ધાંત દર્પણાદિ અનેક તત્વના ગ્રંથો હીંદી ભાષામાં પ્રગટ થયાં.

૧૯. ગુજરાત કાઠિયાવાડના જૈનધર્મના જુદા જુદા પીરકાના સંઘોએ આ પુસ્તકો (અગર તેમાંના કેટલાક) તેમની લાઘવિરી માટે ખરીદ કર્યાં તેમજ ગુજરાત કાઠિયાવાડના કેટલાક જૈનોએ પણ તે ખરીદ કર્યાં. લોકોના હાથમાં આ સાહિત્ય આવતાં કેટલાકે તેનું વાંચન કર્યું, અને તે ઉપરથી તત્ત્વને લાગતા પ્રશ્નો ઉઠવા લાગ્યા. તેમજ તટસ્થવૃત્તિના જીવો તેમાં રસ લેવા લાગ્યા. એ રીતે ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં અધ્યાત્મ રસનાં જે બીજા શ્રીમદ્દેવાળ્યાં હતાં તે ઉગતા દેખાવા લાગ્યાં.

એક પવિત્ર પ્રસંગ

૨૦. સંવત ૧૯૭૮ શ્રી વીરશાસનના ઉદ્ધારનો, અનેક મુમુક્ષુઓના મહાન પુણ્યોદયને સ્મરવતો એક

૧૨] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કંઠાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

પ્રવિત્ર પ્રસંગ બન્યો. કોઈ ધન્ય પળે શ્રીમદ્ ભગવ-
ત્કુંદકુંદાચાર્ય કૃત શ્રી સમયસાર નામનો મહાન
ગ્રંથ પરમપૂજ્ય સદ્ગુરુદેવ શ્રી કાનજી સ્વામીના
હસ્ત કમળમાં આવ્યો; સમયમાર વાંચતાંજ તેમના
હર્ષનો પાર ન રહ્યો. જેની શોધમાં તેઓ હતા તે તેઓને
મળી ગયું. (ચેતાંબર આગમો તેની ટીકાઓ અને ગ્રંથોનો
અભ્યાસ તે પહેલાં તેઓએ કર્યો હતો.) શ્રી સમયસાર-
જીમાં અમૃતનાં સરોવર છલકાતાં મહારાજશ્રીના અંતર
નયને જોયાં. એક પછી એક ગાથા-ટીકા વાંચતાં ઘુંટડા
ભરી ભરીને તે અમૃત પીધું. ગ્રંથાધિરાજ સમયસા-
રજીએ મહારાજશ્રી પર અલૌકિક અનુપમ ઉપકાર
કર્યો. અને તેમના આત્માનંદનો પાર ન રહ્યો.
મહારાજશ્રીના અંતર્જીવનમાં પરમપવિત્ર પરિ-
વર્તન થયું. ભુલી પડેલી પરિણતિએ નિબધર
દેખ્યું; ઉપયોગ ઝરણાનાં વહેણુ અમૃતમય થયાં;
જિનેશ્વર દેવના સુનંદન ગુરુદેવની જ્ઞાનકળા હવે
અપૂર્વ રીતે ખીલવા લાગી

અધ્યાત્મ-જ્ઞાનની પ્રભાવના

૨૧. પરમપૂજ્ય સદ્ગુરુદેવ શ્રી કાનજી સ્વામીનું
આતુર્માસ સાં. ૧૯૯૦ માં રાજકોટ સદરમાં હતું. તે વખતે
તેઓએ શ્રી સમયસારની શરૂઆતથી ૯૯ ગાથા સુધીના અર્થ-
તેમની મંથુર અને ગાળ ગોપાળને સમજાવે તેવી ઘરગથ્થુ
ભાષામાં સમજાવી તેના અતિ ગહન આશયો પ્રગટ કર્યા,
ત્યારથી સમાજની અધ્યાત્મ વૃત્તિ જાગૃત થવા લાગી.

લગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા ૧૩]

૨૨. સાં. ૧૯૯૦ નું ચાતુર્માસ પૂરું થતાં તેઓશ્રી જ્ઞાનનગર પધાર્યા. ત્યાં શ્રી સમયસારનું વ્યાખ્યાન આપું રહ્યું. એ રીતે કાઠિયાવાડમાં અધ્યાત્મનો પ્રચાર ચાલવા લાગ્યો. જૈનધર્મના ખરા તત્ત્વને લગતી તેઓશ્રીની માન્યતાના કારણે તેઓએ સં. ૧૯૯૧ ના ચૈત્ર સુ. ૧૩ના પવિત્ર દિવસે સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયનો ત્યાગ સોનગઢ મુકામે કર્યો. તેઓશ્રીનો મુખ્ય નિવાસ સોનગઢમાં જ છે. સાં. ૧૯૯૫ માં દમ્પત્ય સુધી અને સાં. ૧૯૯૬ માં લગલગ નવ માગ તેઓશ્રી રાજકોટ સદરમાં ખીરાળ્યા હતા. તે વખત તથા વિહારનો ાળ બાદ કરતાં બાકીનો વખત તેઓશ્રી સોનગઢમાં જ રહી છેલ્લા બાર વર્ષથી કાઠિયાવાડમાં વીતરાગ દેવતા તત્ત્વજ્ઞાનનો અમૃત વરસાદ ધોધમાર વરસાવી રહ્યા છે અને તેનો લાભ અનેક મુમુક્ષુઓ લઈ રહ્યા છે.

આ ગ્રંથની તૈયારી

૨૩. કેટલાક ઉપદેશકો શરીર-જડની ક્રિયાથી ધર્મ થાય એમ સમજવી રહ્યા હતા. લોકો જે સામાયક, પ્રતિકભણ, પચખાણ, તપ, ઉપવાસ, દાન, ભક્તિ, દેવદર્શન, પૂજા વિગેરે કરે છે તે જ લગવાને કહેલી ક્રિયા છે અને તે કરતાં કરતાં હળવે હળવે ધર્મ થશે એમ સમજાવવા લાગ્યા. કુળ ધર્મના ગુરુ જે કાંઈ કહે તે માની લેવાની દેવ સાંપ્રદાયિક મનોવૃત્તિવાળા જીવોમાં હોય છે તેથી એ ક્રિયાથી પોતાનો ઉદ્ધાર થઈ જશે એવી ભ્રમિત માન્યતા તેઓ સેવ્યા કરે છે.

૧૪] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

૨૪. કેટલાક ઉપદેશકો તો એમ કહે છે કે— અમે હાલ ચાલતી ક્રિયાના મહા ઉપાસક છીએ. તેના અમે ઉપદેશક છીએ. લોકો આ કાળે ધર્મ સમજી શકે નહિ માટે તેઓ જેવી રીતે ક્રિયાઓ કર્યા કરે છે તેમ તેઓએ કર્યા કરવી. આવી રીતે તેઓ મૂઢતાને પોષે છે. જો આ કાળમાં જીવ ધર્મ પાળી શકે નહીં તો તેઓ સાચા ઉપદેશકો કે ત્યાગી શી રીતે ગણાય ? ધર્મને લાયક કાળ ન હોય તો દીવસે દીવસે નામધારી સાધુઓની સંખ્યા વધારવાથી શું લાભ છે ? આ કાળે જીવ ધર્મ ન પામી શકે તો તેઓ ખરી સાધુ દીક્ષા શી રીતે લઈ શકે અને ખરા સાધુ કેમ થઈ શકે ?

૨૫. આવી પરિસ્થિતિમાં કેટલાક મુમુક્ષુલાઈઓ 'વીતરાગદેવે પડેલી ક્રિયા કઈ છે તેને લગતું એક પુસ્તક લખાય તો સાફ' એમ કહેવા લાગ્યા, તેમની ભાવના વ્યાજબી લાગતાં પરમ પૂજ્ય સદ્ગુરુદેવ શ્રી કાનજી સ્વામીના મુખકમળથી નીકળતી શ્રુતગંગામાંથી જે કાંઈ આ સંબંધમાં હું ગ્રહણ કરી શક્યો છું તે મેં આ ગ્રંથમાં જણાવેલ છે. તેમાં વીતરાગ વિજ્ઞાન અનુસાર કથન કરવા મેં કાળજી રાખી છે.

૨૬. આ ગ્રંથમાં નીચેના વિષયો લેવામાં આવ્યા છે:—

- (૧) જ્ઞાન ક્રિયાભ્યાસ મોક્ષ. (૨) રૂપિ ક્રિયા (૩) કરોતિ ક્રિયા (૪) મોક્ષને કાતરનારી ક્રિયા (૫) કુ સામાયિક ક્રિયા, સુ સામાયિક ક્રિયા. (૬) કુ પ્રતિક્રમણ—સુ પ્રતિક્રમણ. (૭) સાચું પ્રત્યાખ્યાન (પચ્ચખાણ) (૮) સાચું

લગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા ૧૫]

તપ. (૯) સાચી ગુપ્તિ, સમિતિ (૧૦) ધર્મ—અનુપ્રેક્ષા, પરિષદજન્યનું સ્વરૂપ. (૧૧) લકિત (૧૨) પ્રશસ્ત દાન, શીલ, તપ, લાવ (૧૩) દેહદમન, ઇન્દ્રિય નિગ્રહનો ખરો અર્થ (૧૪) મોક્ષમાર્ગમાં જ્ઞાન અને ક્રિયાના કેટલા કેટલા ટકા. (૧૫) જીવે પ્રથમ શું કરવું (૧૬) નિમિત્ત પર-દ્રવ્યને કાંઈ કરી શકે નહીં (૧૭) નિશ્ચય—અવહારનું સ્વરૂપ (૧૮) જીવની અનાદિથી ચાલી આવતી ભૂલો. (૧૯) જીવના અનાદિના સાત વ્યસનો એ વિગેરે વિષયો લેવામાં આવ્યા છે.

વાંચકોને વિનંતિ.

૨૭. મુમુક્ષુઓને નીચેની બાબતો ખાસ લક્ષમાં રાખવા વિનંતિ છે:—

- (૧) સમ્યગ્દર્શનથીજ ધર્મની શરૂઆત થાય છે.
- (૨) સમ્યગ્દર્શન પામ્યા મિવાય કોઈપણ જીવને સાચાં વ્રત, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, તપ, પ્રત્યાખાન વિગેરે હોય નહીં, કેમકે તે ક્રિયા, પ્રથમ પાંચમે ગુણસ્થાને શુભલાવ રૂપે હોય છે.
- (૩) શુભલાવ જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીને બન્નેને થાય છે પણ અજ્ઞાની તેનાથી ધર્મ થશે એમ માને છે અને જ્ઞાની તેનાથી કદી ધર્મ થાય નહીં એમ માને છે.
- (૪) આ ઉપરથી શુભલાવ કરવાની ના પાડવામાં આવે છે એમ સમજવું નહીં પણ તેને ધર્મ માનવો નહીં કે તેથી ક્રમે ક્રમે ધર્મ થશે એમ માનવું નહીં, કેમકે અનંત વીતરાગોએ તેને બંધનું કારણ કહ્યું છે.

૧૬]

ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કલ્પાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

(૫) એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કાંઈ કરી શકે નહીં, પરિણામી શકે નહીં, ગ્રેસ્ત્રા કરી શકે નહીં, અગર, મદદ કે ઉપકાર કરી શકે નહીં, લાલ નુકશાન કરી શકે નહીં, મારી જીવાડી શકે નહીં, સુખ દુઃખ આપી શકે નહીં એવી દરેક દ્રવ્ય-શુદ્ધ પર્યાયની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા અનંત જ્ઞાનીઓએ પોકારી પોકારીને કહી છે.

(૬) જિનમતમાં તો એવી પરિપાટી છે કે પહેલાં સમ્યક્ત્વ હોય પછી જાત હોય; હવે સમ્યક્ત્વ તો સ્વ પરનું શ્રદ્ધાન થતાં થાય છે, તથા તે શ્રદ્ધાન દ્રવ્યાનુયોગનો અભ્યાસ કરતાં થાય છે; માટે પહેલાં દ્રવ્યાનુયોગ અનુસાર શ્રદ્ધાન કરી સમ્યગ્દર્શ થવું.

(૭) પહેલે ગુણસ્થાને જિજ્ઞાસુ જીવોને શાસ્ત્રનો અભ્યાસ, વાંચન, મનન, જ્ઞાની પુરુષનો ધર્મોપદેશ સાંભળવો નિરંતર તોમના સમાગમમાં રહેવું, દેવ દર્શન, પૂજા, ભક્તિ, દાન વગેરે શુભ ભાવો હોય છે. પરંતુ પહેલે ગુણસ્થાને સાચાં વ્રત, તપ વગેરે હોતા નથી.

૨૮. ઉપલક દાષ્ટએ જોનારને નીચેની બે શંકા થવાનો સંભવ છે:—

(૧) આવા કથન સાંભળવાથી કે વાંચવાથી લોકોને ઘણું નુકશાન થવા સંભવ છે. (૨) હાલ લોકો જે કાંઈ વ્રત, પરચખાણ, પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયા કરે છે તે છોડી દેશે.

તેનો ખુલાસો નીચે પ્રમાણે છે:—

સત્યથી કોઈપણ જીવને નુકશાન થાય એમ કહેવું તે

ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા [૧૭

ભૂલભરેલું છે અર્થાત્ અસત્ કથનથી લોકોને લાભ થાય એમ માનવા ધરાધર થાય છે. સત્ સાંભળવાથી કે વાંચવાથી જીવોને કદી નુકશાન થાય જ નહિ. અહીં વ્રત-પચ્ચખાણ કરનારાઓ જ્ઞાની છે કે અજ્ઞાની છે તે જાણવાની જરૂર છે. જો તેઓ અજ્ઞાની હોય તો તેને સાચા વ્રતાદિ હોતાં જ નથી તેથી તે છોડવાનો પ્રશ્ન જ નથી. જો વ્રત કરનાર જ્ઞાની હશે તો છદ્મસ્થ દશામાં તે વ્રત છોડી અશુભમાં જશે તેમ માનવું ન્યાય વિરુદ્ધ છે. એમ બને કે તે ક્રમેક્રમે શુભભાવને ટાળી શુદ્ધને વધારે; પણ તે તો લાભનું કારણ છે, નુકશાનનું કારણ નથી. માટે સત્ય કથનથી કોઈને નુકશાન થાય નહિ.

૨૯. આ રીતે જીવોને સત્યનું સ્વરૂપ અને ધર્મ પામવાની ખરી ક્રિયાનું સ્વરૂપ બતાવતું આ પુસ્તક સર્વને હિતનું જ કારણ છે.

૩૦. ઘણા જીવો ધર્મ કરવા માગે છે અને તે માટે ક્રિયા કરવા માગે છે પણ “ કંઈ ક્રિયા કરવાથી ધર્મ થાય ” એના સાચા ભાન વગર ધર્મને નામે અધર્મનું સેવન કરી રહ્યા હોય છે. તેથી ધર્મની ક્રિયા શું છે તેનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ આ પુસ્તકમાં આપવમ આવેલ છે....માટે તેનો કાળજી પૂર્વક અભ્યાસ કરવા જિજ્ઞાસુ જીવોને ખાસ વિનંતિ છે.

માગસર રામજી માણેકચંદ દોશી (એડવોકેટ)
સાં. ૨૦૦૩ પ્રમુખ
સોનગઢ. શ્રી જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર ટ્રસ્ટ.

વિષય-સૂચી

પ્રકરણ	વિષય	પાનું
૧	જ્ઞાન ક્રિયાલ્યામ્ મોક્ષ: ભાગ-૧	૧
	૧-૨ ક્રિયા શબ્દ્યા અર્થો.	
	૩ ૭ દ્રવ્યોની ક્રિયા.	
	૪-૫ ક્રિયાનો અહીં લાગુ પડતો અર્થ તથા આધારો	
૨	જ્ઞાન ક્રિયાલ્યામ્ મોક્ષ: ભાગ-૨	૫
	૧-૨ જ્ઞાનક્રિયા તથા કોષાદિ ક્રિયા.	
	૩-૪ જ્ઞપ્તિ અને કરોતિ ક્રિયા.	
	૫ શરીરની ક્રિયા નહીં.	
૩	જ્ઞાન ક્રિયાલ્યામ્ મોક્ષ: ભાગ-૩	૯
	૧-૨ જ્ઞાન ક્રિયાલ્યામ્ સૂત્રનું મૂળ.	
	૩ આ સૂત્રનો વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ ખરો અર્થ	
	૪ સિદ્ધાંતિક દૃષ્ટિએ થતો અર્થ	
	૫ આ સૂત્રનો ખરો અર્થ શો છે ?	
૪	જ્ઞપ્તિ ક્રિયા ભાગ-૧	૧૪
	૧ આત્મા જ્ઞાન સિવાય ખીલું કરી શકે નહીં.	
	૨-૩-૪ જ્ઞપ્તિ ક્રિયા અને જ્ઞેયાર્થ પરિણમન ક્રિયાના અર્થ.	
	૬ ક્રિયાનો અર્થ ચારિત્ર.	
૫	જ્ઞપ્તિ ક્રિયા ભાગ-૨	૧૭
	૧ ચારિત્ર કાંઈ જડ શરીરની અવસ્થા નથી.	
	૨ જ્ઞાન અને ચરિત્રની એકતા તે મોક્ષમાર્ગ છે.	
	૩ શુદ્ધ ચારિત્ર સમ્યક્જ્ઞાનીને જ હોય છે.	

ભગવાનશ્રી કુંઠકુંઠ-કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

[૧૯]

૪ સમ્યગ્દષ્ટિ જ મોક્ષમાર્ગનો સાધક છે.

૫ જીવ પોતાને પોતાથી જ જાણે છે.
(આધારો સહિત અર્થ)

૬ જ્ઞાપ્ત ક્રિયા ભા-૩

૨૭

૧-૨ ક્રિયા એટલે વીતરાગ ચારિત્ર.

૩ શરીરની ક્રિયા ચારિત્રને સહાયક નથી.

૪ શરીરની ક્રિયા કે કરેતિ ક્રિયાથી મોક્ષ નથી.

૫ ક્રિયાના અહીં અર્થો.

૭ કરેતિ ક્રિયા ભા-૧

૨૨

૧-૨ કરેતિ ક્રિયાનો અર્થ.

૩ સમ્યગ્દર્શન પોતાને થયું છે એમ જાણી શકાય છે.

૪-૫ તેના આધારો.

૮ કરેતિ ક્રિયા ભા-૨

૨૫

૧-૨ નયની વ્યાખ્યા-અનુભવથી જીવ પ્રત્યક્ષ અને
શ્રુતજ્ઞાનથી પરોક્ષ

૩-૪-૫ તેનાં આધારો.

૯ કરેતિ ક્રિયા ભા-૩

૨૯

૧-૨-૩ પોતાને સમ્યગ્દર્શન છે તે જાણી શકાય છે.

૪ પરમાર્થ, સંસ્તવ-સ્તુતિ વગેરેના અર્થ

૫ આત્મા આ કાળે દુર્લભ છે, માટે જેમ કરીએ
છીએ તેમ કરવું-એ ખોટી માન્યતા છે.

૧૦ કરેતિ ક્રિયા ભા-૪

૩૭

૧ અધ્યાત્મ ઉપદેશ આ કાળે આપવો જ જોઈએ,
નહિ તો કરેતિ ક્રિયા મટે નહીં.

૨ દ્રવ્યાનુયોગનો ઉપદેશ આ કાળે સભામાં
આપવો જ જોઈએ.

૨૦] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

૩ સિદ્ધ થતા નિયમો.

૪ સમ્યગ્દર્શન વગરની શુભાશુભ ક્રિયા કરોતિ ક્રિયા છે.

૧૧ મોક્ષને કાતરનારી ક્રિયા કંઈ ? ૪૨

૧-૨-૩ શુભાશુભ ક્રિયા-કરણી-મૂઢક્રિયા-વિચિક્ષણ ક્રિયા

૪ શરીરની ક્રિયાથી બંધ કે મોક્ષ નથી,

કેમકે તે પરદ્રવ્ય છે.

૫ કર્મભાવનું ફળ સંસાર

૧૨ સમજ્યા વિનાની સામાયિકતું ફળ ? ૪૭

૧ માત્ર પાઠ જોલી કરેલ સામાયિકતું ફળ

૨ પ્રતિજ્ઞા વગર ઉપયોગ રાખે તેનું ફળ.

૩ ત્યારે અમારે કરવું શું ?

૪ સામાયિક વ્રત સમ્યગ્દષ્ટિને હોય.

૫ અધર્મને ધર્મ કાણ માને છે ?

૧૩ સાચી સામાયિક ક્રિયાનું સ્વરૂપ ૫૦

૧-૨ સામાયિકના પ્રકાર.

૩ સામાયિકનો અર્થ.

૪ નિશ્ચય અને વ્યવહાર સામાયિક.

૫ મહાવ્રત-અણુવ્રતને ઉપાદેય માને છે, તે જરાજર

નથી. સમ્યગ્દષ્ટિને કેમ તે વડે સંવર નિર્જરા

થાય છે. ચારિત્રના તેર ભેદમાં મહાવ્રત અણુવ્રત

કેમ આવે છે. તેનો ખુલાસો-અને અજ્ઞાનીના

વ્રત ?

૧૪ કુપ્રતિક્રમણ અને સુપ્રતિક્રમણનું સ્વરૂપ. ૫૪

૧-૨-૩ પ્રતિક્રમણની ચાલતી રીતનું યથાર્થપણ નથી.

૪ નિશ્ચય પ્રતિક્રમણ

ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા [૨૧]

૫ આવા ઉપદેશથી લોકો હાલની ચાલતી સામાયિક
પ્રતિક્રમણ ક્રિયા મૂકી દેશે તે શંકા બરાબર નથી,
પણ લોકો સુધરશે.

૧૫ સાચું પ્રત્યાખ્યાન શું છે? ૫૭

૧ બ્યાખ્યા-અર્થ-સ્વરૂપ.

૨ તેનું વિશેષ કથન.

૩-૪ પરવસ્તુનો સંયોગ જ્ઞાનીને કેવી રીતે છુટે?

૫ બ્યવહાર પ્રત્યાખ્યાન; શુદ્ધોપયોગની કલ્પિકા જાગવી.

૧૬ સમ્યક્ તપ શું છે? ૬૨

૧ બ્યાખ્યા તથા આધાર.

૨ બાર પ્રકારનાં તપ, બ્યવહાર (ઉપચાર) થી તપ છે.

૩ 'તમે એમ કહેશો તો અમે ઉપવાસાદિ નહીં કરીએ'
તેનો ખુલાસો.

૪ અંતરંગ તપ.

૫ સાચું તપ અને બાળ તપ.

૧૭ સમ્યક્ ગુપ્તિ સમિતિ શું છે? ૬૫

૧ શુભ પ્રવૃત્તિ ગુપ્તિ નથી.

૨ સાચી ગુપ્તિ.

૩ સમિતિ પરની રક્ષા અર્થે જ નથી.

૪ સાચી સમિતિનું સ્વરૂપ.

૫ સત્સમિતિ ગુપ્તિ. પારા-૨ માં જણાવ્યા પ્રમાણે.

૧૮ ધર્મ અનુપ્રેક્ષા અને પરિષહજયનું સ્વરૂપ શું? ૬૬

૧-૨ ધર્મ.

૩ અનુપ્રેક્ષા.

૪-૫ પરિષહ જય.

૨૨] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

૧૯ ભકિતનું સ્વરૂપ.

૬૮

- ૧ ભકિત સરાગ છે. જ્ઞાની શા માટે કરે છે?
- ૨ પંચાસ્તિકાયનો આધાર.
- ૩ ભકિત વિશેષ કોની? જ્ઞાનીની કે અજ્ઞાનીની?
- સાચી ભકિત જ્ઞાનીને.
- ૪ ભકિતના અર્થ. જ્ઞાનીને ભકિત અનુપાદેય છે.
- ૫ નિશ્ચય ભકિત.

૨૦ પ્રશસ્ત રાગ-દાન, શીલ, તપ, ભાવ.

૭૦

- ૧ પ્રશસ્ત રાગે પ્રવર્તો પણ માનો કે ધર્મ નથી.
- ૨ અભિપ્રાયમાં ભૂલ.
- ૩ સમ્યગ્દષ્ટિ પ્રશસ્ત રાગનો ઉપાય કરે છે તેનું કેમ?
- ૪ શ્રાવક (ગૃહસ્થ) ના કર્તવ્ય.
- ૫ સત્યદાનની વ્યાખ્યા. અશુભ ભાવ કરતાં શુભભાવમાં
બંધન ઓછું-શુદ્ધદાન.

૨૧ દેહદમન-ઈન્દ્રિય નિગ્રહ-શારીરિક ક્રિયાનું સ્વરૂપ. ૭૫

- ૧-૨ દેહ, ઈન્દ્રિયો, પુદ્ગલ તેનું પરિણમન તેનાથી થાય,
જીવ કરી શકે નહીં. અસદ્ભૂતવ્યવહારનયનો અર્થ.
- ૩ દેહદમન અને ઈન્દ્રિયનિગ્રહ કેમ બની શકે?
- ૪ જીવનો દેહ ઉપર અધિકાર છે એ માન્યતા ખરી નથી.
એ માન્યતાથી ક્લેશ થાય છે, તે આર્તધ્યાન છે.
- ૫ સાચું દેહદમન; મિથ્યાત્વનું પ્રતિક્રમણ.

૨૨ મોક્ષમાર્ગમાં જ્ઞાનના કેટલા ટકા તથા ક્રિયાના
કેટલા ટકા? ૭૬

- ૧-૨ સમ્યગ્જ્ઞાનનાં સો ટકા, સમ્યકચારિત્રના સો ટકા.
મોક્ષ એટલે પવિત્રતા.
- ૩ પાંચ ક્રિયાનો નકાર થયો.

લગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા [૨૩

૪ ત્રણ ગુણની પૂર્ણતા.

૫ મોક્ષ એ વિકારમાંથી મુક્ત થવું-સુખની પૂર્ણતા.

૨૩ જીવે પ્રથમ શું કરવું ? ૮૧

૧ મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકમાંથી આધારો.

૨ પહેલો પ્રયત્ન આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિનો હોવો જોઈએ.

૩ રાગદ્વેષ કેમ છુટે.

૪ શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાંથી આધાર.

૫ શ્રી સમયસારમાંથી આધાર, શાસ્ત્રના દાખલા મિથ્યાત્વનો પાડો અનંતા ચારિત્ર ખાઈ ગયો. શુભ ટાળી અશુભ કવ્વાનું કહ્યું નથી.

૨૪ નિમિત્ત પરદ્રવ્યને શું કરી શકે ? ભાગ-૧ ૮૭

૧ પરિણમન પરદ્રવ્યની અપેક્ષા રાખવું નથી.

૨ ખીજા વિકારી દ્રવ્યની પર્યાય (અવસ્થા) ત્યારે પોતાથી હાજર હોય છે.

૩ એક સહજ નિમિત્ત-નૈમિત્તિક ભાવ છે કે નિમિત્ત હાજર છતાં તેના વિના ઉપાદાન પરિણમે છે.

૪ કર્મનો ઉદ્ધવ બંધનું કારણ નથી.

૫ ઉપાદાનના પોતામાં સો ટકા. નિમિત્તના પોતામાં સો ટકા. દ્રવ્ય-ગુણ અન્ય દ્રવ્ય ગુણપણે પરિણમતા નથી. પછી તે ખીજામાં શું કરે ? કાંઈ નહીં.

૨૫ નિમિત્ત પરદ્રવ્યને શું કરી શકે ? ભાગ-૨ ૯૧

૧ પુદ્ગલ કર્મની જીવ ઉપર જોરાવરી ખીલકુલ નથી.

૨ નિમિત્ત ઉપાદાનને કાંઈ કરે નહીં.

૩ દ્રવ્યકર્મ કે ખીજું કોઈ જીવને પળવવું નથી.

જીવને અનાદિથી પરના દોષ જોવાનો અભ્યાસ છે;

૨૪]

ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

પર કાંઈ પરને કરી શકે નહીં પછી તેના ઉપર
કોપ કેમ થાય ?

૪ પરદ્રવ્ય મને રાગ ઉપજાવે છે એમ માને તે નય-
વિભાગ સમજ્યા નથી.

૫ પરદ્રવ્ય (નિમિત્ત) બળાતકારથી કોઈનું બગાડતા
નથી. બીજા જીવના કર્મ કેમ નિમિત્ત થતા નથી
તેનો ખુલાસો.

૨૬ નિમિત્ત પરદ્રવ્યને શું કરી શકે ? ભાગ-૩ ૯૭

૧ જીવ જડનું કાંઈ કરી શકે નહીં, જડ જીવનું કાંઈ
કરે નહીં.

૨ કોઈ કોઈનું નિમિત્ત બની શકતું નથી.

૩ નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ વ્યવહાર છે

૪ ઉપચારનો અર્થ.

૫ નિશ્ચય, વ્યવહારના કથનને બંનેને સત્યાર્થ
ગણાય નહીં.

૨૭ નિમિત્ત પરદ્રવ્યને શું કરી શકે ? ભાગ-૪ ૧૦૨

૧ એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કાંઈ કરી શકે નહીં, એ
નિયમના આધારે.

૨ એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને અકિંચિત્કર છે.

૩ નિમિત્તનો અર્થ.

૪ પ્રશ્ન-ખોટું ખોલવું નહિ વિગેરે ઉપદેશ મિથ્યા
જશે ? તેનો ઉત્તર-

૫ વ્યવહાર વિના પરમાર્થનો ઉપદેશ અશક્ય છે;

પ્રશ્ન:-જીવે સાંભળશે તો અવ્યવસ્થા થશે.

ઉત્તર-લૌકિક દષ્ટિએ-ધર્મદષ્ટિએ

ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા [૨૫]

૨૮ નિશ્ચય-વ્યવહારના પ્રશ્ન અને તેના અર્થો ૧૦૯

- ૧ તમારા કથનમાં વ્યવહારનય આવે છે.
- ૨ નિશ્ચયનો અર્થ
- ૩ વ્યવહારનો અર્થ
- ૪ જીવ આંગળી ઉંચી ન કરી શકે
- ૫ શરીરની ક્રિયા આસ્ત્રવ નથી; નિશ્ચય-વ્યવહારની સમજણ; નયનો અર્થ; અજ્ઞાનીની સમજણ.

૨૯ જીવની અનાદિથી ચાલી આવતી ભૂલો. ૧૧૫

- ૧ સાતે તત્ત્વમાં જીવની વિપરીતતાનું સ્વરૂપ.
- ૨ તેનું કારણ નિસર્ગ મિથ્યાદર્શન.
- ૩ જીવ એટલે આત્મા.
- ૪ સમ્યગ્દર્શનથી એ ભૂલો ટળે. સંસારનો અર્થ.
- ૫ પોતાનું સ્વરૂપ સમજવું-ફળ અનંત સુખ

૩૦ જીવને અનાદિનાં સાત વ્યસનો ૧૧૭

- ૧ તે જીવને અનાદિના છે.
- ૨ સમયસાર નાટકમાંથી સાત ભાવ વ્યસનોનું સ્વરૂપ
- ૩ તે ભાવવ્યસનનાં અર્થ.
- ૪ લૌકિક સાત વ્યસન છુટવાં તે શુભભાવ છે.
- ૫ સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ. વિકાર જવાનો ક્રમ.

૩૧ સત્ય પુરુષાર્થ. ૧૧૯

- ૧ સત્ય અને અસત્ય એ પ્રકારના પુરુષાર્થ.
- ૨ મોહ, રાગ, દ્વેષ ટાળવાનો પુરુષાર્થ તે સત્ય પુરુષાર્થ.
- ૩ તે સંબંધી ગાથા-૮૮ [પ્રવચનસાર પહેલો અધ્યાય] તેા' અર્થ.

૪ મોક્ષના સાધનમાં પુરુષાર્થની મુખ્યતા
૫ પરમાર્થની ઇચ્છા હોય તો સત્ય પુરુષાર્થ કરો.

૩૨ સમ્યક્તત્ત્વનું સ્વરૂપ ભાગ-૧ (સંવાદ૩૫)	૧૨૩
૩૩ સમ્યક્તત્ત્વનું સ્વરૂપ ભાગ-૨ (સંવાદ૩૫)	૧૩૧
૩૪ દયા, દાન વગેરેનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ (સંવાદ)	૧૩૯
૩૫ ત્રાસનું સામ્રાજ્ય અને તે ટાળવાનો ઉપાય— સમ્યગ્જ્ઞાન (સંવાદ)	૧૫૪
૩૬ વિશ્વપ્રેમ (સંવાદ૩૫)	૧૬૫
૩૭ પાપ ટાળવાનો સાચો ઉપાય શું ? (સંવાદ)	૧૭૦

પ્રસંગ પહેલો—પા. ૧૭૦

- ૧ મિથ્યાદર્શનરૂપી મહાપાપ
- ૨ પુણ્યથી ધર્મ નથી

પ્રસંગ બીજો—પા. ૧૭૨

- ૩ શુભભાવ તે પાપ ટાળવાનો સાચો ઉપાય નથી
- પાપનો નાશ કોણ કરી શકે ?

પ્રસંગ ત્રીજો—પા. ૧૭૪

સ્વરૂપની સમજણ વગર પુણ્ય અને પાપ ચક્ર
ચાલ્યા કરે છે.

પ્રસંગ ચોથો—પા. ૧૭૬

પુણ્યનું સ્વરૂપ અને પાપનું ફળ

પ્રસંગ પાંચમો—પા. ૧૭૮

શુભભાવ કરતા પાપબંધ થાય છે તેનું કારણ
શુદ્ધ, શુભ ને અશુભભાવના દર્શાવો

૪૮ પાપ ટાળવાનો સાચો ઉપાય શું ? (સંવાદ ભા. ૨) ૧૮૪

ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા [૨૭]

૩૯	સાચું 'મિચ્છામિ દુક્કડ' ક્યારે થાય	૧૯૦
૪૦	સાચું પ્રતિક્રમણ (સંવાદ રૂપે)	૧૯૪
૪૧	વ્યવહાર (પ્રશ્નોત્તર)	૨૦૩
૪૨	કેટલાક પ્રશ્નોત્તર	૨૦૮
૪૩	ધર્મની ક્રિયા પ્રગટ કરવા માટે સમ્યક્દર્શનની ભાવના કરો.	૨૧૨
૪૪	અધર્મની ક્રિયા ટાળવા માટે મધ્યાત્મનું વ્રમન કરો	૨૧૬
૪૫	ક્રિયા	૨૨૧
૪૬	તત્ત્વચર્ચા	૨૩૦
૪૭	અતિમ મંગળ; શ્રી સદ્ગુરુ દેવને વંદન	૨૪૧

મુદ્રણના:—મુખ્ય-મુખ્ય અશુદ્ધિઓનો સુધારો શુદ્ધિ પત્રક (પા. ૨૪૨) થી આપવામાં આવ્યો છે, તે પ્રમાણે પ્રથમ સુધાર્યા પછી જ આ સત્શાસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવાની ખાસ વિનંતિ છે.

પ્રકાશક.

જૈન શાસ્ત્રોના અર્થ કરવાની પદ્ધતિ.

જૈન શાસ્ત્રોમાં વસ્તુનું સ્વરૂપ સમજાવવાના બે પ્રકાર છે. નિશ્ચયનય અને વ્યવહારનય.

(૧) નિશ્ચયનય એટલે કે:-વસ્તુ સત્યાર્થપણે જેમ હોય તેમજ કહેવું તે; એટલે નિશ્ચયનયની મુખ્યતાથી જ્યાં કથન હોય ત્યાં તેને તેા સત્યાર્થ એમજ છે એમ જાણવું. અને

(૨) વ્યવહારનય એટલે કે:-વસ્તુ સત્યાર્થપણે તેમ ન હોય પણ પર-વસ્તુ સાથેનો સંબંધ બતાવવા માટે કથન હોય—જેમકે ‘ધીનો ઘડો’ તે ધીનો નથી પણ માટીનો છે, છતાં બન્ને એક જગોએ રહે છે તેટલું બતાવવા તેને ‘ધીનો ઘડો’ કહેવામાં આવે છે. એવી રીતે જ્યાં વ્યવહારનયથી કથન હોય ત્યાં ખરેખર તેમ નથી પણ નિમિત્તાદિ બતાવવા માટે તે ઉપચારથી કથન છે, એમ સમજવું.

બન્ને નયોના કથનને સત્યાર્થ જાણવું એટલે કે ‘આ પ્રમાણે પણ છે તથા આ પ્રમાણે પણ છે’ એમ માનવું તે જ્ઞાન છે. માટે નિશ્ચય કથનને સત્યાર્થ જાણવું અને વ્યવહાર કથનને સત્યાર્થ ન જાણવું પણ નિમિત્તાદિ બતાવનાર તે કથન છે એમ સમજવું.

આ પ્રમાણે બન્ને નયોના કથનનો અર્થ કરવો તે બન્ને નયોનું મૂલ્ય છે. બન્ને આદરવા લાયક ગણવા તે જ્ઞાન છે. સત્યાર્થને જ આદરવા લાયક ગણવું જોઈએ.

[મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક પા. ૨૫૬ ના આધારે]:

નય=જ્ઞાનનું પદ્ધતિ. નિમિત્ત=હાજરરૂપ અનુકૂળ પરવસ્તુ.

શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ ।

શ્રી ધર્મની ક્રિયા

પ્રકરણ : ૧

જ્ઞાનક્રિયાલયામ્ મોક્ષઃ ભાગ-૧

૧:-પ્રકરણને મથાળું આપેલું સૂત્ર બહુ નાનું છે, પણ તેનો અર્થ સામાન્ય માણસો કે જેઓ પોતે ધર્મી હોવાનું માને છે, તેઓ મોટે ભાગે સમજતા નથી, તેથી અહીં લખવામાં આવે છે.

૨:- ક્રિયા શબ્દના અર્થ નીચે પ્રમાણે છે:-

(અ) આત્મા કે પુણ્ડ્રાવનું એક આકાશપ્રદેશથી બીજા આકાશપ્રદેશમાં ગમન તે ક્રિયા. આ વ્યાખ્યા શ્રી રાજ-વાર્તિકમાં નીચે પ્રમાણે આપી છે:-

ઉભયનિમિત્તાપેક્ષઃ પર્યાયવિશેષો દ્રવ્યસ્ય દેશાંતરપ્રાપ્તિ-
हेतुः क्रिया ॥ १ ॥

અર્થ:- ઉભયનિમિત્ત એટલે આશ્ચંતર અને બાહ્ય કારણો દ્વારા દ્રવ્યને એક દેશથી બીજા દેશની જે પ્રાપ્તિ થાય છે એવા વિશેષ પર્યાય [અવસ્થા] નું નામ ક્રિયા

૨] ભગવાન શ્રી કુંડકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

છે. (જુઓ રાજવાર્તિક અધ્યાય ૫ સૂત્ર ૭ નીચે પહેલી કારિકા પાનું ૮૪) [આ ક્રિયાને ભોક્ષ સાથે સંબંધ નથી]

(વ) ક્રિયાનો ખીલો અર્થ પરિણુતિ છે; શ્રી સમયસારમાં કલશ ૫૧ માં ક્રિયાનો અર્થ નીચે પ્રમાણે આપ્યો છે.

યઃ પરિણમતિ સ કર્તા યઃ પરિણામો ભવેત્તુ તત્કર્મ।

યા પ્રરિણતિઃ ક્રિયા સા ત્રયમપિ મિત્રં ન વસ્તુતયા ॥૫૧॥

અર્થ:- જે પરિણુમે છે તે કર્તા છે, (પરિણુમનારનું) જે પરિણામ છે તે કર્મ છે અને જે પરિણુતિ છે તે ક્રિયા છે; એ ત્રણેય, વસ્તુપણે સિદ્ધ નથી. ૫૧. (જુઓ ગુજરાતી સમયસાર પાનું ૧૨૬.)

(ક) આત્માના તથાવિધ પરિણામ તે જીવમયી ક્રિયા, કેમકે સર્વ દ્રવ્યોનાં પરિણામલક્ષણુ તે ક્રિયા છે; આત્માના પરિણામ તે આત્માની ક્રિયા હોવાથી જીવમયી ક્રિયા તે કહેવાય છે; જે દ્રવ્યની જે પરિણામરૂપ ક્રિયા છે તેનાથી તે દ્રવ્ય તન્મય છે, એ કારણે જીવ પણ તન્મય હોવાથી તે જીવમયી ક્રિયા તે જીવની (આત્માની) ક્રિયા છે. [જુઓ શ્રી પ્રવચનસાર પાનું-૧૭૧-૧૭૨ સંસ્કૃત તથા હિંદી ટીકા] આત્મા અને જીવ એ એક જ અર્થમાં વંપરાય છે, તેથી તે પર્યાયવાચક શબ્દો છે.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી પણ તેમ જ નીચેના શબ્દોમાં કહે છે:- 'સર્વ પદાર્થ અર્થક્રિયાસંપન્ન છે, કંઈને કંઈ પરિણામક્રિયા સહિત જ સર્વ પદાર્થ જોવામાં આવે છે;

આત્મા પણ ક્રિયાસંપન્ન છે.' (બુદ્ધો શ્રી સર્વસામાન્ય પ્રતિક્રિયા આવશ્યક પાનું-૬.)

૩:— ક્રિયા શબ્દના અર્થ ઉપર કહ્યા તે ઉપરથી નીચે મુજબ સિદ્ધાંતો મુકરર થાય છે.

(૧) દરેક દ્રવ્યનું પરિણામ તે ક્રિયા હોવાથી અને દ્રવ્યો છ પ્રકારનાં હોવાથી નીચેની છ ક્રિયા થઈ.

અ જીવની ક્રિયા, તે ચૈતન્યક્રિયા (શુદ્ધ; શુભ, અશુભ).

બ પુદ્ગલની ક્રિયા એટલે એક પુદ્ગલથી માંડીને અનંતાનંત પુદ્ગલોની થતી ક્રિયા, તે પૌદ્ગલિક ક્રિયા.

શરીર પુદ્ગલ હોવાથી તેની ક્રિયા તે જડક્રિયા છે.

ક ધર્માસ્તિકાયનું પરિણમન તે ધર્માસ્તિકાયની ક્રિયા.

ઢ અધર્માસ્તિકાયનું પરિણમન તે અધર્માસ્તિકાયની ક્રિયા.

ઈ આકાશનું પરિણમન તે આકાશની ક્રિયા.

ફ કાળદ્રવ્યનું પરિણમન તે કાળની ક્રિયા.

(૨) જીવ અને પુદ્ગલનું આકાશના એક ક્ષેત્રમાંથી બીજા ક્ષેત્રમાં ગમન તે ગમનક્રિયા.

(ઉપર વ, ક, ઢ, ઈ, ફ અને પેરા (૨) માં જણાવેલી ક્રિયાઓ મોક્ષની ક્રિયા નથી. અ સંબંધી ખુલાસો પાસા ૪).

૪:— મોક્ષ જીવનો થાય છે, તેથી જીવની ક્રિયા વડે મોક્ષ થાય. જીવની ક્રિયા શુદ્ધ અગર અશુદ્ધ એમ બે પ્રકારે છે, તેમાંથી જીવની શુદ્ધ ક્રિયા વડે મોક્ષ થાય,

૬] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન સાસ્ત્રમાળા

અને અશુદ્ધ ક્રિયા વડે સંસાર થાય; માટે અહીં જીવની શુદ્ધ ક્રિયા એવો અર્થ લેવો.

પ:- જ્ઞાનનો અર્થ 'સમ્યગ્જ્ઞાન' થાય છે, અને ક્રિયાનો અર્થ 'શુદ્ધાત્મઅનુભવ ક્રિયા' થાય છે; એ બાબતમાં નીચે મુજબ સમયસાર નાટકમાં કહ્યું છે.

(દોહા)

શુદ્ધાત્મ અનુભવ ક્રિયા, શુદ્ધ જ્ઞાન દ્વિગ દોર ।

મુક્તિ-પંથ સાધન યહૈ, વાગ્બલ સખ ઔર. ॥૧૨૬॥

(સર્વ વિશુદ્ધિ દ્વાર)

અર્થ:- સમ્યગ્દર્શન, શુદ્ધ જ્ઞાન અને શુદ્ધાત્મઅનુભવ ક્રિયા એ મોક્ષનો માર્ગ અને સાધન છે, બીજું બધું વાગ્બલ છે. ૧૨૬.

આ ઉપરથી સાબિત થયું કે 'ક્રિયા' નો અર્થ આ જગ્યાએ જ્ઞાનમાં સ્થિરતા એટલે કે શુદ્ધાત્મઅનુભવ ક્રિયા છે; શુભ-અશુભલાવ ક્રિયા કે શરીરની ક્રિયા નહીં.

પ્રકરણ : ૨

જ્ઞાનક્રિયાલયામ્ મોક્ષઃ ભાગ-૨

૧:- પહેલા પ્રકરણમાં આત્માની શુદ્ધ અને અશુદ્ધ ક્રિયા એમ બે પ્રકારની ક્રિયા કહી, તે સંબંધે વધારે સ્પષ્ટતા આપી કરવામાં આવે છે.

૨:- આત્માની શુદ્ધ ક્રિયાને જ્ઞાનક્રિયા કહેવામાં આવે છે, અને આત્માની અશુદ્ધ ક્રિયાને ક્રોધાદિક્રિયા કહેવામાં આવે છે; પહેલી એટલે જ્ઞાનક્રિયા કોઈ પણ જ્ઞાની નિષેધતા નથી અને બીજી એટલે ક્રોધાદિક્રિયા અનંત જ્ઞાનીઓએ નિષેધી છે. 'ક્રોધાદિ' એ શબ્દનો અર્થ 'જીવના મિથ્યાત્વ અને રાગ-દ્વેષરૂપ ભાવ' એવો થાય છે. આ સંબંધમાં શ્રી સમયસારમાં નીચે પ્રમાણે ગાથા ૬૬-૭૦ ની ટીકામાં લગવાન શ્રી અમૃતચંદ્ર આચાર્યદેવે ફરમાવ્યું છે:-

‘જેમ આ આત્મા, જેમને તદ્વાત્મ્યસિદ્ધ સંબંધ છે એવાં આત્મા અને જ્ઞાનમાં વિશેષ (તદ્વાત્મ, જુદાં લક્ષણો) નહિ હોવાથી તેમનો ભેદ નહિ દેખતો થકો, નિઃશંક રીતે જ્ઞાનમાં પોતાપણે વર્તે છે, અને ત્યાં (જ્ઞાનમાં પોતાપણે) વર્તતો તે, જ્ઞાનક્રિયા સ્વભાવભૂત હોવાને લીધે નિષેધવામાં આવી નથી માટે, જાણે છે-જાણવારૂપ પરિણમે છે, તેવી રીતે જ્યાંસુધી આ આત્મા, જેમને સંયોગસિદ્ધ સંબંધ છે એવાં આત્મા અને ક્રોધાદિ આસ્રવોમાં પણ, પોતાના

૬]

લગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કદાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

અજ્ઞાનભાવને લીધે, વિશેષ નહિ જાણતો થકો તેમનો ભેદ દેખતો નથી ત્યાંસુધી નિઃશંક રીતે ક્રોધાદિમાં પોતાપણે વર્તે છે, અને ત્યાં (ક્રોધાદિમાં પોતાપણે) વર્તતો તે, જો કે ક્રોધાદિ ક્રિયા પરભાવભૂત હોવાથી નિષેધવામાં આવી છે તોપણ તે સ્વભાવભૂત હોવાનો તેને અધ્યાસ હોવાથી, ક્રોધરૂપ પરિણમે છે, રાગરૂપ પરિણમે છે, મોહરૂપ પરિણમે છે. ' x x

૩:- જ્ઞાનક્રિયાને ' જ્ઞપ્તિક્રિયા ' પણ કહેવામાં આવે છે, અને ક્રોધાદિ ક્રિયાને ' કરોતિક્રિયા ' પણ કહેવામાં આવે છે. તે અશુદ્ધ ક્રિયાનાં બીજાં પણ નામો છે, તે હવે પછી કહેવામાં આવશે.

૪:- કરવારૂપ ક્રિયાની અંદરમાં જાણવારૂપ ક્રિયા ભાસતી નથી, અને જાણવારૂપ ક્રિયાની અંદરમાં કરવારૂપ ક્રિયા ભાસતી નથી. માટે જ્ઞપ્તિક્રિયા અને કરોતિક્રિયા અન્ને ભિન્ન છે. (જુઓ સમયસાર કળશ ૯૭).

' હું પરદ્રવ્યને કરું છું. ' એવા ભાવે બ્યારે આત્મા પરિણમે છે ત્યારે તે કર્તાભાવરૂપ પરિણમનક્રિયા કરતો હોવાથી અર્થાત્ કરોતિક્રિયા કરતો હોવાથી કર્તા જ છે અને બ્યારે ' હું પરદ્રવ્યને જાણું છું ' એમ પરિણમે છે ત્યારે જ્ઞાતાભાવે પરિણમતો હોવાથી અર્થાત્ જ્ઞપ્તિક્રિયા કરતો હોવાથી જ્ઞાતા જ છે. (જુઓ ગુજરાતી સમયસાર પાનું ૧૮૬).

ઉપરના નિયમથી સિદ્ધ થયું કે આત્માનું જ્ઞાન અને

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૨

[૭]

જડની ક્રિયા એ બે લેગા થવાથી મોક્ષ થાય છે, એમ કોઈ જ્ઞાનીએ સ્વીકાર્યું નથી; પણ આત્માના સમ્યક્જ્ઞાન અને સ્થિરતારૂપ ક્રિયા એટલે કે શુદ્ધ જ્ઞાન અને શુદ્ધ ચારિત્રરૂપ ક્રિયાવડે મોક્ષ થાય છે, એમ અનંત જ્ઞાનીઓએ સ્વીકાર્યું છે. રૂઢિક્રિયાને સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાનપૂર્વકેનું સમ્યક્ચારિત્ર પણ કહેવામાં આવે છે.

પ:- જગતમાં જે ક્રિયા છે તે બધી પરિણામ- (અવસ્થા, હાલત, દશા) સ્વરૂપ હોવાથી ખરેખર પરિણામથી લિપ્ત નથી (-પરિણામ જ છે); પરિણામ પણ પરિણામીથી (દ્રવ્યથી) લિપ્ત નથી કારણ કે પરિણામ અને પરિણામી અલિપ્ત વસ્તુ છે (-જુદી જુદી બે વસ્તુ નથી). માટે એમ સિદ્ધ થયું કે, જે કોઈ ક્રિયા છે તે બધીયે ક્રિયાવાનથી (દ્રવ્યથી) લિપ્ત નથી. આમ, વસ્તુસ્થિતિથી જ અર્થાત્ વસ્તુની એવી જ મર્યાદા હોવાને લીધે ક્રિયા અને કર્તાનું અલિપ્તપણું સદાય તપતું હોવાથી, જીવ જેમ વ્યાખ્ય વ્યાપકભાવથી પોતાના પરિણામને કરે છે અને ભાવ્યભાવક ભાવથી તેને જ અનુભવે છે તેમ જો વ્યાખ્યવ્યાપક ભાવથી પુદ્ગલકર્મને પણ કરે અને ભાવ્યભાવકભાવથી તેને જ ભોગવે તો તે જીવ, પોતાની અને પરની લેગી મળેલી બે ક્રિયાથી અલિપ્તપણાનો પ્રસંગ આવતાં સ્વ-પરનો પરસ્પર વિભાગ અસ્ત થઈ જવાથી (નાશ પામવાથી), અનેકદ્રવ્યસ્વરૂપ એક આત્માને અનુભવતો થકો સિંથ્યા-દૃષ્ટિપણાને લીધે સર્વજ્ઞતા મતની બહાર છે. બે દ્રવ્યોની ક્રિયા લિપ્ત જ છે. જડની ક્રિયા ચેતન કરતું નથી, ચેતનની

(૮) ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કંઠાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

ક્રિયા જડ કરતું નથી. જે પુરુષ એક દ્રવ્યને બે ક્રિયા કરતું માને તે મિથ્યાદષ્ટિ છે, કારણ કે બે દ્રવ્યની ક્રિયા એક દ્રવ્ય કરે છે એમ માનવું તે જિનનો મત નથી. (સમયસાર ગાથા-૮૫ પાનું ૧૨૪-૧૨૫) એ રીતે ક્રિયાનો અર્થ પરિણામ, પર્યાય, હાલત, દશા કે વર્તમાન અવસ્થા થાય છે; તેથી 'જ્ઞાનક્રિયાભ્યામ્ મોક્ષઃ' એ સૂત્રમાં જ્ઞાનનો અર્થ સમ્યગ્જ્ઞાન અને ક્રિયાનો અર્થ- 'સ્થિરતારૂપ વર્તમાન વર્તતી ચારિત્રની અવસ્થા' થાય છે, અને તે રીતે જ સર્વ વિકારનો નાશ થાય છે, તે પાવત્રતાનું નામ મોક્ષ એટલે કે વિકાર (અપવિત્રતા)-થી મુક્તપણું છે.

નોટ:- વ્યાપક=ફેલાવનાર દ્રવ્ય; વ્યાપ્ય=ફેલાયેલી દશા; ભાવક=ભોગવનાર; ભાવ્ય=ભોગવવા લાયક દશા; વ્યાપક દ્રવ્ય છે, વ્યાપ્ય તેનો પર્યાય છે; ભાવક દ્રવ્ય છે, ભાવ્ય તેનો (ભોગવવા લાયક) પર્યાય (અવસ્થા) છે.

પ્રકરણ : ૩

જ્ઞાનક્રિયાભ્યામ્ મોક્ષ ભાગ-૩.

૧:— ‘જ્ઞાન ક્રિયાભ્યામ્ મોક્ષઃ’ ઘણું ટૂંકું સૂત્ર છે, પણ આ નાના સૂત્રમાં ગંભીર મર્મ રહેલ છે, તે મર્મની જેને ખબર નથી તે અર્થ કરવામાં ભૂલ કરે એ સ્વાભાવિક છે.

૨:— આ સૂત્ર સંસ્કૃત ભાષામાં છે, એટલે જેઓ માગધી ભાષાના મૂળ સૂત્રનેજ માત્ર માને અને તે સિવાય બીજા કોઈને તીર્થંકર પ્રણીત ન માને તેને તો આ સૂત્ર સાથે કાંઈ સંબંધ હોવો જોઈએ નહીં. છતાં કેટલાકો આ સૂત્ર પોતાની માન્યતાને પોષે છે—ટેકો આપે છે એમ માની લઈ પોતાને અનુકૂળ અર્થ કરે છે. તેઓ અર્થ શું કહે છે અને તે ખરાબર છે કે કેમ તે અહીં વિચારીએ.

૩:— કેટલાકો કહે છે કે—આત્માનું જ્ઞાન અને જડ (શરીર) ની ક્રિયાથી મોક્ષ થાય, તેના ટેકામાં એવી દલીલ કરે છે કે—આ સૂત્ર દ્વિવચનમાં છે માટે આત્માનું જ્ઞાન અને શરીરની ક્રિયા એમ બે ન લઈએ તો દ્વિવચન આવે નહીં; માટે વ્યાકરણદૃષ્ટિએ એવોજ અર્થ થાય.

આ સૂત્ર દ્વિવચનમાં છે એ ખરું છે, પણ તેથી શરીરની ક્રિયા એવો અર્થ થાય નહીં. તેનાં કારણો નીચે પ્રમાણે છે:—

૧- શરીર એક દ્રવ્ય નથી, પણ અનંત પુદ્ગલ-દ્રવ્યોતું બનેલું છે; તેથી એક આત્મા અને અનંત પુદ્ગલ-દ્રવ્યો (શરીર)ની ક્રિયા હોવાથી અનંત દ્રવ્યોની ક્રિયા અનંતી થાય, એટલે મોક્ષ તે એક આત્માના જ્ઞાન અને અનંત પુદ્ગલોની જે અનંતી ક્રિયા એક સમયે થાય છે તેનાથી થાય-એવો અર્થ થાય પરંતુ એ સૂત્રમાં તો દ્વિવચન છે પણ બહુવચન નથી, માટે તે અર્થ વ્યાકરણ-દૃષ્ટિએ ખોટો ઠરે છે.

૨- શરીરનું કાર્ય જ્યારે થાય છે ત્યારે જડકર્મનું પણ કાર્ય થાય છે. જડકર્મના ઉદયને અને શરીરની ક્રિયાને સંબંધ છે, તેથી જો જીવના આત્મજ્ઞાનથી અને શરીરની ક્રિયાથી મોક્ષ થતો હોય તો ખરી રીતે એમ કહેવું જોઈએ કે જીવનું આત્મજ્ઞાન, અનંત કર્મની ક્રિયા અને શરીરની ક્રિયા એમ ત્રણથી મોક્ષ થાય. શરીર અનંત દ્રવ્યોરૂપ છે અને જડકર્મ પણ અનંત દ્રવ્યો છે, છતાં દરેકને એક એક દ્રવ્ય લઈએ તો પણ ત્રણ થયા, એટલે પણ ઉપરનો અર્થ વ્યાકરણદૃષ્ટિએ ખોટો ઠરે છે. ત્રણ થાય ત્યાં સંસ્કૃતમાં દ્વિવચન આવતું નથી, પણ બહુવચન આવે છે.

૩- દરેક જીવ એક છે. શરીર અનંત દ્રવ્યોનો પિંડ છે. શરીરના એક પિંડની સ્થળ દૃષ્ટિએ પણ એક ક્રિયા હોતી નથી, જેમ જીવ ધ્યાનમાં હોય ત્યારે શરીરની અવસ્થાની ક્રિયા વિચારીએ તો પગ વગેરે બેસવાના આકારે છે, કેડ ઉપરના ભાગની ક્રિયા તેનાથી જુદી એટલે ટટ્ટાર ભલી

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૩

[૧૧]

છે અને હાથની સ્થિતિ વળી તેથી પણ જુદી હોય છે, મુખની સ્થિતિ ટકાર કે નમેલી પણ હોય છે. એ રીતે જુદા જુદા અવયવોની ક્રિયા જુદી જુદી છે, પણ સૂત્રમાં તો દ્વિવચન છે; અને આ તો એ કરતાં વધારે ક્રિયા થઈ, એ રીતે પણ વ્યાકરણદષ્ટિએ તે અર્થ જોટો ઠરે છે.

૪- કેટલાક જીવોને ઘાણીમાં ઘાલીને હુણે પીલે છે, અને જ્ઞાની તે વખતે સામ્યભાવ રાખી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે; હવે અહીં ઘાણીમાં પીલાવાના કાર્યમાં શરીરના અવયવોની ક્રિયાઓ જુદી જુદી થાય એટલે પણ ત્યાં 'બ્યામ' દ્વિવચન બતાવનારો શબ્દ ન ભેદાળે, પણ ગહુવચન બતાવનારો શબ્દ ભેદાળે. એ રીતે પણ અર્થ જોટો ઠરે છે.

૪:- સૈદ્ધાંતિક દષ્ટિએ તે અર્થ જોટો છે તેનાં કારણોનીએ પ્રમાણ છે:—

(૧) દરેક જીવ એક ચૈતન્યદ્રવ્ય છે. મોક્ષ જીવની પૂર્ણ પવિત્ર અવસ્થા છે. મોક્ષ એટલે વિકારી અવસ્થાથી મુક્ત થવું. જીવ પોતે પોતાવડે પોતામાં વિકાર કરે છે, એટલે પોતે પોતાવડે પોતામાંથી વિકાર ટાળે તો ટળી શકે. જીવ ભે જડનું કાંઈ કાર્ય કરે તો જીવ જડ થઈ જાય. ભે શરીર જીવનું કાર્ય કરે તો શરીરપુણ્ડ્ર અનંત દ્રવ્યો મટી એક ચૈતન્યદ્રવ્ય થઈ જાય. એમ દ્રવ્યોનો લોપ થવા લાગે તો જીવનો પણ લોપ થઈ જાય, એટલે જીવનું આત્મજ્ઞાન અને શરીરની ક્રિયાવડે મોક્ષ થાય એમ માનવું તે એકલી ભ્રમણા છે.

૧૨] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

(૨) જીવમાં પુદ્ગલ વ્યાપતું નથી, પુદ્ગલમાં જીવ વ્યાપતો નથી; ત્યારે પુદ્ગલ જે પોતામાં વ્યાપે છે અને જીવમાં વ્યાપતું નથી એવાં અનંતાં પુદ્ગલો પોતાની ક્રિયાથી આત્માને શી રીતે મોક્ષમાં લઈ જાય ? લઈ જઈ શકે નહીં એ સ્પષ્ટ છે.

(૩) જીવ અને શરીર બન્ને લેગાં થઈને મોક્ષનું કાર્ય કરે તો જીવ અને શરીર બન્નેએ મોક્ષક્ષેત્રમાં જવું જોઈએ, પણ તેમ તો બનતું નથી. જીવ એકલો મોક્ષક્ષેત્રમાં જાય છે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્રમાં કહે છે કે:—

એ જ ધર્મથી મોક્ષ છે, તું છો મોક્ષસ્વરૂપ.

અનંત દર્શન-જ્ઞાન તું, અવ્યાબાધ સ્વરૂપ.—૧૧૬.

અહીં તો જીવને એકલાને મોક્ષસ્વરૂપ કહ્યો છે, જીવ અને શરીરને મોક્ષસ્વરૂપ કહ્યાં નથી.

(૪) એક દ્રવ્યનો પર્યાય તે દ્રવ્ય પોતે જ કરે, એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને કાંઈ કરી શકે નહીં, દરેક દ્રવ્ય સ્વદ્રવ્યે-ક્ષેત્રે-કાળે-ભાવે અસ્તિરૂપે છે અને પરદ્રવ્યે-ક્ષેત્રે-કાળે-ભાવે નાસ્તિરૂપે છે. શરીર અનંત દ્રવ્યો છે, તેનું દરેક પરમાણુ પણ પોતપોતાને સ્વદ્રવ્યે-ક્ષેત્રે-કાળે અને ભાવે અસ્તિરૂપે છે, અને શરીરના બીજા પરમાણુના દ્રવ્યે-ક્ષેત્રે-કાળે અને ભાવે નાસ્તિરૂપે છે. એટલે એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કાંઈ કરી શકે નહીં, એટલે જીવના જ્ઞાન અને શરીરની ક્રિયાથી મોક્ષ થાય એ માનવું તદ્દન ખોટું છે.

પ:- જીવમાં સમ્યક્જ્ઞાન થાય ત્યારે તુરતજ સંપૂર્ણ વીતરાગતા પ્રગટતી નથી. સમ્યક્જ્ઞાન કોઈ વખતે લબ્ધરૂપ અને કોઈ વખતે ઉપયોગરૂપ હોય છે, એટલે જ્ઞાન સમ્યક્ હોય પણ પૂર્ણ વીતરાગતા પ્રગટી ન હોય ત્યાંસુધી મોક્ષ થતો નથી. વીતરાગતા એ જીવની શુદ્ધ ક્રિયા છે, તેને ચારિત્રની પૂર્ણતા કહેવામાં આવે છે. તેને જ્ઞાનની સ્થિરતા પણ કહેવામાં આવે છે. એટલે એ સૂત્રનો અર્થ નીચે પ્રમાણે થાય છે.

(૧) જીવનું સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રની પૂર્ણતાથી મોક્ષ થાય છે.

(૨) જીવનું સમ્યક્જ્ઞાન અને તે સમ્યક્જ્ઞાનથી જ્ઞાનમાં પૂર્ણ ઠરવારૂપ-સ્થિરતારૂપ ક્રિયાથી મોક્ષ થાય છે.

(૩) જીવનું સમ્યક્જ્ઞાન અને પૂર્ણ વીતરાગરૂપ પોતાના પર્યાય (ક્રિયાપરિણમન)થી મોક્ષ થાય છે.

(૪) જીવના બે શુભોની પૂર્ણતા ત્યાં આવતી હોવાથી વ્યાકરણકૃતિએ તેમાં દ્વિવચનસૂચક 'ક્યામ' શબ્દ યથાર્થ વપરાયો છે.

(૫) સમ્યક્જ્ઞાન હોય ત્યાં સુમ્યગ્દર્શન હોય તેથી 'સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ'—એમ પણ ઉપરના સૂત્રનો અર્થ થાય છે.

પરંતુ : ૪

જ્ઞપ્તિક્રિયા ભાગ-૧

૧:- અહીં જ્ઞપ્તિક્રિયાનું વિશેષ સ્વરૂપ બતાવવામાં આવે છે, તેનું સ્વરૂપ સમયસારમાં નીચે પ્રમાણે આપ્યું છે:-

આત્મા જ્ઞાનં સ્વયં જ્ઞાનં જ્ઞાનાદન્યત્કરોતિ કિમ્ ।

પરમાવસ્ય કર્તાત્મા મોહોઽયં વ્યવહારિણામ્ ॥ ૬૨ ॥

અર્થ:- આત્મા જ્ઞાન સ્વરૂપ છે, પોતે જ્ઞાન જ છે; તે જ્ઞાન સિવાય બીજું શું કરે ? આત્મા પરભાવનો કર્તા છે એમ માનવું (તથા કહેવું) તે વ્યવહારી જીવોનો મોહ અજ્ઞાન છે. [ગુજરાતી સમયસાર કલશ-૬૨-પાનું ૧૪૩]

૨:- આત્માની ક્રિયા બે પ્રકારની છે, એક ‘જ્ઞપ્તિક્રિયા’ અને બીજી ‘જ્ઞેયાર્થપરિણુમનક્રિયા’ તેમાં જ્ઞાનની રાગદ્વેષમોહ રહિત બાજુવારૂપ ક્રિયાને ‘જ્ઞપ્તિક્રિયા’ કહેવામાં આવે છે, અને જે રાગદ્વેષમોહથી પદાર્થનું બાજુવું તે ક્રિયાને ‘જ્ઞેયાર્થપરિણુમનક્રિયા’ કહેવામાં આવે છે. જ્ઞેયાર્થપરિણુમનક્રિયાથી બંધ થાય છે, અને જ્ઞપ્તિક્રિયાથી થતો નથી. [પ્રવચનસાર અધ્યાય ૧. ગાથા-પર નીચેની ટીકાપાનું ૬૮.]

૩:- કેટલાકે કહે છે કે:- જ્ઞાન તે કાંઈ ક્રિયા કહેવાય ? બીજું કાંઈક કરવું જોઈએ. તેમને એટલો ઉત્તર બસ છે કે:- ‘આત્મા જ્ઞાન સિવાય બીજું શું કરી શકે ? કાંતો જ્ઞાન કરે અગર તો અજ્ઞાન કરે.’ જ્ઞાનની અનાદિથી ચાલી આવતી ભૂલ ટાળવી અને મિથ્યાજ્ઞાનને

ટાળી સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટ કરવું તે જ્ઞાનની ક્રિયા છે; તે જ્ઞાનની ક્રિયા સમ્યગ્દષ્ટિને (ચોથા ગુણસ્થાને) પ્રગટે છે, અને તે જ્ઞાનમાં સ્થિર રહેવારૂપ ક્રિયા વધતાં વધતાં તે જ્ઞાનની સ્થિરતારૂપ પૂર્ણ ક્રિયા તે ‘યથાજ્યાત આરિત્ર’ છે. સમ્યગ્દષ્ટિને જ આ ‘જ્ઞસિક્રિયા’ હોય છે. પણ મિથ્યાદષ્ટિને તે ક્રિયા હોતી નથી. જીવ ક્રિયાસંપન્ન હોવાથી મિથ્યાદષ્ટિને ‘કરોતિક્રિયા,’ એટલે કે ‘જ્ઞેયાર્થ-પરિણુમન ક્રિયા’ હોય છે. ઉપરના પારા-૨ માં મોહનો અર્થ મિથ્યાત્વ થાય છે અને રાગ-દ્વેષનો અર્થ અનંતાનુ-બંધીનો રાગ-દ્વેષ થાય છે. સમ્યગ્દષ્ટિને તેવો રાગ-દ્વેષ-મોહ હોતો નથી, તેથી સમ્યગ્દષ્ટિને રાગ-દ્વેષ-મોહ રહિત બાણુવાની ક્રિયા એટલે કે જ્ઞસિક્રિયા હોય છે. આ સંબંધમાં શ્રી સમયસારમાં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે:—

‘અહીં કોઈ પૂછે છે કે, અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ આદિને જ્યાંસુધી આરિત્રમોહનો ઉદય છે ત્યાંસુધી તે કષાયરૂપે પરિણુમે છે તો તેને (કરોતિક્રિયાનો) કર્તા કહેવાય કે નહિ ? તેનું સમાધાન:—અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ વગેરેને શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમાં પરદ્રવ્યના સ્વામીપણારૂપ કર્તાપણુનો અભિપ્રાય નથી; કષાયરૂપ પરિણુમન છે તે ઉદયની બળજેરીથી છે; તેનો તે જ્ઞાતા છે; તેથી અજ્ઞાન સંબંધી કર્તાપણું તેને નથી. x x x’

એ રીતે અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ આદિને દષ્ટિઅંપેક્ષાએ જ્ઞસિક્રિયા છે, પણ કરોતિક્રિયા નથી.

૪:— આ જ્ઞસિક્રિયાને ‘જ્ઞાનક્રિયા’ પણ કહેવામાં

૧૬] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

આવે છે. તેનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે શ્રી સમયસાર નાટકમાં આપ્યું છે.

(દોહા)

જ્ઞાનક્રિયાનું સ્વરૂપ

વિનસિ અનાદિ અશુદ્ધતા, હોઈ સુદ્ધતા પોખ;

તા પરિનતિકો બુધ કહે, જ્ઞાનક્રિયા સૌ મોખ.

સાધ્ય-સાધક દ્વાર ॥ ૩૮ ॥

અર્થ:— અનાદિની અશુદ્ધતાનો નાશ થાય અને શુદ્ધતા પુષ્ટ થાય તે પરિણતિને (આત્માની શુદ્ધ અવસ્થાને) જ્ઞાનીઓ જ્ઞાનક્રિયા કહે છે અને તેથી મોક્ષ થાય છે.

પ:- ક્રિયાનો અર્થ શુદ્ધ જ્ઞાનમાં સ્થિરતારૂપ ચારિત્ર થાય છે. સાચું (સમ્યક્) ચારિત્ર, સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્જ્ઞાન પૂર્વક જ હોઈ શકે. એકલા સમ્યક્દર્શનથી મોક્ષ થઈ શકતો નથી, તેમ સમ્યક્દર્શન વિનાના ચારિત્રથી મોક્ષ થઈ શકતો નથી, તેથી તે બન્નેનું એકપણું થાય ત્યાં જ મોક્ષ થાય છે. એમ બતાવવા માટે ‘જ્ઞાનક્રિયાથી મોક્ષ થાય છે’ એમ કહ્યું છે. આત્માનું જ્ઞાન અને શરીરની ક્રિયા એ બેના એકપણાથી મોક્ષ થાય એમ બતાવવા માટે કહ્યું નથી.

ઉપરથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે આત્માના શુદ્ધરૂપ (તદ્રૂપ) પરિણામને જ ક્રિયા કહેવામાં આવે છે.

પ્રકરણ : ૫

સૂત્રિક્રિયા ભાગ-૨

૧:- આગળના પ્રકરણમાં કહ્યું કે, સમ્યગ્દર્શન (જ્ઞાન) અને જ્ઞાનમાં સ્થિરતારૂપ ચારિત્રથી મોક્ષ થાય છે, તે બન્ને આત્માના ગુણની શુદ્ધ અવસ્થા છે. ચારિત્ર કાંઈ જડ શરીરની અવસ્થા નથી. આ સંબંધમાં શ્રી સમયસાર નાટકમાં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે:— (પા. ૩૬૩-૪).

જ્યાં શુદ્ધ જ્ઞાન છે ત્યાં ચારિત્ર છે.

(સવૈયા એકત્રીસા)

‘ જહાં સુદ્ધ જ્ઞાનકી કલા ઉદોત દીસૈ તહાં,
સુદ્ધતા પ્રવાંન સુદ્ધ ચારિત કૌ અંસ હૈ.

(બુઓ સર્વ વિશુદ્ધિ દ્વાર ગાથા-૮૨)

અર્થ:- જ્યાં શુદ્ધ જ્ઞાનની કળાનો પ્રકાશ દેખાય છે, ત્યાં તેને અનુસાર શુદ્ધ ચારિત્રનો અંશ રહે છે.

૨:- આ શુદ્ધ ચારિત્રને ક્રિયા કહેવામાં આવે છે, એમ ગાથા ૮૪-૮૫ માં કહ્યું છે. તે ગાથા નીચે મુજબ છે:-

જ્ઞાન-ચારિત્ર પર પંચુ—અંધનું દષ્ટાંત.

(દોહા)

જ્યાં અંધકે કંધ પર, ચઢે પંચુ નર કોઈ
વાકે દગ વાકે ચરન, હોંહિ પથિક મિલિ દોઈ ॥૮૪॥

૧૮] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

જહાં જ્ઞાન કિરિયા મિલે, તહાં મોખ-મગ સોધ;
વહ જાનૈ પદ્મકૌ મરમ, વહ પદ્મૈ ચિર હોધ. ' ॥૮૫॥

અર્થ:- જેમ કોઈ લાંગડો મનુષ્ય આંધળાની કાંધ પર ચડે તો લાંગડાની આંખો અને આંધળાના પગના યોગથી ગમન થાય છે, તેમ જ્યાં જ્ઞાન અને ચારિત્રની એકતા છે તે મોક્ષમાર્ગ છે, કેમકે જ્ઞાન આત્માના મર્મને જાણે છે અને ચારિત્ર તે આત્માના પદમાં સ્થિરતા પ્રગટાવે છે.

નોંધ:- દષ્ટાંત બે જુદા જુદા દ્રવ્યોનું છે પણ દાર્શનિકો (સિદ્ધાંતમાં) આત્મા એક જ દ્રવ્ય છે, અને જ્ઞાન-ચારિત્ર તે એક જ દ્રવ્યના બે ગુણોનો શુદ્ધ પર્યાય છે. દષ્ટાંત હમેશાં સિદ્ધાંતને એક અંશે જ લાગુ પડે, સર્વાંશે લાગુ પડે નહીં.

૩:- આત્મું શુદ્ધ ચારિત્ર (ક્રિયા) સમ્યગ્જ્ઞાનીને જ હોય છે. એમ હવે બતાવવામાં આવે છે:-

લેદજ્ઞાનનું પરાક્રમ
(સવૈયા એકત્રીસા)

જૈસૈ કોબિ મનુષ્ય અજ્ઞાન મહાબલવાન,
ખોદી મૂળ વૃચ્છકૌ ઉખારે ગહિ બાહુસૌ. ॥
તૈસૈ મંતિમાન દર્વકર્મ-લાવકર્મ ત્યાગિ,
હૈ રહ અતીત મતિ જ્ઞાનકી દશાહુસૌ; ॥
યાહી ક્રિયા અનુસાર મિટૈ મોહ અંધકાર,
જગૈ જોતિ કેવલ પ્રધાન સવિતાહુસૌ. ॥

(જુઓ અંધકાર, સમયસાર નાટક ગાથા-૫૮, પાનું ૨૬૮)

અર્થ—જેમ કેઈ અજ્ઞાની મહાબળવાન માણસ ઝાડની મૂળને પોતાના હાથથી ઉખેડી-ખોદી કાઢી નાંખે છે, તેમ ભેદજ્ઞાની પુરુષ ભાવકર્મ અને દ્રવ્યકર્મને ત્યાગી તેથી પર (અતીત) થઈ મતિજ્ઞાનની દશામાં રહે છે; તે જ્ઞાનની ક્રિયા અનુસાર મોહઅધિકારનો નાશ કરે છે.

૪:— સમ્યગ્દષ્ટિ જ મોક્ષમાર્ગનો સાધક છે; અને તેથી જ કહ્યું છે કે:— જ્યાં મોક્ષમાર્ગ સાંધ્યો ત્યાં કહ્યું કે, ‘ સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગ: ’ તથા એમ પણ કહ્યું છે કે ‘ જ્ઞાનક્રિયાભ્યામ્ મોક્ષ: ’ એ બન્ને સૂત્રોનો ભાવ એક જ છે. (બુઝો મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક-પાનું-૩૬૦).

૫:— શ્લોકિયાને જેમ ‘ જ્ઞાનક્રિયા ’ કહેવામાં આવે છે તેમ તેને અનુભવરૂપ ક્રિયા, જ્ઞાનવશ ક્રિયા, શુદ્ધ ચૈતન્યક્રિયા, શુદ્ધ ચારિત્ર એ નામો પણ કહેવામાં આવે છે. અનુભવનરૂપ ક્રિયા એ ભાવ નીચેની સ્તુતિમાં આવે છે.

નમઃ સમયસારાય, સ્વાનુભૂત્યા ચક્રાસતે ।

ચિત્સ્વભાવાય ભાવાય, સર્વ ભાવાંતરચ્છિદ્રે ॥ ૧ ॥

આ સ્તુતિમાં ‘ સ્વાનુભૂત્યા ચક્રાસતે ’ એ પદનો અર્થ એવો થાય છે કે, જીવ પોતાની જ અનુભવનરૂપ ક્રિયાથી પ્રકાશે છે, અર્થાત્ પોતાને પોતાથી જ જાણે છે.

(બુઝો ગુજરાતી સમયસાર પા. ૨).

પ્રકરણ : ૬

મુક્તિક્રિયા ભાગ—૩

૧:— ક્રિયાનો અર્થ જ્ઞાનમાં સ્થિરતારૂપ શુદ્ધ ચારિત્ર છે, એમ ઉપર બતાવ્યું છે, તેથી 'ચારિત્ર' શું છે તે અહીં બતાવવામાં આવે છે.

૨:— ખરેખર આત્મામાં પોતાના સ્વરૂપના આચરણ રૂપ જે ચારિત્ર છે તે ધર્મ અર્થાત્ વસ્તુનો સ્વભાવ છે. જે સ્વભાવ છે તે ધર્મ છે, તે કારણે પોતાના સ્વરૂપને ધારણ કરવાથી 'ચારિત્ર' નું નામ 'ધર્મ' કહેવામાં આવે છે. જે ધર્મ છે તેજ સમભાવ છે. મિથ્યાદર્શન અને મિથ્યાચારિત્ર સહિત આત્માના પરિણામ તે સામ્યભાવ (સમભાવ) છે; એટલે 'વીતરાગચારિત્ર' તે વસ્તુનો સ્વભાવ છે. વીતરાગ-ચારિત્ર, નિશ્ચયચારિત્ર, ધર્મ, સમભાવ, સામ્યભાવ, સમ-પરિણામ એ એકાર્થ વાચક છે. મોહથી બુદ્ધા જે આત્માના નિર્વિકાર પરિણામ સ્થિરરૂપ સુખમય છે તે ચારિત્રનું સ્વરૂપ છે. શુદ્ધચિત્સ્વરૂપે ચરણુ તે ચારિત્ર છે. (બુદ્ધો પ્રવચનસાર પા. ૮-૯).

૩:— ત્યારે હવે પ્રશ્ન એ થાય છે કે— શરીરની ક્રિયા તે નિશ્ચયચારિત્રને સહાયક ખરી કે કેમ ?

ઉત્તર:—ના. પરની સહાયતાથી સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થતી નથી. જે આત્મા પરાધીન થાય તો આકુળતા સહિત

થઈ જાય, અને જે જગાએ આકુળતા છે ત્યાં સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ નથી; એ કારણે પરની સહાયતા વિના જ આત્મા નિરાકુળ થાય છે. એવી દશા પોતાની જ સહાયતાથી પોતે પામે છે. જે પોતાની અનંતશક્તિરૂપ સંપદાથી પરિપૂર્ણ છે તે બીજાની અપેક્ષા કેમ રાખે ? કદી નહીં.

(બુદ્ધો પ્રવચનસાર પા. ૨૨-૨૩)

૪:-એથી સિદ્ધ થયું કે, ‘શારીરિક ક્રિયાથી’ કે ‘કરોતિક્રિયા’ થી મોક્ષ થતો નથી; અને તેથી ‘જ્ઞસિક્રિયા’ માં ક્રિયાનો અર્થ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં રમણુતારૂપ સ્થિરતા છે, બીજો કોઈ અર્થ નથી.

૫:-તેથી મોક્ષની ક્રિયામાં ‘ક્રિયા’ શબ્દના અર્થ નીચે પ્રમાણે થયા—(૧) જ્ઞસિક્રિયા, (૨) જ્ઞાનક્રિયા, (૩) જ્ઞાનવશ ક્રિયા; (૪) શુદ્ધ ચૈતન્યક્રિયા, (૫) શુદ્ધ ચારિત્ર, (૬) અનુભવરૂપ ક્રિયા, (૭) વીતરાગચારિત્ર, (૮) નિશ્ચયચારિત્ર, (૯) સ્વભાવ, (૧૦) ધર્મ, (૧૧) સમભાવ, (૧૨) સામ્યભાવ, (૧૩) સમપરિણામ, (૧૪) આત્માના સ્થિરરૂપ સુખમય નિર્વિકાર પરિણામ, (૧૫) શુદ્ધ ચિત્સ્વરૂપનું ચરણ. કોઈ પણ જ્ઞાની આ ક્રિયા નિષેધતા નથી, પણ આચરે છે. અને આત્માની બંધી વિકારી ક્રિયાને અનંત જ્ઞાનીઓ નિષેધે છે કેમકે તે કષાયમયી છે; અકષાયી ભાવની નથી; તેથી પર છે. શરીરની ક્રિયા આત્મા કરી શકતો નથી અને તે આત્માને સહાયક નથી તે તો ઉપર કહેવાયું છે.

પ્રકરણ : ૭

કરોતિક્રિયા ભાગ—૧

૧:— ‘કરોતિક્રિયા’ નું થોડું સ્વરૂપ આગળ પ્રકરણ ૨-૩ માં કહેવામાં આવ્યું છે, આ ક્રિયા વડે આત્મા સંસારને વધારે છે. તેથી તે છોડવા માટે તેનું સ્વરૂપ અહીં આપવામાં આવે છે.

૨:— રાગાદિ કે પરવસ્તુ પ્રત્યેની એકત્વબુદ્ધિ સહિત શુભાશુભ ભાવે પ્રવર્તતી જીવની અજ્ઞાનમય પરિણતિને ‘કરોતિક્રિયા’ કહેવામાં આવે છે. તેને છેદવામાં આવે તો જ મોક્ષ થાય અને તેને અંગીકાર કરવામાં આવે તો જીવ સંસારી રહે. આ બાબતમાં શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં નીચે પ્રમાણે કહે છે:—

વીત્યો કાળ અનંત તે, કર્મ શુભાશુભ ભાવ;

તેહ શુભાશુભ છેદતાં, બિપજે મોક્ષસ્વભાવ’. ॥૬૦॥

અર્થ:— જીવે શુભાશુભ ભાવરૂપ ‘ભાવકર્મ’ કર્યાં તેથી અનંતકાળ નકામો ગયો; તે શુભાશુભ ભાવને જો જીવ છેદે તો જ મોક્ષસ્વભાવ (પવિત્રતા) પ્રગટ થાય. ૬૦ વળી તેઓ કહે છે કે:— ‘શુભાશુભ અને શુદ્ધાશુદ્ધ પરિણામ ઉપર બંધો આધાર છે;’ (જુઓ વ્યાખ્યાનસાર— શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર મોટું પુસ્તક પા.—૬૮૩. પા. ૧૫૨) એટલે જીવના અધ્યવસાન પૂર્વક શુભાશુભભાવ તે અશુદ્ધ પરિણામ છે, અને તે જ ‘કરોતિક્રિયા’ છે.

૩:—આ સંબંધમાં બે ખોટી માન્યતાઓ પ્રચલિત છે, તે બે છે કે:—

(૧) જીવને સમ્યક્દર્શન થયું છે કે કેમ તે જીવને પોતાને ખબર પડે નહીં, કેવળજ્ઞાનીને જ ખબર પડે; માટે રૂઢિગત જેમ ક્રિયાઓ આપણે કરીએ છીએ તેમ કર્યા કરવી અને તેથી કોઈ વખતે લવિષ્યમાં આત્માનું શુદ્ધપણું પ્રગટશે.

(૨) સામાન્ય માણસો તો આત્મા સમજે નહીં, કેમકે તે સમજવો આ કાળે દુર્ધટ છે; માટે જે રૂઢિગત (નામનિષ્કેપે) સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, ઉપવાસ વગેરે આપણે કરીએ છીએ તે કર્યા જવું અને તેથી આત્માને લવિષ્યમાં મોક્ષનો લાભ થશે, કેમકે તે ‘સામાયિક વગેરે ક્રિયાઓ’ સંવર-નિર્જરારૂપ છે.

૪:—આ સંબંધમાં પહેલી માન્યતા ખોટી છે એ બંતાવવામાં આવે છે:— શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર કહે છે કે:—‘લોકો કહે છે કે સમકિત છે કે નહીં તે કેવળજ્ઞાની જાણે, પણ પોતે આત્મા છે તે કેમ ન જાણે? કાંઈ આત્મા ગામ ગયો નથી, અર્થાત્ સમકિત થયું છે કે નહિ તે આત્મા પોતે જાણે; જેમ કોઈ પદાર્થ ખાવામાં આવ્યે તેનું ફળ આપે છે, તેમ જ સમકિત આવ્યે ભ્રાંતિ ટળ્યે, તેનું ફળ પોતે જાણે; જ્ઞાનનું ફળ જ્ઞાન આપે જ. પદાર્થનું ફળ પદાર્થ લક્ષણ પ્રમાણે આપે જ. આત્મામાંથી કર્મ જવું—જવું થયાં હોય તેની પોતાને ખબર કેમ ન પડે? અર્થાત્ ખબર પડે જ.

૨૪] ભગવાનશ્રી કુંડકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

સમક્ષિતની દશા છાની રહે નહીં. (જુઓ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર મોદુ પુસ્તક-ઉપદેશ છાયા પા. ૫૪૮).

પ:- શ્રી સમયસાર (ગુજરાતી) ની ગાથા ૭૫-૧૬૮ થી ૨૦૦ માં જ્ઞાનીનાં ચિહ્ન બતાવ્યાં છે. હવે જો જીવ પોતાને સમ્યગ્દર્શન થયાનું જાણી શકતો ન હોય તો તેનું જ્ઞાન જ સમ્યક્ નથી કેમકે તેનું મતિ-શ્રુત જ્ઞાન પોતાના જ્ઞાનના પર્યાયને અર્થાપણે જાણતું નથી. આ સંબંધમાં ગાથા ૭૫ માં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે:-

‘હવે પૂછે છે કે આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ અર્થાત્ જ્ઞાની થયો એમ કય રીતે જાણખાય ? તેનું ચિહ્ન કહો, તેના ઉત્તરરૂપ ગાથા કહે છે:-

‘પરિણામ કર્મતણું અને નોકર્મનું પરિણામ જે તે નવ કરે જે, માત્ર જાણે, તે જ આત્મા જ્ઞાની છે.’ ॥૭૫॥

ગાથા ૧૬૮ થી ૨૦૦ માં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે:-

‘હવે પ્રથમ, સમ્યગ્દષ્ટિ સામાન્યપણે સ્વને અને પરને આ પ્રમાણે જાણે છે, એમ ગાથામાં કહે છે:-

કર્મોત્થો જે વિવિધ ઉદયવિપાક જિનવર વર્ણવ્યો,
તે મુજ સ્વભાવો છે નહિ, હું એક જ્ઞાયકભાવ છું. ॥૧૬૮॥

હવે સમ્યગ્દષ્ટિ વિશેષપણે સ્વને અને પરને આ પ્રમાણે જાણે છે:-

પુદ્ગલ કરમરૂપ રાગનો જ વિપાકરૂપ છે ઉદય આ,
આ છે નહીં મુજ ભાવ, નિશ્ચય એક જ્ઞાનકભાવ છું. ॥૧૬૯॥

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૮

[૨૫]

આ રીતે સમ્યગ્દષ્ટિ પોતાને બાણતો અને રાગને છોડતો થકો નિયમથી જ્ઞાન-વૈરાગ્યસંપન્ન હોય છે એમ હવેની ગાથામાં કહે છે:-

‘ સુદષ્ટિ એ રીત આત્મને, જ્ઞાયકસ્વભાવ જ બાણતો,
ને ઉદય કર્મવિપાકરૂપ તે તત્ત્વજ્ઞાયક છોડતો. ’ ॥૨૦૦॥

આ બાળતમાં વધારે આધારો હવે પછીના પ્રકરણમાં આપવામાં આવશે.

પ્રકરણ : ૮

કરોતિક્રિયા ભાગ-૨

૧:- ‘ કરોતિક્રિયા ’ ના આગલા પ્રકરણમાં એ ખોટી માન્યતાઓ ચાલી રહી છે; તેમાં સમ્યગ્દર્શન પોતાને થકું છે એ છદ્મસ્થ જીવ પોતે બાણી શકે નહિ, પણ કેવળી ભગવાન જ બાણી શકે, એવી એક માન્યતા છે તે ખોટી છે, એમ કેટલાક શાસ્ત્રોથી બતાવ્યું છે, તે અહીં વિશેષ બતાવવામાં આવે છે.

૨.- ‘ નય ’ છે તે શ્રુતજ્ઞાન-પ્રમાણનો અંશ છે, શ્રુતજ્ઞાન વસ્તુને પરોક્ષ જણાવે છે; તેથી આ નય પણ

૨૬] ભગવાન શ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

પરોક્ષ જ જાણાવે છે. શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકનયનો વિષયભૂત બદ્ધ-
સ્પૃષ્ઠાદિ પાંચ ભાવોથી 'રહિત આત્મા ચૈતન્યશક્તિમાત્ર
છે. તે શક્તિ તો આત્મામાં પરોક્ષ છે જ. વળી તેની
વ્યક્તિ કર્મસંયોગથી મતિ-શ્રુતાદિ જ્ઞાન પ છે તે કથંચિત્
અનુભવગોચર હોવાથી પ્રત્યક્ષરૂપ પણ કહેવાય છે. (જુઓ
ગુજરાતી સમયસાર પા.-૩૫) એ રીતે તો પોતે પોતાનું
સમ્યજ્ઞાન પરોક્ષપણે જાણે, તેમ અનુભવગોચરપણાથી
પ્રત્યક્ષપણે જાણે છે; અને સમ્યજ્ઞાન અને સમ્યગ્દર્શન
અવિનાશાવી હોવાથી સમ્યગ્દર્શનને પણ છદ્મસ્થ જાણે છે.
'શુદ્ધનયના વિષયરૂપ આત્માનો અનુભવ કરો એમ
ઉપદેશ છે.' (જુઓ ગુજરાતી સમયસાર પા.-૩૫) આ
ઉપદેશ પણ છદ્મસ્થને જો સમ્યજ્ઞાનની ખબર પડતી ન
હોય તો વૃથા જાય.

૩:-સમયસારની ગાથા પ માં આચાર્યભગવાન કહે
છે કે, 'તે એકત્વ-વિભક્ત આત્માને હું આત્માના નિજ
વેલવ વડે દેખાડું છું; જો હું દેખાડું તો પ્રમાણ કરવું.'
તેની ટીકા કરતાં આચાર્યભગવાન અમૃતચંદ્રસૂરિ કહે છે
કે, 'એમ જે જે પ્રકારે મારા જ્ઞાનનો વિભવ છે, તે
સમસ્ત વિભવથી દર્શાવું છું. જો દર્શાવું તો સ્વયમેવ
(પોતે જ) પોતાના અનુભવ-પ્રત્યક્ષથી પરીક્ષા કરી પ્રમાણ
કરવું.' આગળ જતાં ભાવાર્થમાં જણાવ્યું છે કે, આચાર્ય
આગમનું સેવન, યુક્તિનું અવલંબન, પરાપર ગુરુનો ઉપદેશ
અને સ્વસંવેદન-એ ચાર પ્રકારે ઉત્પન્ન થયેલ પોતાના
જ્ઞાનવિભવથી એકત્વ-વિભક્ત શુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ દેખાડે

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૮

[૨૭]

છે. તેને સાંભળનારા હે શ્રોતાઓ! પોતાના સ્વસંવેદન-પ્રત્યક્ષથી પ્રમાણુ કરો.' આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, પોતાને સમ્યક્ત્વ યથું છે તે સ્વસંવેદન-પ્રત્યક્ષથી પ્રમાણુ (સાચા જ્ઞાન) વડે ખબર પડે છે. (જુઓ ગુજરાતી સમયસાર પા. ૧૩).

૪:- સમયસારના કલશ ૯ માં આચાર્ય અમૃત-ચંદ્રદેવ જણાવે છે:—

उदयति न नयश्रीरस्तमेति प्रमाणम्
क्वचिदपि च न विद्यो याति निक्षेपचक्रम् ।

किमपरमभिदग्धो घाम्नि सर्वकषेऽस्मि-
न्ननुभवमुपयाते भाति न द्वैतमेव ॥૧॥

અર્થ:- આચાર્ય શુદ્ધનયનો અનુભવ કરી કહે છે કે— આ સર્વ લેદોને ગોણુ કરનાર જે શુદ્ધનયનો વિષય-ભૂત ચૈતન્યચમત્કારમાત્ર તેજ:પુંજ આત્મા, તેનો અનુભવ થતાં નયોની લક્ષ્મી ઉદય પામતી નથી, પ્રમાણુ અસ્તને પ્રાપ્ત થાય છે અને નિક્ષેપોનો સમૂહ કયાં જતો રહે છે તે અમે જાણતા નથી. આથી અધિક શું કહીએ? દ્વૈત જ પ્રતિભાસતું નથી.

ભાવાર્થ— x x x શુદ્ધ અનુભવ થતાં દ્વૈત જ ભાસતું નથી, એકાકાર ચિન્માત્ર જ દેખાય છે.

આ ઉપરથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે, ચોથે ગુણુસ્થાને પણ આત્માને પોતાને પોતાના સમ્યગ્જ્ઞાનનો શુદ્ધ અનુ-

૨૮]

લગવાનશ્રી કુંદકુંદ-કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

ભવ થાય છે. સમયસારમાં લગભગ દરેક ગાથામાં આ અનુભવ થાય છે, એમ જણાવી અનુભવ કરવાનો ઉપદેશ કર્યો છે.

પ:- શ્રીમદ્ધરાજચંદ્ર શ્રીઆત્મસિદ્ધિશાસ્ત્રમાં પણ કહે છે કે:—

‘વર્તે નિજ સ્વભાવનો, અનુભવ લક્ષ પ્રતીત;
વૃત્તિ વહે નિજભાવમાં, પરમાર્થે સમકિત. ॥૧૧૧॥

આ ગાથા પણ કહે છે કે છદ્મસ્થને પોતાના નિજ સ્વભાવનો અનુભવ થાય છે; અને તે પરમાર્થે સમકિત છે.

નોટ:— કેવળજ્ઞાની અને છદ્મસ્થ વચ્ચે ફેર માત્ર એટલો જ છે કે કેવળી આત્માને પ્રત્યક્ષ જાણે છે; અને છદ્મસ્થ ભાવશ્રતજ્ઞાન વડે પરોક્ષપણે જાણે છે, અને અનુભવથી પ્રત્યક્ષ જાણે છે. પરોક્ષ જ્ઞાન તે સાચું જ્ઞાન છે, કેમકે સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ એમ બે પ્રકારનાં હોય છે, એટલે સમ્યગ્જ્ઞાન જે પ્રગટ કરે તેને ‘કરોતિ-ક્રિયા’ હોય જ નહીં.

પ્રકરણ : ૯

કરોતિક્રિયા ભાગ—૩

(પોતાને સમ્યગ્દર્શન છે એમ છદ્મસ્થ જ્ઞાની જાણી શકે છે. સમ્યગ્દર્શન વગરની સર્વ ક્રિયા કરોતિક્રિયા છે).

૧:— જો છદ્મસ્થ જીવને સમ્યગ્દર્શન થયું છે એમ ખબર પડતી ન હોય તો તેને પ્રથમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપદેશ આપવામાં આવે છે તે નિરર્થક જાય. શ્રી મોક્ષપાહુડમાં ‘ શ્રાવકે પ્રથમ શું કરવું ’ એવો પ્રશ્ન પૂછતાં આચાર્યભગવાન કહે છે કે પ્રથમ નિર્મળ સમ્યક્ત્વ ગ્રહણ કરવું, તે ગાથા નીચે પ્રમાણે છે:—

ગાથા:—ગહિજ્ઞય ય સમ્મત્તં સુણિમ્મલં સુરગિરીવ ણિક્કંપ ।

તં જાણે જ્ઞાહ્જ્જહ સાવય ! દુક્ખક્ખયદ્દાણ ॥૮૬॥

ગૃહીત્વા ચ સમ્યક્કં સુનિર્મલં સુરગિરેરિવ નિષ્કંપમ્ ।

તત્ ધ્યાને ધ્યાયતે શ્રાવક ! દુઃખક્ષયાર્થે ॥૮૬॥

અર્થ:—શ્રાવકે પ્રથમ સુનિર્મળ અને મેડુવત્ નિષ્કંપ-અચળ એટલે કે ચલ, મળ અને અગાઠ એ ત્રણ દ્વંષણ રહિત અત્યંત નિશ્ચલ એવા સમ્યગ્દર્શનને ગ્રહણ કરવું, અને દુઃખના ક્ષય માટે તેના ધ્યાનમાં રહેવું. ॥૮૬॥

જો સમ્યગ્દર્શન થયું છે એમ છદ્મસ્થ જાણી શકતા ન હોય તો પ્રથમ સમ્યગ્દર્શન ગ્રહણ કરવું એવો ઉપદેશ કેમ બની શકે ?

૩૦] ભગવાનશ્રી કુંઠકુંઠ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

૨:- દર્શનપાહુડની ટીકામાં તો જણાવ્યું છે કે- સમ્યગ્દષ્ટિ પોતાને સમ્યગ્દર્શન થયું છે એ તો જાણી શકે, પણ ખીજને થયું છે કે થયું નથી તે પણ જાણી શકે; આ બાબતમાં નીચે પ્રમાણે ત્યાં કહ્યું છે:-

“વળી તેની પરીક્ષા સર્વજ્ઞના આગમથી તથા અનુ-
માનથી તથા સ્વાનુભવ-પ્રત્યક્ષથી એ પ્રમાણેાવડે કરવામાં
આવે છે. વળી તેને નિશ્ચયતત્ત્વશ્રદ્ધાન પણ કહેવામાં આવે
છે. ત્યાં પોતાને તો પોતાના સ્વસંવેદનને પ્રધાન કરી
(પરીક્ષા) થાય છે અને પરને પરની પરીક્ષા કરી પરનાં
વચન અને કાયની ક્રિયાની પરીક્ષાથી અંતરંગમાં
[સમ્યક્ત્વ] થયાની પરીક્ષા થાય છે, એ બ્યવહાર છે,
પરમાર્થ સર્વજ્ઞ જાણે છે.”

એ રીતે પોતાને સમ્યગ્દર્શન થયું છે તે હક્કસ્થ
પરોક્ષ શ્રુતજ્ઞાન તથા પ્રત્યક્ષ સ્વસંવેદનથી જાણે છે; અને
પરને થયું છે કે નહીં તે પરોક્ષ શ્રુ જાણે છે.
શ્રુતજ્ઞાન તે સાચું જ્ઞાન છે. કેવળી ભગવાન પોતાનું તથા
પરનું સમ્યગ્દર્શન પ્રત્યક્ષ જાણે છે.

૩:- સમયસાર ગાથા-૧૪૪ માં પણ તેજ મતલબનું
લખ્યું છે તેનો ભાવાર્થ અહીં નીચે આપ્યો છે:-

ભાવાર્થ:-આત્માને પહેલાં આગમજ્ઞાનથી જ્ઞાન-
સ્વરૂપ નિશ્ચય કરીને, પછી ઇન્દ્રિયબુદ્ધિરૂપ મતિજ્ઞાનને જ્ઞાન-
માત્રમાં જ મેળવી દધને, તથા શ્રુતજ્ઞાનરૂપી વિકલ્પોને
મટાડી શ્રુતજ્ઞાનને પણ નિર્વિકલ્પ કરીને, એક અખંડ

પ્રતિલાસનો અનુભવ કરવો તે જ ‘સમ્યગ્દર્શન’ અને ‘સમ્યજ્ઞાન’ એવાં નામ પામે છે; સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યજ્ઞાન કાંઈ અનુભવથી જુદાં નથી.’

૪:- સમ્યક્ત્વને જાણવાનાં નીચેનાં ચિહ્નો બતાવ્યાં છે.

(૧) પરમાર્થસંસ્તવ.

(૨) પરમાર્થ સારી રીતે દીઠો છે એવાઓની સેવના.

(૩) સમ્યગ્દર્શન નાશ પામ્યું છે એવાઓનો પરિચય છોડવો.

(૪) કુદર્શની એટલે કે જેને મિથ્યાદર્શન છે એટલે કે જેઓ આત્માનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણતા નથી એવાઓને છોડવા.

આમાં પહેલાં બે ચિહ્નો ‘અસ્તિ’ રૂપે અને પછીનાં બે ચિહ્નો ‘નાસ્તિ’ રૂપે કહ્યાં છે. તેનું વિવરણ નીચે પ્રમાણે છે:—

(૧) પરમાર્થસંસ્તવ:- સંસ્તવનો અર્થ સ્તુતિ થાય છે.

આ પરમાર્થસ્તુતિના ત્રણ પ્રકાર છે.

(અ) જ્ઞેય-જ્ઞાયકના સંકરદોષનો પરિહાર કરવો,

(વ) લાઘ્યભાવક-સંકરદોષને દૂર કરવો,

(ક) લાઘ્યભાવક-દોષનો અભાવ કરવો;

પરમાર્થનો અર્થ નિશ્ચય છે એટલે નિશ્ચયસ્તુતિને અહીં સમ્યગ્દર્શનનું પહેલું લિંગ (ચિન્હ) કહ્યું; તેમાં જ્ઞેય-જ્ઞાયક-સંકરદોષના પરિહારરૂપી સ્તુતિ ચોથા ગુણસ્થાનેથી

૩૨] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

શરૂ થાય છે, લાઘ્યભાવક-સંકરદોષની સ્તુતિ ઉપશમશ્રેણીમાં હોય છે અને લાઘ્યભાવક-સંકરદોષનો અભાવ ક્ષપક-શ્રેણીમાં હોય છે. નિશ્ચયસ્તુતિને સમ્યગ્દર્શનનું ચિહ્ન અહીં કહ્યું છે; તેથી નિશ્ચયસ્તુતિ શું છે તે અહીં કહેવામાં આવે છે:—

જો હિંદિયે જિજ્ઞાસા જાણસહાવાધિઅં મુણદિ આદં ।

તં સ્વલ્લ જિદિદિયં તે મળંતિ જે જિચ્છિદા સાહુ ॥૩૧॥

અર્થ:— જે ઈન્દ્રિયોને (‘ઈન્દ્રિય’ શબ્દ લીધો છે- ‘દ્રવ્યઈન્દ્રિય’ લીધો નથી, માટે આવઈન્દ્રિય અને દ્રવ્યઈન્દ્રિય બન્ને) જીતીને જ્ઞાનસ્વભાવ વડે અન્યદ્રવ્યથી અધિક આત્માને જાણે છે તેને, જે નિશ્ચયનયમાં સ્થિત સાધુઓ છે તેઓ, ખરેખર (અહીં ‘ખરેખર’ શબ્દ છે, માટે સાચો જિતેન્દ્રિય કાણુ કહેવાય, તે જણાવ્યું છે.) જિતેન્દ્રિય કહે છે.

ટીકા:— અનાદિ અમર્યાદરૂપ બંધપર્યાયના વશે જેમાં સમસ્ત સ્વપરનો વિભાગ અસ્ત થઈ ગયો છે (અર્થાત્ જેઓ આત્માની સાથે એવી એક થઈ રહી છે કે ભેદ દેખાતો નથી) એવી શરીરપરિણામને પ્રાપ્ત જે દ્રવ્યેન્દ્રિયો તેમને તો નિર્મળ ભેદ-અભ્યાસની પ્રવીણતાથી પ્રાપ્ત જે અંતરંગમાં પ્રગટ અતિ સૂક્ષ્મ ચૈતન્ય-સ્વભાવ તેના અવલંબનના બળવડે જુદી કરી; એ દ્રવ્યેન્દ્રિયોનું જીતવું થયું.

જુદા જુદા પોતપોતાના વિષયોમાં વ્યાપારપણાથી જેઓ વિષયોને ખંડખંડ ગ્રહણ કરે છે, (અર્થાત્ જ્ઞાનને ખંડખંડરૂપ જણાવે છે) એવી ભાવેન્દ્રિયોને, પ્રતીતિમાં આવતા અખંડ એક ચૈતન્યશક્તિપણા વડે પોતાથી જુદી જાણી; તે ભાવેન્દ્રિયોનું જીતવું થયું.

ગ્રાહ્યગ્રાહકલક્ષણવાળા સંબંધની નિકટતાને લીધે જેઓ પોતાના સંવેદન (અનુભવ) સાથે પરસ્પર એક જેના થઇ ગયેલા દેખાય છે એવા, ભાવેન્દ્રિયો વડે ગ્રહવામાં આવતા જે ઇન્દ્રિયોના વિષયભૂત સ્પર્શાદિ પદાર્થો તેમને, પોતાની ચૈતન્યશક્તિનું સ્વયમેવ અનુભવમાં આવતું જે અસંગપણું તે વડે પોતાથી જુદા કર્યા; એ, ઇન્દ્રિયોના વિષયભૂત પદાર્થોનું જીતવું થયું.

આમ જે દ્રવ્યેન્દ્રિયો, ભાવેન્દ્રિયો તથા ઇન્દ્રિયોના વિષયભૂત પદાર્થો—એ ત્રણને જીતીને, જ્ઞેયજ્ઞાયક—સંકર નામનો દોષ આવતો હતો તે સઘળો દૂર થવાથી એકત્વમાં ટંકોત્કીર્ણ અને જ્ઞાનસ્વભાવવડે સર્વ અન્યદ્રવ્યોથી પરમાર્થે જુદા એવા પોતાના આત્માને અનુભવે છે તે નિશ્ચયથી જીતેન્દ્રિય જિન છે.

(જ્ઞાનસ્વભાવ અન્ય અચેતન દ્રવ્યોમાં નથી તેથી તે વડે આત્મા સર્વથી અધિક, જુદો જ છે.) કેવો છે જ્ઞાનસ્વભાવ? વિદ્યની (સમસ્ત પદાર્થોની) ઉપર તરતો (અર્થાત્ તેમને જાણતાં છતાં તે—રૂપ નહિ થતો) પ્રત્યક્ષ ઉદ્યોતપણાથી સદાય અંતરંગમાં પ્રકાશમાન, અવિનશ્વર,

૩૪] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

સ્વતઃસિદ્ધ અને પરમાર્થરૂપ—એવો ભગવાન જ્ઞાનસ્વભાવ છે. આ રીતે એક નિશ્ચયસ્તુતિ તો આ થઈ.

ગાથા ૩૨ માં ભાવ્યભાવક ભાવના સંકરદોષને દૂર કરનારી બીજી નિશ્ચયસ્તુતિ વર્ણવી છે. એવા જીવને નિશ્ચયથી જિતમોહ કહેવામાં આવે છે. ગાથા ૩૩ માં ‘ક્ષીણ-મોહજિન’ દશા એ ત્રીજી નિશ્ચયસ્તુતિ છે. (જુઓ ગુજરાતી સમયસાર પા. ૫૮-૫૯.)

નોટ:—પરમાર્થ, ભૂતાર્થ, સત્યાર્થ એ પર્યાયવાચક શબ્દો છે, તેથી અહીં ‘પરમાર્થસંસ્તવ’ નો અર્થ એ થાય છે કે ‘શુદ્ધનય ભૂતાર્થ છે, સત્યાર્થ છે, એનો આશ્રય કરવાથી સમ્યગ્દષ્ટિ થઈ શકાય છે; એને બાંધ્યા વિના જ્યાંસુધી જીવ બ્યવહારમાં મગ્ન છે ત્યાંસુધી આત્માનાં જ્ઞાનશ્રદ્ધાનરૂપ નિશ્ચયસમ્પદ્ધત્વ થઈ શકતું નથી. (જુઓ ગુજરાતી સમયસાર પા. ૨૧.)

(૨) પરમાર્થ સીરીરીતે દીઠો છે તેવા જીવોની સેવના:—

આ બોલ પણ જતાવે છે કે બીજો જીવ નિશ્ચય-સમ્યગ્દષ્ટિ છે કે કેમ તે નક્કી કરી શકાય છે; કેમકે તે નક્કી થઈ શકતું ન હોય તો તેની સેવના કેમ થઈ શકે? સમ્યગ્દષ્ટિનો આ શુભોપયોગ છે.

સમ્યગ્દષ્ટિ ઉપરાંત સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યકચારિત્ર હોય તે પણ સમ્યગ્દષ્ટિપણું સૂચવે છે, તેથી સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યકચારિત્ર પણ છન્નસ્થ બાણી શકે છે એમ સિદ્ધ થયું.

હવે જ્યાં પરમાર્થસ્તુતિ હોય ત્યારે શું ત્યાગ્યું હોય છે તે કહે છે:—

(૩) વાવણ એટલે વ્યાપન્નદર્શન, એટલે જેને સમ્યગ્દર્શન હતું પણ વર્તમાનમાં નાશ થયું છે તેને છોડવા; આ બોલ પણ સિદ્ધ કરે છે કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ બીજાનું સમ્યગ્દર્શન છૂટી ગયું હોય છે તે પણ બાણી શકે છે.

(૪) કુદંસણવજ્જણા—કુદર્શન છોડવું એટલે કે જેને સમ્યગ્દર્શન થાય છે તેને કુદર્શન (મિથ્યાદર્શન, સ્વરૂપની ભ્રમણા) છૂટી જાય છે.

એ પ્રમાણે સમકિતનાં લક્ષણ કહ્યાં, તે વડે પોતે કે પર સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે એમ છદ્મસ્થ સમ્યગ્દૃષ્ટિ બાણી શકે છે એમ સિદ્ધ થયું. સમ્યગ્દર્શન વિનાની ક્રિયા ‘કરોતિ-ક્રિયા’ છે.

(૫) બીજી માન્યતા એવી છે કે સામાન્ય માણસો આત્માને સમજે નહિ કેમ કે તે સમજવો આ કાળે દુર્ઘટ છે. આ માન્યતા તદ્દન ખોટી છે. આ કાળે મનુષ્ય ભવે, આર્યકુળ અને દેશે, અને વીતરાગવાણીનો ભોગ વર્તે છે ત્યારે આત્મા ન સમજાય એમ કહેવું તે ખોટું છે, એટલું જ નહિ પણ તે મિથ્યાત્વને પોષનાર છે. જે જીવ આત્મા સમજતા ન હોય તેને ખરાં એટલે વીતરાગે પ્રરૂપેલાં સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન, તપ હોતાં જ નથી, તો પછી તે ક્રિયાઓ સંવર-નિર્જરારૂપ છે કે નહિ, તે સવાલ તેને માટે ઊઠતો જ નથી. તે ક્રિયાનું સ્વરૂપ આગળ બતાવવામાં આવશે. આ બાબતમાં શ્રી મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકમાં સ્પષ્ટપણે નીચે મુજબ કહ્યું છે:—

૩૬]

ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

‘કોઈ જીવ તો એવું માને છે કે- જાણવાથી શું છે, માનવાથી શું છે, પણ કંઈક કરીશું તો ફળ પ્રાપ્ત થશે; એવું વિચારી તેઓ વ્રત-તપાદિ ક્રિયાના જ ઉદ્યમી રહે છે પણ તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપાય કરતા નથી. હવે, તત્ત્વજ્ઞાન વિના મહાવ્રતાદિકનું આચરણ પણ મિથ્યાચારિત્ર નામ જ પામે છે તથા તત્ત્વજ્ઞાન થતાં કંઈ પણ વ્રતાદિક ન હોય તોપણ તે અસંયતસમ્યગ્દષ્ટિ નામ પામે છે. માટે પહેલાં તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપાય કરવો અને પછી કષાય ઘટાડવા. શ્રી યોગેન્દ્રદેવકૃત શ્રાવકાચારમાં પણ કહ્યું છે કે:—
 દંસણભૂમિહ બાહિરા જિય વયરુક્ષ ણ હોંતિ.

અર્થ:— હે જીવ ! આ સમ્યગ્દર્શનભૂમિ વિના વ્રત-ફળી વૃક્ષ ન થાય; અર્થાત્ જે જીવોને તત્ત્વજ્ઞાન નથી તેઓ યથાર્થ આચરણ આચરતા નથી. ’ (જુઓ ગુજરાતી મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક-અધિકાર ૭ મો. પા. ૨૪૨.) વિશેષ ચર્ચા હવે પછીના પ્રકરણમાં છે.

પ્રકરણ : ૧૦

કરોતિક્રિયા ભાગ—૪

અધ્યાત્મ ઉપદેશ આ કાળે આપવો જ જોઈએ, તે વિના સર્વ ક્રિયા ‘ કરોતિક્રિયા ’ છે.

૧.— આ કાળ નિકૃષ્ટ છે માટે સામાન્ય જીવોને વ્રત, પચ્ચખાણુ આદિનો જ ઉપદેશ આપવો યોગ્ય છે એમ કહેવું તે પણ યોગ્ય નથી. આ બાબતમાં શ્રી મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકમાં નીચે પ્રમાણે ચોખવટ કરવામાં આવી છે:—

શંકા:— દ્રવ્યાનુયોગરૂપ અધ્યાત્મઉપદેશ છે તે ઉત્કૃષ્ટ છે, અને તે ઉચ્ચદશાને પ્રાપ્ત હોય તેને જ કાર્યકારી છે, પણ નીચલી દશાવાળાઓને તો વ્રત-સંયમાદિનો જ ઉપદેશ આપવો યોગ્ય છે.

સમાધાન:— જિનમતમાં તો એવી પરિપાટી છે કે— પહેલાં સમ્યક્ત્વ હોય, પછી વ્રત હોય; હવે સમ્યક્ત્વ તો સ્વ-પરનું શ્રદ્ધાન થતાં થાય છે, તથા તે શ્રદ્ધાન દ્રવ્યાનુયોગનો અભ્યાસ કરતાં થાય છે, માટે પહેલાં દ્રવ્યાનુયોગ અનુસાર શ્રદ્ધા કરી સમ્યગ્દષ્ટિ થાય અને ત્યારપછી ચરણાનુયોગ અનુસાર વ્રતાદિક ધારણુ કરી વ્રતી થાય. એ પ્રમાણે મુખ્યપણે તો નીચલી દશામાં જ દ્રવ્યાનુયોગ કાર્યકારી છે તથા ગૌણપણે જેને મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ થતી ન જણાય તેને પહેલાં કેઇ વ્રતાદિકનો ઉપદેશ દેવામાં

૩૮] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ-કંઠાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

આવે છે; માટે ઉચ્ચ દશાવાળાને અધ્યાત્મઉપદેશ અભ્યાસ કરવા યોગ્ય છે એમ જાણી નીચલી દશાવાળાઓએ ત્યાંથી પરાડ્મુખ થવું યોગ્ય નથી.

શંકા:—ઊંચા ઉપદેશનું સ્વરૂપ નીચલી દશાવાળાને લાસે નહિ.

સમાધાન:—અન્ય તો અનેક પ્રકારની ચતુરાઈ જાણે છે અને અહીં મૂર્ખપણું પ્રગટ કરે છે તે યોગ્ય નથી. અભ્યાસ કરતાં સ્વરૂપ ધરાવે લાસે છે, તથા પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર થોડુંઘણું લાસે છે, પરંતુ સર્વથા નિરૂધ્ધ થવાને પોષણ કરીએ એ તો જિનમાર્ગના દ્વેષી થવા જેવું છે.

શંકા:—આ કાળ નિકૃષ્ટ (હલકો) છે માટે ઉત્કૃષ્ટ અધ્યાત્મના ઉપદેશની મુખ્યતા કરવી યોગ્ય નથી.

સમાધાન:—આ કાળ સાક્ષાત્ મોક્ષ થવાની અપેક્ષાએ નિકૃષ્ટ છે પણ આત્માનુભવન આદિ વડે સમ્યક્ત્વાદિ હોવાની આ કાળમાં મના નથી, માટે આત્માનુભવનાદિ અર્થે દ્રવ્યાનુયોગનો અભ્યાસ અવશ્ય કરવો. મોક્ષપાહુક-માં કંઈ છે કે આજ પણ ત્રિરત્ન વડે શુદ્ધ જીવ આત્માને ધ્યાવી સ્વર્ગલોકમાં વા લોકાંતિકમાં દેવપણું પામે છે અને ત્યાંથી ચ્યવી મનુષ્ય થઈ મોક્ષ જાય છે; માટે આ કાળમાં પણ દ્રવ્યાનુયોગનો ઉપદેશ મુખ્ય જરૂરનો છે. (જુઓ મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક-ગુજરાતી પા. ૨૬૫.)

શ્રી અનુભવ પ્રકાશમાં પણ તે જ પ્રમાણે નીચેના શબ્દોમાં પાને ૫૬ મે જણાવ્યું છે:—

‘કોઈ એમ જાણે કે આજના સમયમાં સ્વરૂપ કંઈ છે તે સ્વરૂપની ચાહ મટાડનાર બહિરાત્મા છે. આજથી અધિક પરિશ્રદ્ધ થોડા કાળના પુણ્યવંત નર ચક્રવર્તી આદિક તેમને હોતો અને આને તો થોડો છે; એ પરિશ્રદ્ધ ભેરાવરીથી તેના પરિણામોમાં આવતો નથી, પોતે જ દોડી દોડી પરિશ્રદ્ધમાં ઢૂંકે છે. જ્યારે નવરો હોય ત્યારે વિકથા કરે છે—ત્યારે સ્વરૂપનું પરિણામ કરે તો કોણ રોકે છે ? પરપરિણામ સુગમ, નિજપરિણામ વિષમ બતાવે છે ! દેખો અચરજની વાત ? પોતે દેખે છે—જાણે છે છતાં દેખ્યો ન જાય, જાણ્યો ન જાય એમ કહેતાં લાજ આવતી નથી ? સંસારચાતુરીનો ચતુર, પોતાને જાણવામાં શક એવી હઠ—ધિઠતા પકડી પકડીને જ પરરત વ્યસનમાં ગાઢ બન્યો.’

૨:—કોઈ જીવ કહે છે કે:—‘દ્રવ્યાનુયોગમાં વ્રત-સંયમાદિ વ્યવહારધર્મનું હીનપણું પ્રગટ કર્યું છે, સમ્યગ્દષ્ટિના વિષયભોગાદિને નિર્જરાનાં કારણ કહ્યાં છે, ઇત્યાદિ કથન સાંભળી જીવ સ્વચ્છંદી બની પુણ્ય છોડી પાપમાં પ્રવર્તશે તેથી તેને વાંચવા—સાંભળવા યોગ્ય નથી.’ તેને કહીએ છીએ કે:—

‘જેમ સાકર ખાતાં ગધેડું મરી જાય તો તેથી કાંઈ મનુષ્ય તો સાકર ખાવી ન છોડે, તેમ કોઈ વિપરીતબુદ્ધિ-જીવ અધ્યાત્મગ્રંથો સાંભળી સ્વચ્છંદી થાય તો તેથી કાંઈ વિવેકી જીવ તો અધ્યાત્મગ્રંથોનો અભ્યાસ ન છોડે. હા, એટલું કરે કે જેને સ્વચ્છંદી થતો જાણે તેને જેમ તે

૪૦] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહ્વાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

સ્વચ્છંદી ન થાય તેવો ઉપદેશ આપે. વળી અધ્યાત્મ-
અગ્રથોમાં પણ સ્વચ્છંદી થવાનો કામકામ નિષેધ કરવામાં
આવે છે; તેથી જે તેને ખરાખર સાંભળે છે તે તો સ્વચ્છંદી
થતો નથી, છતાં કોઈ એકાદ વાત સાંભળી કોઈ પોતાના
અભિપ્રાયથી સ્વચ્છંદી થાય તો ત્યાં અગ્રથનો તો દોષ નથી,
પણ તે જીવનો જ દોષ છે. ’

વળી જો જૂઠી દોષકલ્પના વડે અધ્યાત્મશાસ્ત્રોના
વાંચન-શ્રવણનો નિષેધ કરવામાં આવે તો મોક્ષમાર્ગનો
મૂળ ઉપદેશ તો ત્યાં જ છે એટલે તેનો નિષેધ કરતાં
મોક્ષમાર્ગનો નિષેધ થાય છે. જેમ મેઘવૃષ્ટિ થતાં ઘણા
જીવોનું કલ્યાણ થાય છતાં કોઈને ઊલટું નુકસાન થાય તો
તેની મુખ્યતા કરી મેઘનો તો નિષેધ ન કરવો; તેમ
સલામાં અધ્યાત્મઉપદેશ થતાં ઘણા જીવોને મોક્ષમાર્ગની
પ્રાપ્તિ થાય છે છતાં કોઈ ઊલટો પાપમાં પ્રવર્તે તો તેની
મુખ્યતા કરી અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનો તો નિષેધ ન કરવો.

ખીનું અધ્યાત્મઅગ્રથોથી કોઈ સ્વચ્છંદી થાય તે તો
પહેલાં પણ મિથ્યાદૃષ્ટિ હતો અને આજે પણ મિથ્યાદૃષ્ટિ જ
રહ્યો. હા, એટલું જ નુકસાન થાય કે તેને સુગતિ ન થતાં
દુર્ગતિ થાય.

વળી અધ્યાત્મઉપદેશ ન થતાં ઘણા જીવોને મોક્ષ-
માર્ગની પ્રાપ્તિનો અભાવ થાય છે એટલે તેથી તો ઘણા
જીવોનું ઘણું બૂરું થાય છે માટે અધ્યાત્મઉપદેશનો નિષેધ
કરવો યોગ્ય નથી. (જુઓ મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક-દ્રવ્યાનુ-
યોગ દોષકલ્પનાનું નિરાકરણ પા. ૨૯૪.)

૩:- માટે સિદ્ધ થાય છે કે:-

(૧) સભામાં અધ્યાત્મઉપદેશ આપવો; કેમકે તેથી ઘણા જીવોને મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે.

(૨) નીચલી દશાવાળાને અધ્યાત્મઉપદેશનું સ્વરૂપ ભાસે નહીં એમ કહેવું અયોગ્ય છે. જેઓ જેઓ મોક્ષમાર્ગ પામ્યા છે તે બધા પહેલાં નીચલી દશામાં હતા, અને ત્યાં અધ્યાત્મઉપદેશ સાંભળતાં મોક્ષમાર્ગ પામ્યા છે માટે નીચલી દશાવાળાને માટે ધોરી માર્ગ એક જ છે કે, અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોનો ઉપદેશ ઉપદેશકે સંભળાવવો.

(૩) અભ્યાસ કરતાં જીવને સ્વરૂપ બરાબર ભાસે છે; માટે જીવ સમજી શકે નહીં એમ ખોટી કલ્પના કરવી એ તો મૂખપણું પ્રગટ કરવા જેવું છે કે જે યોગ્ય નથી.

(૪) સમ્યક્ત્વાદિ મેળવવાની અપેક્ષાએ આ હલકો કાળ નથી, માટે આત્માનુભવનાદિ માટે દ્રવ્યાનુયોગનો અભ્યાસ અવશ્ય કરવો; કેમકે તેથી સંસારચક્ર તૂટી જઈ અદ્ય ભવમાં સંપૂર્ણ પવિત્રતા (મોક્ષ) જીવ પ્રાપ્ત કરે છે.

(૫) જો આ મનુષ્યભવમાં તે કામ ન કર્યું તો જીવની ત્રસ (બેઇન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય) અવસ્થા બહુ થોડાં કાળની છે, અને એકેન્દ્રિય અવસ્થા અતિ-અતિ લાંબા કાળની છે તો મોક્ષમાર્ગ જીવ ક્યારે પામે? માટે તે (મોક્ષમાર્ગ) આ મનુષ્ય ભવમાં જ પ્રાપ્ત કરી લેવો તે જ આત્માનું કલ્યાણ છે.

૪૨] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

૪:- સમ્યગ્દર્શન વગર જીવની શુભાશુભ ચૈતન્ય-ક્રિયા બધી બંધનું કારણ છે તેથી તે ‘કરોતિક્રિયા’ છે, તે વડે કદી મોક્ષ થાય નહીં.

વળી કહ્યું છે કે :—

નાદંસગિસ્સ નાણં, નાણેન વિના ન હોંતિ ચરણગુણા ।

અગુણિસ્સ નથિ મોક્ષો, નથિ અમુક્કસ્સ નિવ્વાણં ॥

અર્થ:- સમ્યગ્દર્શન રહિત પુરુષને સમ્યગ્જ્ઞાન હોતું નથી; સમ્યગ્જ્ઞાન વિના સમ્યક્ચારિત્રનો ગુણ હોતો નથી; તે ગુણ વગરના જીવને મોક્ષ (પવિત્રતા) હોતો નથી, ભાવકર્મથી મુક્ત થયેલા ન હોય તેને નિર્વાણ થતો નથી.

પ્રકરણ : ૧૧

મોક્ષને કાતરનારી ક્રિયા કય ?

૧:- મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ માટે અનંત જ્ઞાનીઓએ કય ક્રિયા કરી છે તે જાણવાની જરૂર છે. તે જાણ્યા વગર ‘ક્રિયા’થી મોક્ષ થાય એમ માની લેવું તે મિથ્યાત્વ છે. જ્ઞાનીઓ જ્ઞાનક્રિયા નિષેધતા જ નથી એ આગળ કહેવાઈ ગયું છે. જ્ઞાનીનું કથન નહિ સમજનારા જીવો ‘જ્ઞાનક્રિયા’નો અર્થ સમજતા નથી તેથી ‘મોક્ષને કાતરનારી

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૧૧

[૪૩]

ક્રિયા શું છે? તે સમજાવી લગવાને કહેલી ખરેખરી ક્રિયાનું બરાબર સ્થાપન કરવામાં આવે છે. જ્ઞાનીઓએ મોક્ષને કાતરનારી કઇ ક્રિયા કહી છે તે હવે અહીં કહેવામાં આવે છે:—

૨:— આ બાળતમાં શિષ્ય-ગુરુના પ્રશ્ન-ઉત્તરરૂપે ગાથા કહે છે:—

કોઉ શિષ્ય કહે સ્વામી! અશુભ ક્રિયા અશુદ્ધ,
શુભ ક્રિયા શુદ્ધ તુમ જૈસી કયોં ન વરની ।
ગુરુ કહે જળદોં ક્રિયાકે પરિનામ રહે,
તળદોં ચપલ ઉપયોગ ભોગ ધરની ॥
થિરતા ન આવે તોલોં શુદ્ધ અનુભો ન હોઇ,
ચાતે દોઉ ક્રિયા, મોખ-પંથકી કતરની ।
બંધકી કરૈયા દોઉ હુડૂમેં ન લલી કોઉ,
બાધક વિચારિ, મૈં નિસિદ્ધ કીની કરતી. ॥૧૨॥

(પુણ્ય-પાપ એકત્વદ્વાર).

અર્થ:— કોઇ શિષ્ય પૂછે છે કે હે સ્વામી આપે અશુભ ક્રિયાને અશુદ્ધ અને શુભ ક્રિયાને શુદ્ધ કેમ ન કહી ?

શ્રી ગુરુ કહે છે કે, જ્યાં સુધી ક્રિયાના પરિણામ રહે છે ત્યાં સુધી ઉપયોગ અને યોગ ચંચળ રહે છે; અને જ્યાંસુધી ઉપયોગ સ્વ સ્વરૂપમાં સ્થિર ન થાય ત્યાં-સુધી શુદ્ધ અનુભવ થતો નથી; માટે એ શુભ-અશુભ બન્ને ક્રિયા મોક્ષમાર્ગને કાતરનારી છે, બન્ને બંધની ક્રિયા છે, બન્નેમાં લલી એકે નથી, બન્ને મોક્ષમાર્ગમાં બાધક છે, એમ વિચારી મેં તે બન્ને ક્રિયાનો નિષેધ કર્યો છે.

૪૪]

ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

મોક્ષમાર્ગમાં ક્રિયાનો નિષેધ

(દોહરા)

કરની હિત હરની સદા, મુકિત વિતરની નાંહિ ।

ગની બંધપદ્ધતિ વિષે, સની મહાદુઃખમાંહિ ॥૬૬॥

(સર્વ વિશુદ્ધિ દ્વાર.)

અર્થ:— કરણી સદા હિતનો નાશ કરવાવાળી છે, મુકિતને દેવાવાળી નથી; કરણી બંધ પદ્ધતિમાં ગણાય છે અને તે મહાદુઃખથી લિપ્ત છે.

(શુભાશુભ ચૈતન્યક્રિયા, હું પરનું કરી શકું, હાથ-પગ, શરીર ચલાવી શકું, પુષ્યથી મને લાભ થાય, એ આદિ ભાવો-તેને અહીં કરણી કહી છે.)

આત્માની વિકાસી ક્રિયાનું સ્વરૂપ.

(સવૈયા એકત્રીસા)

કરનીકી ધરનીમૈં મહા મોહ રાજા બસૈ,

કરની અગ્યાન ભાવ રાકિસકી પુરી હૈ ।

કરની કરમ કાયા પુગલકી પ્રતિછાયા,

કરની પ્રગટ માયા મિસરીકી છુરી હૈ ॥

કરનીકે જલમૈં ઉરજિ રહૌ ચિદાનંદ,

કરની કી વોટ ગ્યાન ભાન દુતિ દુરી હૈ ।

આચારજ કહે કરનીસૌ વિવહારી જીવ,

કરની સદૈવ નિહચૈ સુરૂપ જુરી હૈ ॥૬૭॥

(સર્વ વિશુદ્ધિ દ્વાર.)

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૧૧ [૪૫]

અર્થ:— ક્રિયાની ભૂમિમાં મહામોહ રાજ વસે છે, ક્રિયા અજ્ઞાનભાવરૂપ રાક્ષસની નગરી છે, ક્રિયા કર્મ અને શરીરાદિ પુદ્ગલની ભૂતિ છે, ક્રિયા સાક્ષાત્ માયા રૂપ સાકર લપેટી છરી છે, ક્રિયાની જાળમાં ચિદાનંદ આત્મા ફસાઈ રહ્યો છે, ક્રિયાની આડમાં જ્ઞાનસૂર્યનો પ્રકાશ ઢંકાઈ ગયો છે; શ્રી આચાર્યદેવ કહે છે કે:— ક્રિયાથી જીવ (વ્યવહારી-સંસારી) છે, ક્રિયા હમેશાં યથાર્થ સ્વરૂપે જોતાં ખૂરી છે. ૯૭. (આ આત્માની ખૂરી ક્રિયાનું સ્વરૂપ છે.)

મૂઢ ક્રિયા તથા વિચક્ષણ ક્રિયાનું સ્વરૂપ
(સવૈયા એકત્રીસા)

જૈસેં મતવારૌ કોઊ કહે ઔર, કરૈ ઔર,
તૈસૈં મૂઢ પ્રાની વિપરીતતા ધરતુ હૈ ।

અસુભ કરમ બંધ કારન વખાનૈ માનૈ,
મુક્તિકે હેતુ સુભ-રીતિ આચરતુ હૈ ॥

અંતર સુદષ્ટિ લઇ મૂઢતા ણિસર ગઇ,
ગ્યાનકૌ ઉદોત બ્રમ-તિમિર હરતુ હૈ ।

કરનીસૌં લિન્ન રહે આતમ-સુરૂપ ગહે,
અનુભૌ અરંભિ રસ કૌતુક કરતુ હૈ ॥૧૬॥

(પુણ્ય-પાપ એકત્વદ્વાર.)

અર્થ:— જેમ કોઈ દારૂ પીધેલ (પાગલ) માણસ કહે કાંઈક અને કરે કાંઈક; તેમ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ વિપરીત ભાવ ધરે છે. તે અશુભ કર્મને બંધનું કારણ કહે અને

૪૬] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

માને છે, અને શુભલાવને મોક્ષના કારણ તરીકે આચરે છે, પણ જ્યારે અંતર સારી દૃષ્ટિ થાય છે ત્યારે મૂઢતા (અજ્ઞાન) નષ્ટ થઈ જાય છે, જ્ઞાનનો પ્રકાશ બ્રમણરૂપ અંધકારનો નાશ કરે છે, કરણીથી લિપ્ત રહી આત્મસ્વરૂપને અહણ કરે છે, અને અનુભવ ધારણ કરી પરમ રસમાં આનંદ કરે છે. ૧૬.

૩:- ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે ‘શુદ્ધાત્મઅનુભવક્રિયા’ સિવાયની ચૈતન્યની સર્વે ક્રિયા અશુદ્ધ છે, તેથી તે મોક્ષની ક્રિયા નથી, પણ તે ક્રિયા મોક્ષની કાતરણી છે, તેનું કળ સંસાર છે એટલે કે દુઃખ છે અને તે ત્યાજ્ય છે-હૈય છે.

૪:- શરીરની ક્રિયાથી જીવને મોક્ષ કે બંધ થઈ શકે નહીં. શરીર પરદ્રવ્ય છે, તે અનંત પરમાણુઓનો સ્થૂળ સ્કંધ છે. દરેક દ્રવ્ય ક્રિયાસંપન્ન છે અને સ્વયં પરિણામી છે, જીવ તે કરી શકતો નથી છતાં મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ હું શરીરની ક્રિયા કરી શકું છું એમ માને છે; એ માન્યતા ખોટી હોવાથી તે ખોટી માન્યતાનું નિમિત્ત પામી પુણ્યલ કાર્માણુવર્ગણા સ્વયં કર્મરૂપે પરિણમે છે. જ્યારે પુણ્યલ શરીર કે પરદ્રવ્ય પોતાને અનુકૂળ લાગે તેમ પરિણમે, ત્યારે ખોટી માન્યતાવાળો જીવ હર્ષ કરે છે, અને પોતાને પ્રતિકૂળ લાગે તેમ પરિણમે ત્યારે શોક કરે છે, આ બન્ને રાગ-દ્વેષરૂપ ક્રિયા છે. શરીર કે પરદ્રવ્યમાં જીવને અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળપણું કાંઈ છે જ નહિ; માત્ર અજ્ઞાની જીવ તેવી કલ્પના કરે છે તેથી તે બંધલાવ છે, તેને કર્મલાવ પણ કહે છે.

પ:- આ સંબંધમાં શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:-

કર્મભાવ અજ્ઞાન છે, મોક્ષભાવ નિબળાસ;
અંધકાર અજ્ઞાન સમ, નાશે જ્ઞાનપ્રકાશ. ॥૯૮॥

અર્થ:- હું પરનું કરી શકું એ ભાવ જીવનું અજ્ઞાન છે, જીવનો નિબળાસ (પોતામાં) વાસ (સ્થિરતા) તે મોક્ષભાવ છે, અજ્ઞાન અંધકાર જેવું છે. જેમ પ્રકાશ થતાં અંધકારનો નાશ થાય છે તેમ જ્ઞાનપ્રકાશ થતાં અજ્ઞાનઅંધકાર નાશ પામે છે. ૯૮.

આ રીતે સાળિત થયું કે “ શુદ્ધાત્મઅનુભવક્રિયા ” સિવાયની ચૈતન્યની સર્વ ક્રિયાનું ફળ સંસાર છે.

પ્રકરણ : ૧૨

સામાયિકનું સ્વરૂપ સમજ્યા વગર કરેલા
સામાયિક ક્રિયાનું ફળ.

૧:- ત્યારે પ્રશ્ન ઊઠે છે કે આત્મસ્વરૂપને બણ્યા વગર સામાયિકનો પાઠ બોલી જે સામાયિકક્રિયા કર્યાનું માનવું થાય છે તેનું ફળ શું છે ?

ઉત્તર:- સામાયિક તો રાગ-દ્વેષ રહિત સામ્યભાવ થતાં થાય છે, પણ પાઠમાત્ર લાણવાથી યા ઊઠ-ગ્રેષ્ઠ

૪૮] ભગવાન શ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

કરવાથી તો સામાયિક થતું નથી. કહાચિત્ કોઈ કહે કે ‘અન્ય કાર્ય કરત તે કરતાં તો ભલું છે?’ એ સાચું, પરંતુ સામાયિકપાઠમાં પ્રતિજ્ઞા તો એવી કરે છે કે ‘મન-વચન-કાયાથી સાવધને કરીશ નહીં, કરાવીશ નહીં.’ હવે મનમાં તો વિકલ્પ થયા જ કરે છે, તથા વચનકાયામાં પણ કહાચિત્ અન્યથા પ્રવૃત્તિ થાય છે, ત્યાં પ્રતિજ્ઞાભંગ થાય છે; હવે પ્રતિજ્ઞાભંગ કરવા કરતાં તો ન કરવું ભલું છે, કારણકે પ્રતિજ્ઞા ભંગ કરવી એ મહાપાપ છે. (ભુએ મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક પાનું-૧૬૮-૧૬૯).

૨:- આપણે એ માણસો લઈએ, તેમાં એક પ્રતિજ્ઞા કરતો નથી પણ પોતાની માતૃભાષામાં પાઠ ભણે છે અને તેનો અર્થ જાણી તેમાં ઉપયોગ રાખે છે, જ્યારે બીજો પ્રતિજ્ઞા કરી તેને ઘરાબર પાળતો નથી, પ્રાકૃતાદિ ભાષાના પાઠ બોલે છે પણ તેના અર્થનું પોતાને જ્ઞાન નથી, અને અર્થ જાણ્યા વિના ત્યાં ઉપયોગ રહે નહીં ત્યારે ઉપયોગ અન્ય ઠેકાણે ભટકે છે, તેથી પ્રતિજ્ઞા ભંગ થાય છે; હવે આ એ માણસોમાં વિશેષ ધર્માત્મા કોણ ?

ઉત્તરમાં-જો પહેલાને કહેશો તો તમે એવો જ ઉપદેશ કેમ કરતા નથી ? અને તમે પોતે તેમ કેમ કરતા નથી ? જો બીજા માણસને ધર્માત્મા કહેશો તો પ્રતિજ્ઞાભંગમાં પાપ ન થયું, અથવા પરિણામ અનુસાર ધર્માત્માપણું ન ઠર્યું પણ પાઠાદિક બોલવા કે સાંભળવા અનુસાર ધર્માત્માપણું ઠર્યું.

૩:- પ્રશ્ન:-ત્યારે અમારે કરવું શું ?

ઉત્તર:- આત્માનું સ્વરૂપ યથાર્થ સમજવું, અને પોતાનો ઉપયોગ જેમ નિર્મળ થાય તે કાર્ય કરવું, સાધી શકાય તે પ્રતિજ્ઞા કરવી, તથા જેનો અર્થ જાણીએ તે પાઠ ભણવા પણ પદ્ધતિ વડે (રૂઢિગતપણે) સામાયિક કરી એવું 'નામ' ધરાવવામાં નફેા નથી. (બુદ્ધો મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક પા. ૧૬૬).

૪:- અનંત જ્ઞાનીઓએ કહેલું સામાયિકવ્રત તો સમ્યગ્દષ્ટિ થયા પછી જ હોય છે, કેમકે જે જીવ આત્માનું સ્વરૂપ યથાર્થ જાણતો નથી તેને 'સાચું અણુવ્રત' હોતું જ નથી; માટે પ્રથમ સમ્યગ્દષ્ટિપણું પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો; પ્રકરણ ૯ ના પહેલા પારામાં પણ આ બતાવવામાં આવ્યું છે.

૫:- સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રથમ શું કરવું ? તે આગળ કહેવામાં આવશે. અહીં તો સામાયિકનો વિષય હોઈ તે વાત ચર્ચી છે. જે જીવ સામાયિકનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણતો નથી, પણ ઉપર પારા ૧ માં જણાવ્યા પ્રમાણેની ક્રિયા કરે છે તે 'ધર્મ' કરતો નથી છતાં પોતે 'ધર્મ' કરે છે એમ માને છે, એ રીતે પોતાના મિથ્યાત્વને પોષે છે. પચીશ પ્રકારના મિથ્યાત્વમાં એક પ્રકાર 'અર્ધમને ધર્મ માનવો' એવો છે, તે પ્રકારમાં જીવનું આ કાર્ય આવે છે એમ વિચારવાન જીવને જણાયા વિના રહેશે નહીં. તેને 'વ્યવહારાભાસસામાયિક' અથવા 'નામસામાયિક' અથવા 'કુસામાયિક' પણ કહી શકાય.

પ્રકરણ : ૧૩

સાચી સામાયિકક્રિયાનું સ્વરૂપ

૧:- ત્યારે હવે સાચી સામાયિકક્રિયા શું છે તેનું સ્વરૂપ જાણવાની જરૂર છે, તેથી તે અહીં કહેવામાં આવે છે.

૨:- સામાયિકના પ્રકાર ત્રણ છે. (૧) નિશ્ચય સામાયિક, (૨) વ્યવહાર સામાયિક (૩) વ્યવહારાભાસ સામાયિક; તેમાંથી ત્રીજા પ્રકારની સામાયિક સંબંધે આગળના પ્રકરણમાં કહેવામાં આવ્યું છે, તેને 'નામસામાયિક' પણ કહી શકાય છે, એટલે હવે આપણે પહેલી જ સામાયિક વિષે અહીં વિચારીએ.

૩:- 'સામાયિક' શબ્દ ત્રણ પદોનો બનેલો છે, તે આ પ્રમાણે છે:- સમ+આય+ઇક.

સમ=રાગ-દ્રેષ રહિત સામ્યભાવ

આય=લાલ અને ઇક=વાળું.

એટલે રાગ-દ્રેષરહિત સામ્યભાવનો જીવને લાલ થવો તે પ્રકરણ-૬-માં જે ક્રિયા કહેવામાં આવી છે તે સામાયિક ક્રિયા છે. મોક્ષના કારણભૂત જે સામાયિક કહેવામાં આવી છે તેનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે છે:-

જે સામાયિક સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર સ્વભાવવાળા પરમાર્થભૂતજ્ઞાનના ભવન (પરિણમન) માત્ર છે તે મોક્ષના કારણભૂત છે.

૪:- ઉપર જે વ્યાખ્યા આપી તે ‘નિશ્ચય સામાયિક’ છે, પાંચમા શુભસ્થાને વર્તીને શ્રાવક જે વખતે પોતાના શુદ્ધજ્ઞાનમાં નિર્વિકલ્પપણે સ્થિર થાય છે તે સ્થિરતાને ‘નિશ્ચય સામાયિક’ કહેવામાં આવે છે. જે વખતે તે શ્રાવક પોતાના શુદ્ધોપયોગમાં સ્થિર રહી શકતો નથી તે વખતે પોતાનો ભાવ અશુભમાં ન જાય તેનો વિવેક રાખે છે અને તેથી તેનો પુરુષાર્થ રાગ-દ્વેષ તોડવા તરફ વળે છે, તેમાં અશુભ ટળે છે અને શુભ રહી જાય છે. શ્રાવકના વ્રતમાં એક ‘સામાયિક વ્રત’ છે, તે વ્રતને ઘડી પોતાના ઉપયોગમાં નિર્મળતા લાવવાના પ્રયાસ સમ્યગ્દષ્ટિ કરે છે તે છે; તે શુભોપયોગરૂપ છે. તે ‘વ્યવહાર સામાયિક’ છે કેમકે તે નિશ્ચયના લક્ષ પૂર્વક છે. આ શુભોપયોગ તો રાગ છે અને રાગ વિકાર હોવાથી બંધ છે. પણ તે વખતે રાગ અને શુભોપયોગના નકારની જે દૃઢતા છે તેથી શુદ્ધિ વધે છે, તે શુદ્ધિ સંવર અને નિર્જરારૂપ છે. વ્રત પોતે સંવર કે નિર્જરારૂપ નથી, તે તો આસ્રવ એટલે કે પુણ્ય-બંધરૂપ સમ્યગ્દષ્ટિને છે.

૫:- પ્રશ્ન:-કેટલાક હિંસાદિક સાવધયોગના ત્યાગને ચારિત્ર માને છે. મહાવ્રતાદિ રૂપ શુભોપયોગને ઉપાદેય-પણાથી ગ્રહણરૂપ માને છે, તો તે સાચું ચારિત્ર છે ?

ઉત્તર:-ના; (તત્ત્વાર્થ સૂત્ર કે જે સર્વ જૈનોને માન્ય છે તેમાં આસ્રવપદાર્થનું નિરૂપણ કરતાં મહાવ્રતઅણુવ્રતને પણ આસ્રવરૂપ કહ્યાં છે, તો તે ઉપાદેય કેવી રીતે હોય ? આસ્રવ તો બંધનું સાધક છે અને ચારિત્ર મોક્ષનું સાધક

પર] લગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

છે, તેથી એ મહાવ્રતાદિરૂપ આસ્રવભાવોને ચારિત્રપણું સંભવતું નથી; પણ સર્વ કષાયરહિત ઉદ્ધાસીન ભાવ છે તેનું જ નામ ચારિત્ર છે. ચારિત્રમોહના દેશઘાતિ સ્પર્દાકોના ઉદ્વેગથી જે મહામંદ પ્રશસ્તરાગ થાય છે તે તો ચારિત્રનો મળ છે, અને તેને નહીં છૂટતો જાણીને તેનો ત્યાગ કરતા નથી, અને સાવધયોગનો જ ત્યાગ કરે છે; પરંતુ જેમ કોઈ પુરુષ કંદ-મૂળાદિ ઘણા દોષવાળી હરિતકાયનો ત્યાગ કરે છે તથા કોઈ હરિતકાયને લક્ષણ કરે છે પણ હરિતકાયના લક્ષણને તે ધર્મ માનતો નથી, તેમ મુનિ કે શ્રાવક હિંસાદિ તીવ્ર કષાયરૂપ ભાવનો ત્યાગ કરે છે તથા કોઈ મંદકષાયરૂપ મહાવ્રત-અણુવ્રતાદિને પાળે છે પણ તે મંદકષાયરૂપ વ્રતાદિને મોક્ષમાર્ગ માનતા નથી. (બુઝો, મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક પા. ૨૩૩.)

પશ્ચ:- સમ્યગ્દષ્ટિ મુનિ કે શ્રાવકને એક જ કાળમાં એવો ભાવ હોય છે કે જેથી તેને સંવર-નિર્જરા પણ થાય છે, અને બંધ પણ થાય છે, તે કેવી રીતે છે?

ઉત્તર:- એ ભાવ મિશ્રરૂપ છે, કંઈક ભાવ વીતરાગ થયા છે તથા કંઈક સરાગ થયા છે; ત્યાં જે અંશ વીતરાગ થયા છે, તથા તેમાં વૃદ્ધિ થતી જાય છે તે વડે તો સંવર-નિર્જરા જ છે, તથા જે અંશ સરાગ રહ્યા છે તે વડે બંધ છે; હવે એક મિશ્ર સાવથી બે કાર્ય તો બને પણ એક પ્રશસ્ત રાગથી જ પુણ્યાસ્રવ પણ માનવો અને સંવર-નિર્જરા પણ માનવાં એ ભ્રમ છે. મિશ્ર ભાવમાં આ સરાગતા છે અને આ વીતરાગતા છે એવી ઓળખાણ

સમ્યક્દષ્ટિને જ હોય છે; તેથી તે અવશેષ સરાગભાવને હેયરૂપ શ્રદ્ધે છે, પણ મિથ્યાદષ્ટિને એવી ઓળખાણ નથી તેથી તે સરાગભાવમાં સંવર-નિર્જરાના ભ્રમથી પ્રશસ્ત રાગરૂપ કાર્યોને ઉપાદેયરૂપ શ્રદ્ધે છે. (જુઓ, મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક પા. ૨૩૧.)

પ્રશ્ન:- એમ છે તો ચારિત્રના તેર લેદોમાં એ મહાવ્રતાદિને કેમ કહ્યાં છે ?

ઉત્તર:- ત્યાં તેને વ્યવહારચારિત્ર કહ્યું છે, અને વ્યવહાર નામ ઉપચારનું છે. એ મહાવ્રતાદિક થતાં જ તે વખતે જે વીતરાગતામાં પુરુષાર્થવડે વીતરાગચારિત્ર થાય છે તે ઉપચારસંબંધ જાણી એ મહાવ્રતાદિકમાં ચારિત્રનો ઉપચાર કર્યો છે, પણ નિશ્ચયથી તો નિષ્ક્રિયા ભાવ બેટલો થયો છે તે જ સાચું ચારિત્ર છે. (જુઓ, મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક પા. ૨૩૩.)

આણુવ્રત થયા વિના દેશચારિત્ર હોય નહીં અને મહાવ્રત ધાર્યા વિના સકલચારિત્ર કદી પણ હોય નહીં માટે એ વ્રતોને અન્વયરૂપી જાણી, કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરી તેને ચારિત્ર કહ્યું છે, પણ તે નિશ્ચયચારિત્ર નથી. (જુઓ, મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક પા. ૩૨૬.)

જો નિરત્યાર મહાવ્રતને નિશ્ચયચારિત્ર કહેશે તો તેવા મુનિને બંધ કેમ થાય ? બંધ તો રાગથી જ થાય છે, અને સમ્યક્દષ્ટિ મુનિને નિરત્યાર મહાવ્રત છતાં બંધ થાય છે, માટે મહાવ્રત મંદકપાયરૂપ રાગ છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

૫૪]

ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

અજ્ઞાનીના વ્રતને તો જ્ઞાનીઓ વ્રત કહેતા જ નથી; તેને તો ‘બાળવ્રત’ અથવા ‘અવ્રત’ કહે છે, કેમકે વ્રત તો પાંચમે ગુણુસ્થાને જ શરૂ થાય છે, જ્યારે અજ્ઞાની પહેલે કે બીજે ગુણુસ્થાને હોય છે. તે શુભ ભાવ રાખે તો પુણ્ય બાંધે પણ તેથી સંસાર ટળે નહિ.

પ્રકરણ : ૧૪

કુપ્રતિક્રમણ અને સુપ્રતિક્રમણનું સ્વરૂપ.

૧:- પ્રકરણ -૧૨-માં કુસામયિક માટે જે કહેવામાં આવ્યું છે તે અહીં કુપ્રતિક્રમણને લાગુ પડે છે, તથા સાચી સામાયિકને માટે જે કહ્યું છે તે સુપ્રતિક્રમણને લાગુ પડે છે.

૨:- ‘પડિક્રમણ’ (પ્રતિક્રમણ) નામ પૂર્વદોષ નિરાકરણ કરવાનું છે. હવે ‘મિચ્છામિ દુક્કઠં’ એટલું કહેવા-માત્રથી તો દુષ્કૃત મિચ્છા થાય નહીં, પણ મિચ્છા થવા યોગ્ય પરિણામ થતાં જ ‘દુષ્કૃત’ મિચ્છા થાય છે, માટે એકલા પાઠ જ કાર્યકારી નથી. વળી પડિક્રમણના પાઠમાં તો એવો અર્થ છે કે બાર વ્રતાદિમાં જે દુષ્કૃત લાગ્યાં હોય તે મિચ્છા થાઓ, પણ વ્રત ધાર્યા વિના જ તેનું પડિક્રમણ કરવું કેમ સંભવે? જેને ઉપવાસ ન હોય તે

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૧૪

[૫૫]

ઉપવાસમાં લાગેલા દોષનું નિરાકરણપણું કરે તો તે અસંભવપણું જાણવું, તેથી એ પાઠ લખવા કોઈ પ્રકારે વ્યાજબી નથી. (જુઓ. મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક પા. ૧૬૬.)

૩:- એ પાઠ જ સિદ્ધ કરે છે કે જે સમ્યગ્દષ્ટિ થયો હોય અને જેણે વ્રતધારણ કર્યા હોય અને તેમાં અતિચાર લાગ્યા હોય તેને જ લાગુ પડે છે, પણ બીજાને નહીં; કેમકે તેમાં સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન તથા વ્રતના અતિચારોનું પ્રતિક્રમણ આવે છે.

૪:- નિશ્ચયપ્રતિક્રમણનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે છે:—

શુભને અશુભ અનેકવિધ પૂર્વે કરેલું કર્મ જે,
તેથી નિવર્તે આત્મને, તે આત્મા પ્રતિક્રમણ છે. ॥૩૮૩॥

(ગુજરાતી સમયસાર.)

નિશ્ચયથી વિચારતાં તો, જે આત્મા ત્રણે કાળનાં કર્મોથી પોતાને લિન્ન જાણે છે, શ્રદ્ધે છે અને અનુભવે છે, તે આત્મા પોતે જ પ્રતિક્રમણ છે, પોતે જ પ્રત્યાખ્યાત છે અને પોતે જ આલોચના છે. એમ પ્રતિક્રમણસ્વરૂપ, પ્રત્યાખ્યાનસ્વરૂપ અને આલોચનાસ્વરૂપ આત્માનું નિરંતર અનુભવન તે જ નિશ્ચયચારિત્ર છે. જે આ નિશ્ચયચારિત્ર છે તે જ જ્ઞાનચેતના (અર્થાત્ જ્ઞાનનું અનુભવન) છે. તે જ જ્ઞાનચેતનાથી (અર્થાત્ જ્ઞાનના અનુભવનથી) સાક્ષાત્ જ્ઞાનચેતનાસ્વરૂપ કેવળજ્ઞાનમય આત્મા પ્રગટ થાય છે. (જુઓ. સમયસાર પા. ૪૪૭).

૫૬] ભગવાન શ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

પ:-પ્રશ્ન:- જો તમે આમ કહેશો કે પ્રરૂપશો તો લોકો હાલ જે સામાયિક-પ્રતિક્રમણ કરે છે તે પણ છોડી દેશે.

જવાબ:- આ કથન અન્યાયી છે. સત્ પ્રરૂપણાથી લોકોને લાલ થાય કે અસત્ પ્રરૂપણાથી લોકોને લાલ થાય ? આ સ્વરૂપ સાંભળશે તેને સાચું સમજવાની રુચિ થશે અને પોતાના દોષો મટાડશે. વળી હાલ થતાં સામાયિક તથા પ્રતિક્રમણનું સ્વરૂપ ઉપર દર્શાવ્યું છે, અને તે સામાયિક-પ્રતિક્રમણ છે જ નહીં. એમ બતાવ્યું છે. સાચું સમજનાર પુણ્ય છોડી પાપ કરશે એમ માનવું પણ અન્યાયી છે. સાચું સમજનાર કદી પાપ કરશે જ નહીં, કેમકે તે તો અશુભલાવ છે; તે તો પુણ્યને પણ છોડી પુણ્ય-પાપ રહિત થશે, અને તેમ નહીં થઈ શકે ત્યાં સુધી તે પુણ્યલાવમાં આવશે, પણ તેને કદી ધર્મ માનશે નહીં; અને તેથી તે તોડવા લાયક લાવ છે એમ તે સમજશે. એટલે સમ્યગ્દષ્ટિ જ્યાંસુધી સંપૂર્ણ વીતરાગ નહીં થાય ત્યાંસુધી પાપ છોડી પુણ્યલાવમાં આવશે અને તેથી સત્પુણ્ય બાંધશે, પણ તે પુણ્ય આત્માને લાલદાયક છે કે આત્માનું સ્વરૂપ છે એમ કદી માનશે નહીં.

પ્રકરણ : ૧૫

સાચું પ્રત્યાખ્યાન શું છે ?

૧:- સાચા પ્રત્યાખ્યાનનું સ્વરૂપ નીચે મુજબ છે:-

શુભ ને અશુભ ભાવિ કરમ જે ભાવમાં બંધાય છે, તેથી નિવર્તન જે કરે, તે આત્મા પચ્ચખાણુ છે. ૧૩૮૪

અર્થ:- ભાવિકાળનું જે શુભાશુભ કર્મ તે જે ભાવમાં બંધાય છે તે ભાવથી જે આત્મા નિવર્તે છે, તે આત્મા પ્રત્યાખ્યાન છે. ૩૮૪.

ટીકા:- તે જ આત્મા, તે ભાવોના કાર્યભૂત ઉત્તરકર્મને (ભવિષ્ય કાળના કર્મને) પચ્ચખતો થકો, પ્રત્યાખ્યાન છે, તે રીતે આત્મા સદા પચ્ચખતો (અર્થાત્ પ્રત્યાખ્યાન કરતો) થકો ઉત્તરકર્મના કારણરૂપ ભાવોથી અત્યંત નિવૃત્ત થયો થકો પોતામાં જ-જ્ઞાનસ્વભાવમાં જ નિરંતર ચરતો (વિચરતો, આચરણુ કરતો) હોવાથી ચારિત્ર છે (અર્થાત્ પોતે જ ચારિત્રસ્વરૂપ છે) અને ચારિત્રસ્વરૂપ વર્તતો થકો પોતાને-જ્ઞાન માત્રને-ચેતતો (અનુભવતો) હોવાથી તે આત્મા પોતે જ જ્ઞાનચેતના છે, એવો ભાવ (આશય) છે. (બુઝો. ગુજરાતી સમયસાર પા. ૪૪૬)

૨:- ઉપર કહ્યું તે નિશ્ચયપ્રત્યાખ્યાનનું સ્વરૂપ છે, તે સમ્યગ્દર્શન થયા પછી જે જીવ સમ્યક્ચારિત્રમાં સ્થિર થાય તેને જ હોય છે, મિથ્યાદષ્ટિને કદી હોતું

૫૮] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

નથી. આ અજ્ઞાની જીવ સદ્ગુરુનો ઉપદેશ સાંભળી પ્રતિ-
બુદ્ધ થાય છે અને સાક્ષાત્ દ્રષ્ટા (દિખનાર) એવા પોતાને
પોતાથી જ બાણી, શ્રદ્ધાન કરી, તેનું જ આચરણ કરવાનો
ઇચ્છક થયો થકો જ્યારે પૂછે છે કે 'આ આત્માને અન્ય
બોલોનું પ્રત્યાખ્યાન (ત્યાગવું) તે શું છે ?'

ત્યારે તેને આચાર્ય નીચે પ્રમાણે કહે છે:—

સન્ને માવે જહ્મા પચ્ચક્ષ્વાં પરેત્તિણાદૂણં ।

તહ્મા પચ્ચક્ષ્વાણં ણા ણિયમા મુણેયન્વં ॥૩૪॥

સૌ ભાવને પર બાણીને પચ્ચખાણુ ભાવોનું કરે,
તેથી નિયમથી બાણુવું કે જ્ઞાન પ્રત્યાખ્યાન છે. ॥૩૪॥

અર્થ:— જેથી 'પોતાના સિવાય સર્વ પદાર્થો પર
છે' એમ બાણીને પ્રત્યાખ્યાન કરે છે—ત્યાગે છે, તેથી
પ્રત્યાખ્યાન જ્ઞાન જ છે એમ નિયમથી બાણુવું. પોતાના
જ્ઞાનમાં ત્યાગરૂપ અવસ્થા તે જ પ્રત્યાખ્યાન છે, બીજું
કંઈ નથી.

ટીકા:— આ ભગવાન જ્ઞાતાદ્રવ્ય (આત્મા) છે તે
અન્યદ્રવ્યના સ્વભાવથી થતા અન્ય સમસ્ત પરભાવોને,
તેઓ પોતાના સ્વભાવભાવ વડે નહીં વ્યાપ્ત હોવાથી પર-
પણે બાણીને, ત્યાગે છે; તેથી જે પહેલાં બાણુ છે તે જ
પછી ત્યાગે છે, બીજો તો કોઈ ત્યાગનાર નથી—એમ
આત્મામાં નિશ્ચય કરીને, પ્રત્યાખ્યાનના (ત્યાગના) સમયે
પ્રત્યાખ્યાન કરવાયોગ્ય જે પરભાવ તેની ઉપાધિમાત્રથી
પ્રવર્તેલું ત્યાગના કર્તાપણાનું નામ (આત્માને) હોવા

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૧૫

[૫૯]

છતાં પણ, પરમાર્થથી જોવામાં આવે તો પરભાવના ત્યાગ-
કર્તાપણુનું નામ પોતાને નથી, પોતે તો એ નામથી
રહિત છે કારણ કે જ્ઞાનસ્વભાવથી પોતે છૂટ્યો નથી, માટે
પ્રત્યાખ્યાન જ્ઞાન જ છે એમ અનુભવ કરવો.

ભાવાર્થ:— આત્માને પરભાવના ત્યાગનું કર્તાપણું
છે તે નામમાત્ર છે, પોતે તો જ્ઞાનસ્વભાવ છે. પરદ્રવ્યને
પર બ્રહ્મું, પછી પરભાવનું ગ્રહણ નહીં તે જ ત્યાગ છે.
એ રીતે, સ્થિર થયેલું જ્ઞાન તે જ પ્રત્યાખ્યાન છે, જ્ઞાન
સિવાય કોઈ બીજો ભાવ નથી. (જુઓ, સમયસાર
પા. ૬૧-૬૨).

૩:— આત્મા જ્યારે પોતાના જ્ઞાનમાં તન્મય થાય છે
ત્યારે તેનું પરવસ્તુ તરફ લક્ષ જતું જ નથી; તેથી જ્ઞાનની
સ્થિરતાને અને પરવસ્તુને એવો નિમિત્ત-નૈમિત્તિકભાવ છે
કે જે પરવસ્તુનો રાગ જ્ઞાનીને તૂટ્યો તે પરવસ્તુનો સંયોગ
સ્વયં ટળી જાય છે. આવો ભાવ તે ખરું પ્રત્યાખ્યાન છે,
તેથી આવો ભાવ હોય ત્યાં પરવસ્તુનો સંયોગ જે ન થાય
તેને વ્યવહારભાષામાં પરવસ્તુનો ત્યાગ કહેવાય છે. ખરી
રીતે પરવસ્તુ કાંઈ આત્મામાં પેસી ગઈ નથી કે તેનો
ત્યાગ થઈ શકે, પણ પરવસ્તુ ઉપરનો રાગ અને અવલં-
બન જીવ જ્યારે તોડે છે ત્યારે પરવસ્તુનો સંયોગસહેજે
બંધ પડે છે.

૪:— જીવને શુદ્ધ અવસ્થામાં પર પ્રત્યેનો રાગ મટતાં
તેનો સંયોગ સહેજે અટકે છે અને અશુદ્ધ અવસ્થામાં
પરવસ્તુ પ્રત્યે રાગ-દ્વેષ હોવાથી તેનો સંયોગ ઘણે ભાગે

૬૦]

લગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

રહે છે; એવો વસ્તુઓનો એક બીજા સાથે કુદરતી સંબંધ છે. ખરી રીતે આત્મા તેની શુદ્ધ કે અશુદ્ધ અવસ્થામાં પરવસ્તુને ગ્રહી કે છોડી શકતો નથી; આ નિયમ શ્રી સમયસારમાં નીચે પ્રમાણે આપ્યો છે :-

ण वि सकृद् धितुं जं ण विमोक्तुं जं य जं परद्वन्द्वं,

सो को वि य तस्स गुणो पाउगिओ विस्ससो वा वि ॥૪૦૬॥

જે દ્રવ્ય છે પર તેહને ન ગ્રહી, ન છોડી શકાય છે,

એવો જ તેનો ગુણ કે પ્રાયોગી ને વૈશ્વસિક છે. ॥૪૦૬॥

અર્થ:- જે પરદ્રવ્ય છે તે ગ્રહી શકાતું નથી તથા છોડી શકાતું નથી, એવો જ કોઈ તેનો (આત્માનો) પ્રાયોગિક તેમ જ વૈશ્વસિક ગુણ છે.

ટીકા:- જ્ઞાન પરદ્રવ્યને કાંઈ પણ (જરા પણ) ગ્રહતું નથી તથા છોડતું નથી, કારણ કે પ્રાયોગિક (અર્થાત્ પર નિમિત્તથી થયેલા) ગુણના સામર્થ્યથી તેમ જ વૈશ્વસિક (અર્થાત્ સ્વાભાવિક) ગુણના સામર્થ્યથી જ્ઞાન વડે પરદ્રવ્યનું ગ્રહવું તથા છોડવું અશક્ય છે. (અહીં ‘જ્ઞાન’ કહેવાથી આત્મા સમજવો.) (જુઓ, ગુજરાતી સમયસાર પા. ૪૭૪-૪૭૫.)

પ:- સમ્યગ્દષ્ટિને પ્રત્યાખ્યાનનો વિકલ્પ આવે છે એટલે કે જ્યારે તે શુદ્ધોપયોગમાં ન હોય ત્યારે પ્રત્યાખ્યાન (ત્યાગ) નો વિકલ્પ આવે છે, તે વિકલ્પને દ્રવ્ય-પ્રત્યાખ્યાન અથવા વ્યવહારપ્રત્યાખ્યાન કહેવાય છે. તે વિકલ્પ હોઈ બંધ થાય છે કેમકે તે રાગ છે. તે વિકલ્પની

પાછળ વિકલ્પના સ્વામીપણાના નકારની દૃઢતાપૂર્વક (પુરુષાર્થ વડે) જેટલો રાગ તૂટે છે તે સંવરનિર્જરાનું કારણ છે, અને તેને નિશ્ચયપ્રત્યાખ્યાન કહી શકાય છે. મિથ્યાદૃષ્ટિ તો પરવસ્તુ હું ગ્રહી શકું અને હું છોડી શકું તેમ માને છે તે મિથ્યાદર્શન છે, અને તેનું ક્ષણ પાપનો બંધ છે. તે ખોટી માન્યતા પૂર્વક પરવસ્તુને ત્યાગવાનો વિકલ્પ કરે છે તે વખતે જો તે મંદકષાય કરે તો તેને બંધાં ઘાતિયાં કર્મો ઉપરાંત અઘાતી કર્મોમાં પુણ્યનો બંધ થાય છે, પણ તેથી તેનો સંસાર છેદાતો નથી. આ કારણે તેના તે પ્રત્યાખ્યાનભાવને દુઃપ્રત્યાખ્યાન કહેવામાં આવે છે, તેને ખરૂં પ્રત્યાખ્યાન થતું નથી. જે જીવ એવા મંદ કષાય પૂર્વક પરવસ્તુને છોડવાનો વિકલ્પ પણ કરતો નથી, તે તો અશુભભાવ કરતો હોવાથી બંધાં ઘાતિયાં કર્મો (જે પાપ છે) તે ઉપરાંત અઘાતિયાં કર્મોમાં પણ પાપનો બંધ કરે છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિપણું થતાં ચોથે ગુણસ્થાનેથી શુદ્ધોપયોગની કણિકા જાગે છે તેથી જેટલે દરજ્જે શુદ્ધ ઉપયોગ થાય છે તેટલે દરજ્જે ઘાતી અને અઘાતી કર્મો બંધાતા નથી; અને તે શુદ્ધોપયોગની કણિકા વધતાં વધતાં જ્યારે પૂર્ણતા થાય છે ત્યારે કેવળજ્ઞાન થાય છે, અને છેવટે આત્મપ્રદેશના કંપનથી થતો આસ્રવ પણ બંધ થતાં સંપૂર્ણ સિદ્ધ થઈ જાય છે.

પ્રકરણ : ૧૬

સાચો (સમ્યક્-સત્) તપ શું છે ?

૧:- શુભાશુભ ભાવને રોકવો એટલે શુભાશુભ ઇચ્છાઓ રોકવી તે તપ છે. અને તે તપ વડે નિર્જરા થાય છે. સ્વરૂપસ્થિરતાના પ્રકાશથી જ્ઞાનનું તપન (દેહીપ્યમાન થવું) તે તપ છે. પહેલી વ્યાખ્યા ' નાસ્તિ ' થી છે, બીજી વ્યાખ્યા ' અસ્તિ ' થી છે. સંસ્કૃત શ્લોક તેના નીચે પ્રમાણે છે:-

(૧) इच्छा निरोधस्तपः (ભોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક પા. ૨૩૪.)

(૨) स्वरूपविश्रान्तनिस्तरंगचैतन्यप्रतपनात् तपः

(પ્રવચનસાર સંસ્કૃત ટીકા-પા. ૧૭)

૨:- (શાસ્ત્રમાં બાર પ્રકારના તપ કહ્યાં છે તે નિમિત્ત અથવા વિકલ્પની અપેક્ષાએ કહ્યા છે.) એ કાંઈ પોતે તપ નથી ધર્મબુદ્ધિથી ઉપવાસાદિ તો કરે પણ ત્યાં ઉપયોગ તો શુભ-અશુભ વા શુદ્ધ રૂપ જેમ પરિણમે તેમ પરિણ-મો. તેમાં બે શુદ્ધરૂપ પરિણમે તો તપ કહેવાય અને નિર્જરા થાય. બે ઘણા ઉપવાસાદિ કરતાં ઘણી નિર્જરા થાય તથા થોડા કરતાં થોડી થાય એવો નિયમ ઠરે તો નિર્જરાનું મુખ્ય કારણ ઉપવાસાદિ જ ઠરે, પણ એમ તો બને નહીં; કારણ પરિણામ દુષ્ટ થતાં ઉપવાસાદિ કરતાં પણ નિર્જરા કેમ સંભવે ? અહીં બે એમ કહેશે કે ' જેવો અશુભ-શુભ કે શુદ્ધરૂપ ઉપયોગ પરિણમે તે અ-

નુસાર બંધ-નિર્જરા છે ' તો ઉપવાસાદિ તપ નિર્જરાનું મુખ્ય કારણ ક્યાં રહ્યું? ત્યાં તો અશુભ-શુભ પરિણામ બંધનાં કારણ ઠર્યાં અને શુદ્ધ પરિણામ નિર્જરાનું કારણ ઠર્યું. (જુઓ, મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક પા. ૨૩૩-૨૩૪.)

૩:-પ્રશ્ન:- કોઈ કહે કે ' તમે એમ કહેશો તો અમે ઉપવાસ આદિ નહીં કરીએ ! '

ઉત્તર:- ઉપદેશ તો જો એ ચઢવા માટે આપવામાં આવે છે, પણ તું જલદો નીચો પડે તો ત્યાં કોઈ શું કરે? તે તો તારોજ દોષ છે. જો તું માનાદિકથી ઉપવાસાદિક કરે છે તો કર-વા ન કર, પણ તેથી કાંઈ સિદ્ધિ નથી. પણ જો ધર્મબુદ્ધિથી આહારાદિકનો અનુરાગ છોડે છે તો જેટલો રાગ છૂટ્યો તેટલો જ છૂટ્યો, પરંતુ તેને જ તપ બાણી-તેનાથી નિર્જરા માની સંતુષ્ટ ન થા. (જુઓ, મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક પા. ૨૩૫).

૪:- અંતરંગ તપોમાં પણ પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયા-વૃત્ય, સ્વાધ્યાય, ત્યાગ અને ધ્યાનરૂપ ક્રિયામાં બાહ્ય પ્રવર્તન છે, તે તો બાહ્ય તપવત્ જ બાણુવું, જેવી અનશનાદિ બાહ્ય ક્રિયા છે તેવી એ પણ બાહ્યક્રિયા છે તેથી પ્રાયશ્ચિત્તાદિ બાહ્ય સાધન પણ અંતરંગ તપ નથી. પણ એવું બાહ્ય પ્રવર્તન ચતાં સમ્યગ્દષ્ટિને જે અંતરંગ પરિણામોની શુદ્ધતા થાય છે તેનું નામ અંતરંગ તપ બાણુવું, અને ત્યાં તો નિર્જરા જ છે, બંધ થતો નથી. વળી શુદ્ધતાનો અર્થ પણ અંશ રહે તો જેટલી શુદ્ધતા થઈ તેનાથી તો નિર્જરા છે, તથા જેટલો શુભ ભાવ છે

૬૪] ભગવાન શ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

તેનાથી તો બંધ છે, અને એવો મિશ્રભાવ જ્યાં યુગપત્ત હોય છે ત્યાં બંધ અને નિર્જરા બન્ને થાય છે. (જુઓ, મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક પા. ૨૩૫.)

પ:- આ પ્રકરણના પારા ૧ માં જે સત્ તપ કહ્યો છે તે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે હોય તો જ સાચો તપ છે. અજ્ઞાનીનો તપ બાળતપ કહેવામાં આવ્યો છે, અને બાળ-તપથી કદી નિર્જરા નથી, અને તેથી તે ધર્મ નથી. અનશનાદિક્રિયાને ઉપચારથી તપસંજ્ઞા કહી છે એમ જાણવું અને તેથી જ તેને વ્યવહારતપ કહ્યું છે, વ્યવહાર ઉપચારનો એક અર્થ છે. વળી એવા સાધનથી એવી જે વીતરાગભાવરૂપ વિશુદ્ધતા થાય તે જ સાચું તપ નિર્જરાનું કારણ જાણવું. અનશનાદિ વા પ્રાયશ્ચિત્તાદિકને તપ કહ્યાં છે તેનું કારણ અનશનાદિ સાધનથી પ્રાયશ્ચિતરૂપ પ્રવર્તે તો વીતરાગભાવરૂપ સત્ય તપ પોષી શકાય છે, તેથી તે અનશનાદિને વા પ્રાયશ્ચિત્તાદિને ઉપચારથી તપ કહ્યાં છે; પણ કોઈ વીતરાગભાવરૂપ તપને તો ન જાણે અને તેને જ (શુભ પ્રાયશ્ચિત્ત આદિને) તપ જાણી સંગ્રહ કરે તો તે સંસારમાં જ ભ્રમણ કરે. એટલું સમજી લેવું કે નિશ્ચયધર્મ તો વીતરાગભાવ છે, તથા અન્ય નાના પ્રકારના ભેદો બાહ્યસાધન અપેક્ષાએ ઉપચારથી કહ્યા છે, તેને વ્યવહારમાત્ર ધર્મસંજ્ઞા જાણવી. આ રહસ્યને જે જાણતો નથી તેને નિર્જરાનું પણ સાચું શ્રદ્ધાન નથી. (જુઓ, મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક પા. ૨૩૫-૨૩૬).

પ્રકરણ : ૧૭

સાચી (સમ્યક્) ગુપ્તિ-સમિતિ શું છે ?

૧:- મન, વચન, કાયાની બાહ્ય ચેષ્ટા મટાડે, પાપ-ચિંતવન ન કરે, મૌન ધારે તથા ગમન આદિ ન કરે તેને મિથ્યાદષ્ટિ ગુપ્તિ માને છે; હવે મનમાં તો લક્ષિત આદિરૂપ પ્રશસ્ત રાગાદિ નાના પ્રકારના વિકલ્પો થાય છે અને વચન-કાયાની ચેષ્ટા પોતે રોકી રાખે છે, પણ એ તો શુભ પ્રવૃત્તિ છે; હવે પ્રવૃત્તિમાં તો ગુપ્તિપણું બને નહીં.

૨:- અંશે વીતરાગભાવ થતાં જ્યાં મન, વચન, કાયાની ચેષ્ટા થાય નહીં એ જ સાચી ગુપ્તિ છે.

૩:- વળી પરજીવોની રક્ષા અર્થે ચત્તાચારપ્રવૃત્તિને મિથ્યાદષ્ટિ સમિતિ માને છે, પણ હિંસાના પરિણામથી પાપ થાય છે તથા રક્ષાના પરિણામથી સંવર કહેશે તો પુણ્યબંધનું કારણ કોણ ઠરશે? એમણા સમિતિમાં દોષ ટાળે છે ત્યાં રક્ષાનું પ્રયોજન નથી માટે રક્ષાને અર્થે જ સમિતિ નથી.

૪:-પ્રશ્ન:- તો સમિતિ કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર:- મુનિને કિંચિત્ રાગ થતાં ગમન આદિ ક્રિયા થાય છે, ત્યાં તે ક્રિયાઓમાં અતિ આસક્તતાના અભાવથી પ્રમાદરૂપ પ્રવૃત્તિ થતી નથી, તથા બીજા જીવોને દુઃખી કરી પોતાનું ગમનાદિ પ્રયોજન સાધતા નથી, તેથી તેમ-

૬૬] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ-કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

નાથી સ્વયં દયા પળાય છે; એ પ્રમાણે સાચી સમિતિ છે.
(જુઓ, મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક પા. ૨૩૧-૨૩૨).

પ:- સમ્યક્ [સત] ગુપ્તિ અને સમ્યક્ [સત]
સમિતિનું સ્વરૂપ ઉપર મુજબ જાણવું.

પ્રકરણ : ૧૮

ધર્મ, અનુપ્રેક્ષા અને પરિષદજન્યનું સ્વરૂપ શું છે ?
ધર્મ

૧.- મિથ્યાદષ્ટિ બંધાદિકના લયથી વા સ્વર્ગ-મોક્ષ-
ની ઇચ્છાથી ક્રોધાદિ કરતો નથી, પણ ત્યાં ક્રોધાદિ કરવાનો
અભિપ્રાય તો ગયો નથી; જેમ કોઈ રાજાદિકના લયથી
વા મહંતપણાના લોભથી પરસ્પરી સેવતો નથી તો તેને
ત્યાગી કહી શકાય નહીં, તે જ પ્રમાણે આ પણ ક્રોધાદિ-
નો ત્યાગી નથી.

૨.-પ્રશ્ન:- તો કેવી રીતે ત્યાગી હોય ?

ઉત્તર:- પદાર્થ ઇષ્ટ-અનિષ્ટ ભાસતાં ક્રોધાદિ થાય
છે, જ્યારે તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસથી કોઈ ઇષ્ટ-અનિષ્ટ ન
ભાસે ત્યારે સ્વયં ક્રોધાદિક ઊપજતા નથી, અને ત્યારે
જ સાચો ધર્મ થાય છે.

અનુપ્રેક્ષા

૩:- અનિત્યાદિ ચિંતવનથી શરીરાદિને ખૂરાં જાણી,

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૧૮

[૬૭]

હિતકારી ન બાણી, તેનાથી ઉદ્ધાસ થવું તેનું નામ મિથ્યાદષ્ટિ અનુપ્રેક્ષા કહે છે. પણ એ તો જેમ કોઈ મિત્ર હતો ત્યારે તેનાથી રાગ હતો અને પાછળથી તેનો અવગુણ જોઈ તે ઉદ્ધાસીન થયો, તેમ શરીરાદિકથી રાગ હતો પણ પાછળથી તેના અનિત્યતાદિ અવગુણ દેખી ઉદ્ધાસીન થયો, પરંતુ એવી ઉદ્ધાસીનતા તો દ્રેષરૂપ છે; જ્યાં જેવો પોતાનો વા શરીરાદિકનો સ્વભાવ છે તેવો ઓળખી, ભ્રમ છોડી, તેને ભલાં બાણી રાગ ન કરવો તથા ખૂરાં બાણી દ્રેષ ન કરવો, એવી સાચી ઉદ્ધાસીનતા અર્થે અનિત્યતાદિકનું યથાર્થ ચિંતવન કરવું એજ સાચી અનુપ્રેક્ષા છે.

પરિષદ્બજ્ય.

૪:- ક્ષુધાદિક લાગતાં તેના નાશનો ઉપાય ન કરવો તેને મિથ્યાદષ્ટિ પરિષદ્-સહનતા કહે છે. હવે ઉપાય તો ન કર્યો અને અંતરંગમાં ક્ષુધાદિ અનિષ્ટ સામગ્રી મળતાં દુઃખી થયો તથા રતિ આદિનું કારણ મળતાં સુખી થયો, એ તો દુઃખ-સુખરૂપ પરિણામ છે અને તે જ આર્ત-રૌદ્ર-ધ્યાન છે, એવા ભાવોથી સંવર કેવી રીતે થાય ?

પ:- પ્રશ્ન:-ત્યારે કેવા ભાવથી સંવર થાય ?

ઉત્તર:- દુઃખનાં કારણો મળતાં દુઃખી ન થાય તથા સુખનાં કારણો મળતાં સુખી ન થાય, પણ જ્ઞેયરૂપથી તેનો બાણવાવાળો જ રહે, એ જ સાચો પરિષદ્બજ્ય છે.

પરુણ : ૧૯

ભક્તિનું સ્વરૂપ.

૧:- કોઈ જીવ ભક્તિને મોક્ષનું કારણ જાણી તેમાં અતિ અનુરાગી થઈ પ્રવર્તે છે, પણ તે તો બીજાઓ જેમ ભક્તિથી મુક્તિ માને છે તેવું આનું પણ શ્રદ્ધાન થયું; ભક્તિ તો રાગરૂપ છે અને રાગથી બંધ છે, માટે તે મોક્ષનું કારણ નથી. રાગનો ઉદય આવતાં જો ભક્તિ ન કરે તો પાપાનુરાગ થાય, એટલા માટે અશુભરાગ છોડવા અર્થે જ્ઞાની ભક્તિમાં પ્રવર્તે છે અથવા મોક્ષમાર્ગમાં બાહ્ય નિમિત્તમાત્ર પણ જાણે છે, પરંતુ ત્યાં જ ઉપાદેયપણું માની સંતુષ્ટ થતા નથી પણ શુદ્ધોપયોગના ઉદ્યમી રહે છે.

૨:- શ્રી પંચાસ્તિકાયની ગાથા ૧૩૬ ની ટીકામાં કહ્યું છે કે:-

‘અયં હિ સ્થૂલલક્ષ્યતયા કેવલભક્તિપ્રાધાન્યસ્યા જ્ઞાનિનો મવતિ। ઉપરિતનમૂમિકાયમલબ્ધાસ્પદસ્યાસ્થાનરાગનિષેધાર્થે તિવ્રરાગ-જ્વરવિનોદાર્થે વા કદાચિજ્ઞાનિનોઽપિ મવતીતિ.’

અર્થ:-એ પ્રમાણે જ સ્થૂળ લક્ષ્યથી આ ભક્તિ કેવળ ભક્તિપ્રધાન અજ્ઞાની જીવોને જ હોય છે, ઉપરની ભૂમિકા પ્રાપ્ત ન થાય ત્યારે તિવ્રરાગ-જ્વર મટાડવા અર્થે અથવા અસ્થાનનો રાગ નિષેધવા અર્થે કદાચિત્ જ્ઞાનીને હોય છે.

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૧૯

[૬૯]

૩:- પ્રશ્ન:-જો એમ છે, તો જ્ઞાની કરતાં અજ્ઞાનીને ભક્તિની વિશેષતા થતી હશે ?

ઉત્તર:-યથાર્થપણાની અપેક્ષાએ તો જ્ઞાનીને જ સાચી ભક્તિ છે, અજ્ઞાનીને નહીં; તથા રાગભાવની અપેક્ષાએ ભક્તિને મુક્તિનું કારણ બાણવાથી અજ્ઞાનીની શ્રદ્ધામાં અતિ અનુરાગ છે, પણ જ્ઞાનીની શ્રદ્ધામાં તેને શુભળંઘનું કારણ બાણવાથી તેવો અનુરાગ નથી. હવે બાહ્યથી તો કદાચિત્ જ્ઞાનીને ઘણો અનુરાગ થાય છે તો કદાચિત્ અજ્ઞાનીને પણ થાય છે એમ બાણવું. (જુઓ, મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક પા. ૨૨૬-૨૨૭.)

૪:-ભક્તિનો અર્થ શુભાનુરાગ; તેથી તે પણ અનુરાગ છે. જો કે શુભોના વિકાસને (તે) બાધક છે તોપણ તેનું સ્મારક હોવાથી નીચલી દશામાં થાય છે, પણ સમ્યગ્જ્ઞાની તેને અનુપાદેય જ સમજે છે.

શુભભાવરૂપ ભક્તિ પ્રશસ્ત રાગ છે, પ્રશસ્ત રાગનો વિષય હવે પછીના પ્રકરણમાં છે, તેમાં જે જે કહ્યું છે તે તે ભક્તિને પણ લાગુ પડે છે એમ સમજવું.

૫:- આત્માએ પોતાનું સ્વરૂપ સમજી, પોતાના સ્વરૂપમાં એકાગ્ર થવું તે 'નિશ્ચય' (ખરી) ભક્તિ છે. બ્યારે આવી વસ્તુમર્યાદા છે, ત્યારે પરથી ઉપદેશની વાંછા રાખવી સર્વથા અનુચિત છે; પરમાં પરબુદ્ધિ કરી તેનાથી કલ્યાણ થવાની ભાવનાને છોડો. આ વિશ્વાસને છોડ્યા વગર શ્રેયમાર્ગના પથિક થવું કઠિન છે; જેમ

૭૦] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

સંસારને ઉત્પન્ન કરવામાં આપણે સમર્થ છીએ તેમ જ મોક્ષ ઉત્પન્ન કરવામાં પણ આપણે પોતે જ સમર્થ છીએ જેમકે:—

નયત્યાત્માનમાત્મૈવ જન્મનિર્વાણમેવ ચ ।

ગુરુરાત્માત્મનસ્તસ્માન્નાન્યોઽસ્તિ પરમાર્થતઃ ॥૭૫॥

(સમાધિ શતક.)

આત્મા જ આત્માને સંસાર અને નિર્વાણમાં લઈ જાય છે તેથી પરમાર્થથી આત્માનો શુરુ આત્મા જ છે, અન્ય નહિ; પણ આવું કથન સાંભળી કોઈ ભાઈ એવી અન્યથા કલ્પના કરે છે જે ભક્તિમાર્ગથી વિરોધી ઉપદેશ છે, તેઓથી અમારી મધ્યસ્થતા છે.

પ્રકરણ : ૨૦

પ્રશસ્ત રાગ-દાન, શીલ, તપ, ભાવ

૧:— પ્રશ્ન:— હિંસા, અસત્ય, ચોરી, અપ્રદાનચર્ય, પરિગ્રહ વગેરે દ્વેષપરિણતિ હોવાથી પાપબંધ થાય છે. અન્ય જીવને જીવાડવાનો વા સુખી કરવાનો અધ્યવસાય, તથા સત્યાદિ પુણ્યબંધનાં કારણો છે, તો પછી જીવ અબંધ કેમ થાય ?

ઉત્તર:— જ્યાં વીતરાગ થઈ જ્ઞાતા-દ્રષ્ટારૂપ પ્રવર્તે

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૨૦

[૭૧]

ત્યાં જ નિર્જંધતા છે, માટે (મુમુક્ષુ જીવને) નિર્જંધતા ઉપાદેય છે.

પ્રશ્ન:— એવી દશા ન થાય ત્યાં સુધી કેમ પ્રવર્તવું ?

ઉત્તર:—એવી દશા ન થાય ત્યાં સુધી પ્રશસ્ત રાગ-રૂપ પ્રવર્તે, પરંતુ શ્રદ્ધાન તો એવું રાખે કે—આ પણ જંધનું કાચુ છે, હેય છે; જો શ્રદ્ધામાં તેને મોક્ષમાર્ગ બાણે તો તે મિથ્યાદૃષ્ટિ જ છે.

૨:— કેટલાક પાપનાં કારણ રાગાદિકને તો હેય બાણી છોડે છે, પરંતુ પુણ્યનાં કારણ પ્રશસ્તરાગને ઉપાદેય માને છે તથા તેને વધવાનો ઉપાય પણ કરે છે; હવે પ્રશસ્ત રાગ પણ કષાય છે, કષાયને ઉપાદેય માન્યો ત્યારે તેને કષાય કરવાનું જ શ્રદ્ધાન રહ્યું; કોઈ પણ પરદ્રવ્યોમાં સામ્યભાવરૂપ અભિપ્રાય ન થયો.

૩:— પ્રશ્ન:— તો સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ પ્રશસ્ત રાગનો ઉપાય રાખે છે તેનું શું ?

ઉત્તર:— જેમ કોઈને ઘણો દંડ થતો હતો તે હવે થોડો દંડ આપવાનો ઉપાય રાખે છે તથા થોડો દંડ આપીને હર્ષ પણ માને છે, પરંતુ શ્રદ્ધામાં તો દંડ આપવો અનિષ્ટ જ માને છે; તેમ સમ્યગ્દૃષ્ટિને પાપરૂપ ઘણો કષાય થતો હતો તે હવે પુણ્યરૂપ થોડો કષાય કરવાનો ઉપાય રાખે છે તથા થોડો કષાય થતાં હર્ષ પણ માને છે, પરંતુ શ્રદ્ધાનમાં તો કષાયને હેયરૂપ જ માને છે. એ પ્રમાણે પ્રશસ્ત રાગના ઉપાયમાં વા તેના હર્ષમાં સમા-

૭૨] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

નતા હોવા છતાં પણ સમ્યગ્દષ્ટિને તો દંડ સમાન તથા મિથ્યાદષ્ટિને વ્યાપારસમાન શ્રદ્ધાન હોય છે માટે એ બન્નેના અભિપ્રાયમાં ભેદ થયો. (જુઓ, મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક પા. ૨૫૦-૨૫૧).

૪:- ગૃહસ્થનાં કર્તવ્યરૂપ ૫૬ આવશ્યક નીચે પ્રમાણે છે:-

દેવપૂજા ગુરુપાસ્તિઃ સ્વાધ્યાયઃ સંયમસ્તપઃ

દાનશ્ચેતિ ગૃહસ્થાનાં ષટ્ કર્માણિ દિને દિને ॥૭॥

(પદ્મનંદી પંચ વિંશતિકા, શ્રાવકાચાર)

અર્થ:- જિનેન્દ્ર દેવની પૂજા, નિર્ઐશ ગુરુઓની સેવા, સ્વાધ્યાય, સંયમ, તપ અને દાન શ્રાવકોએ દિન-દિન કરવા યોગ્ય છે.

સમ્યગ્દષ્ટિ શ્રાવક સંપૂર્ણ વીતરાગી નથી તેથી તેનો પુરુષાર્થ અશુભભાવ ટાળી શુભભાવ તરફ વળે છે, તે શુભભાવના એ છ પ્રકાર છે. એ પ્રશસ્ત રાગનો તે ઉપાય સેવે છે, કેમકે તે થોડો કષાય છે, તે પણ દંડ સમાન માને છે. સાચી સમજણવાળાને એ પ્રમાણે ભાવ હોય છે એટલે કે તેનો અભિપ્રાય ઉપરના પારા ૩ મુજબનો હોય છે. જ્યારે જીવના સ્વરૂપને યથાર્થપણે ન જાણનાર જીવ તેવા ભાવ કરે છે તેને ' વ્યાપાર સમાન ' ગણે છે એટલે કે તે પ્રશસ્ત રાગને સાચો ધર્મ માને છે, પણ તે તો સાચો ધર્મ નથી. સાચો ધર્મ તો વીતરાગભાવ છે. થોડા ગુણસ્થાનકે અંશે વીતરાગભાવ હોય છે, અને

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૨૦

[૭૩

પૂર્ણ વીતરાગતા ખારમે ગુણસ્થાને થતાં જીવને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થવાની ભૂમિકાને તેરમું ગુણસ્થાન કહે છે.

આ છ ભાવને ટુંકામાં ચાર નામથી જણાવવામાં આવે છે અને તેનાં નામ દાન, શીલ, તપ અને આવ છે.

પ:- દાનનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે છે:-

સત્ય દાન તો લોભનો ત્યાગ છે અને તે ચારિત્રનો અંશ છે. મૂર્છાની નિવૃત્તિ જ ચારિત્ર છે. આપણે દ્રવ્યત્યાગમાં પુણ્યગંધ તરફ દૃષ્ટિ ન દેવી જોઈએ; પરંતુ પર વસ્તુ ઉપર જે મમત્વ રહેલું છે તે છોડવાથી જે શુદ્ધ ઉપયોગની વૃદ્ધિ થાય છે તેને દાન સમજવું જોઈએ.

ધનના ત્યાગથી દાન થતું નથી, કેમકે તે પર-પદાર્થ છે, તેમાંથી જે મમત્વબુદ્ધિ ગઈ તેનું નામ ત્યાગ છે દાન તો મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ કરે છે પણ જે ત્યાગને મોક્ષ-માર્ગમાં મહત્ત્વ દીધું છે તે તો સમ્યગ્જ્ઞાનીને જ થાય છે.

જપ, તપ, સંયમ, શીલ, વ્રત સંગ્રહે પ્રથમ લખાયું છે, પણ અહીં થોડું વિશેષ નીચે પ્રમાણે જણાવવામાં આવે છે:-

જીવના અંતરશત્રુ જે રાગાદિક છે તેના વિજયનો ઉપાય કરજો. જપ, તપ, શીલ, સંયમાદિ જે કાર્ય છે તે આ એક જ પ્રયોજનને અર્થે છે. જો આ મુખ્ય લક્ષ્ય તરફ ધ્યાન ન આપ્યું તો શૂદ્ધાનું લીપણું જેમ ચીકણું તથા ભિજળું થતું નથી તેમ થશે.

માત્ર શુભોપયોગને અર્થે વ્રતાદિ કરવાની મુખ્યતા

૭૪] ભગવાન શ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

ન થવા દો. સ્વાધ્યાયનું ફળ લેદજ્ઞાન અને વ્રતાદિ ક્રિયાનું ફળ નિવૃત્તિરૂપ થાય તેવી કોશિષની જરૂર છે. માત્ર પરની રક્ષા કરવાથી દયા થતી નથી, પણ મંદકંપાયના ઉદયમાં અશુભ પરિણામોથી પોતાની રક્ષા કરવી તે દયા છે.

હું-તું કરીને જન્મનો અંત થઈ જાય છે, પણ જે શાંતિ માટે વ્રત, અધ્યયન, ઉપવાસાદિનો પરિશ્રમ ઉઠાવવામાં આવે છે તે મૂળ વસ્તુ ઉપર લક્ષ્ય પણ જતું નથી.

એટલું લક્ષ્યમાં રાખવું કે અશુભ લાવ કરતાં શુભ લાવ ઓછા દોષવાળો છે તેથી પાપની અપેક્ષાએ તેનો નિષેધ નથી, પણ તે વડે સંસારનું દુઃખચક્ર ટળતું નથી, તેથી મોક્ષ (પૂર્ણ પવિત્રતા) ની અપેક્ષાએ તેનો નિષેધ છે. શુભ છોડી અશુભ કરવું એમ કહેવાનો ઉપદેશ હોઈ શકે જ નહીં.

જીવે તત્ત્વવિચારમાં રોકાઈ તત્ત્વના જ્ઞાતા થવાની જરૂર છે. આનો અર્થ એ નથી કે શુદ્ધલાવ પોતાથી થઈ શકતો ન હોય ત્યાં પુણ્ય છોડી પાપમાં જવું; લીંબાળી કડવી છે માટે છોડવી એમ કહેવામાં આવે તેનો અર્થ એવો નથી કે તાલકૂટ ઝેર ખાવું. પાપ તો તાલકૂટ ઝેર છે માટે તે તો સર્વેએ છોડવું જોઈએ. એ ઉપદેશ તો જગતના લોકો પણ કરે છે, તે માટે શાસ્ત્રની જરૂર નથી, પણ પુણ્ય શું છે, તેથી લાલ છે કે નહીં, તે સમજાવવા માટે શાસ્ત્રો રચાયાં છે કેમકે લોકો તેને ધર્મ માને છે. જ્યારે જ્ઞાનીને તેથી વિકૃત્ત તેમના જ્ઞાનમાં ભાસે છે.

પ્રકરણ : ૨૧

દેહદમન-ઇન્દ્રિયનિગ્રહ તથા શારીરિક
ક્રિયાનું સ્વરૂપ.

૧:- દેહ અને ઇન્દ્રિયો પુણ્યલદ્રવ્ય છે અને જીવ ચૈતન્યદ્રવ્ય છે તેથી બન્ને દ્રવ્યો ભિન્ન છે. એક દ્રવ્યનો બીજા દ્રવ્ય ઉપર કાંઈ અધિકાર ચાલી શકતો નથી. જીવ પોતાનું સ્વરૂપ યથાર્થ ન સમજે ત્યાંસુધી પોતાનો અધિકાર શરીર ઉપર ચાલે છે એમ ભ્રાંધાઈથી માને છે; ખરી રીતે શરીરની કોઈ ક્રિયા જીવને લાભદાયક કે નુકસાનકારક નથી. જીવની પવિત્રતા લાભદાયક અને અપવિત્રતા નુકસાનકારક છે.

૨:- દેહમાં જીવ રહે છે તે વ્યવહારવચ્ચન છે એટલે કે તે લોકપ્રસિદ્ધ ભાષા છે. ખરી રીતે જીવ જીવમાં રહે છે અને દેહ દેહમાં રહે છે. જીવ ભેદવિજ્ઞાન કરે છે ત્યારે આ સ્વરૂપ તે બરાબર સમજી લે છે. ભેદવિજ્ઞાન ન થાય ત્યાંસુધી તે એમ માન્યા કરે છે કે જીવ શરીરને હલાવે છે-અગર શરીર જીવને હલાવે છે (જેમ આંચકી વગેરેમાં). જીવ અને દેહ બન્ને ખરી રીતે પોતપોતાના સ્વક્ષેત્રમાં રહે છે. દરેકનાં સ્વચતુષ્ઠય જુદાં જુદાં છે, તેઓ આકાશક્ષેત્રે એકક્ષેત્રાવગાહરૂપે રહે છે, પણ તેથી, તેઓ ભાવે એક થઈ જતા નથી. જીવનો અને શરીરનો એક સહજ નિમિત્ત-નૈમિત્તિકસંબંધ એવો છે કે-જીવ ઇચ્છા

કરે અને શરીર તે વખતે ચાલવા લાયક હોય તો ચાલે; કેટલીક વખત એમ બને છે તેથી જીવ માની લે છે કે હું હલાવું છું. જો જીવમાં તેને ચલાવવાની શક્તિ હોય તો જ્યારે જ્યારે ચલાવવા ઇચ્છા કરે ત્યારે ત્યારે તે ચલાવી શકે, અથવા અટકાવવા ઇચ્છે ત્યારે અટકાવી શકે. પણ જો બાળપણું હોય, શરીરે વા થાય, ખાલી ચડે, મૂળરો થાય, ધરતીકંપ થાય, પશ્ચાત્ થાય, ગાડીના ઠપા એક બીજા ભેરથી ભટકાય, જરાવસ્થા આવે, રોગ થાય, લોહી નીકળે ત્યારે જીવની ઇચ્છા અને શરીરની ક્રિયા એક બીજાથી વિરુદ્ધ હોય છે. જીવની ઇચ્છા થાય અને તેવા પુણ્યના ઉદયનો ભોગ હોય ત્યારે જીવની ઇચ્છાને અનુકૂળ શરીરની ક્રિયા સ્વયં થાય છે. આ સહજ નિમિત્ત-નૈમિત્તિકસંબંધનું સ્વરૂપ બાણુવા જેવું છે, તેથી તે એક બુદ્ધિ પ્રકરણરૂપે હવે પછી આપવામાં આવ્યું છે. હવે પ્રશ્ન ઊઠે છે કે જીવ જો શરીરને નથી ચલાવતો, તો શરીર મહું થાય ત્યારે કેમ પોતાથી ચાલતું નથી? તેનો ઉત્તર એ છે કે શરીર પુણ્યલ-જડ પદાર્થ છે, તેની અવસ્થા ચાલવા રૂપ જ હોય એમ હોતું નથી. કોઈ વખતે તે સ્થિર રહેવા લાયક પણ હોય છે. મહદાનો (પુણ્યલોનો) પર્યાય પોતાથી તે વખતે સ્થિરરૂપ રહેવા લાયક છે તેથી ત્યાં કોઈ જીવ નિમિત્તરૂપે તે વખતે હાજર હોય જ નહીં એવો સહજ નિમિત્તનૈમિત્તિકસંબંધ છે. દેહ અને જીવ એક આકાશક્ષેત્રે હોવાથી દેહને અસંભૂતવ્યવહારનયે 'સચેતન' કહેવામાં આવે છે, અને 'જીવ શરીરને ચલાવે

છે ' એમ કહેવામાં આવે છે. તેનો અર્થ જ એ છે કે દેહને સચેતન કહેવો વગેરે તે ' અસત્ ' છે, પણ લોકોનો તેમ જોલવાનો પ્રસિદ્ધ ' વ્યવહાર ' છે તેથી જ્ઞાનીઓ જે તેવી ભાષા જોલે છે તેને ' વ્યવહાર ' કહેવામાં આવે છે. તે હકીકત ખરી નથી તેથી તેને ' અસદ્ભૂત ' કહેવામાં આવે છે. વિચારકસમ્યગ્દષ્ટિને એમ જ માલુમ પડે છે, તેથી તેને શ્રુતજ્ઞાનનું પડખું એટલે ' નય ' કહેવામાં આવે છે. છતાં જીવ ખરેખર ચલાવે છે એમ માનીએ તો તે નિશ્ચયનયનું વચન થઈ જાય કે જે ખરાખર નથી; તે તો નિમિત્તને ઉપાદાન માનવા ખરાખર થાય છે, માટે વિચારી સાચું સ્વરૂપ જીવે સમજી લેવું. જીવ શરીરની ક્રિયા કરી શકતો નથી તેથી તે સ્વીકારવા કે નિષેધવાનું છે જ નહીં.

૩:— ત્યારે હવે પ્રશ્ન ઊઠે છે કે ' દેહદમન ' અને ' ઇન્દ્રિયનિગ્રહ ' કેમ થઈ શકે ?

ઉત્તર:— જિતેન્દ્રિયપણાનું ખરું સ્વરૂપ પ્રકરણ ૬ ના ૪ થા પારામાં આપ્યું છે ત્યાંથી સમજી લેવું. જ્યારે જીવ પોતાનું આત્મસ્વરૂપ યથાર્થ સમજે છે ત્યારે દેહ અને ઇન્દ્રિયોને પોતાનાં ગણતો નથી, અને તેથી તેના ઉપરનો રાગ ક્રમે ક્રમે ટાળતો જાય છે. જ્ઞાનીઓ જડ ઇન્દ્રિયોને તથા જડ દેહને પોષણ આપવાનો રાગ ટાળે છે, તેથી સહેજે ગૃહિભાવ. ઓછો થતાં ખોરાક લેવાના વિકલ્પ કે ઇન્દ્રિયોને પોષવાના વિકલ્પ તૂટતા જાય છે, અને ખોરાક લેવાનું તથા ઇન્દ્રિયોને પોષવાનું કાર્ય સહેજે

૭૮] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

બનતું નથી તે 'દેહદમન' અને 'ઇન્દ્રિયનિગ્રહ' નું ખરું સ્વરૂપ છે.

૪:- જેને આત્માના સ્વરૂપનું લક્ષ નથી તે તો એમ માને છે કે દેહ અને ઇન્દ્રિયો ઉપર તેનો અધિકાર ચાલી શકે છે અને તેવો અધિકાર ભોગવતાં જે ક્રિયા થાય છે તેને તે દેહદમન અને ઇન્દ્રિયનિગ્રહ ગણે છે, પણ તે ક્રિયા સહજ નહીં હોવાથી જીવને કષ્ટ થાય છે, કષ્ટ તો દુઃખ છે; તેને આર્તધ્યાન કહેવામાં આવે છે. આર્ત-ધ્યાન તો માહું ધ્યાન છે અને માહું ધ્યાન પાપરૂપ છે, પાપથી ધર્મ કેમ થાય? ધર્મધ્યાન તો આત્માની અંશે શુદ્ધ અવસ્થા છે. ધર્મ એટલે વસ્તુનો સ્વભાવ. વસ્તુનો સ્વભાવ કષ્ટદાયક કે દુઃખદાયક હોય નહીં, પણ વિકાર દુઃખ આપે. આત્મવસ્તુનો સ્વભાવ સમજતાં ધર્મ થાય છે. 'સાચી સમજણરૂપી ધર્મ' માં એકાગ્ર થવું તેનું નામ શુદ્ધોપયોગ છે, તે પ્રથમ અવસ્થામાં હોય ત્યારે તેને 'ધર્મ-ધ્યાન' કહેવામાં આવે છે. ધર્મધ્યાનમાં જીવ રોકાતાં જડ ઇન્દ્રિયો કે તેના વિષયો ઉપર લક્ષ ન જવું તેને 'ઇન્દ્રિય-નિગ્રહ' કહે છે અને તેને જ 'દેહદમન' કહેવાય છે.

૫:- મિથ્યાત્વ, રાગ, દ્વેષ એ વિકારી ચૈતન્યદેહ છે. 'મિથ્યાત્વનું પ્રતિક્રમણ' તે સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ છે અને તે સત્ય દેહદમન અને ઇન્દ્રિયનિગ્રહ છે કેમકે સમ્ય-ગ્દર્શન થતાં જ તે ઉપરનો (દેહ-ઇન્દ્રિય ઉપરનો) રાગદ્વેષ અંશે તૂટી જાય છે અને રાગ-દ્વેષનો જ્યારે પૂર્ણ નાશ જીવ કરે છે ત્યારે વિકારી ચૈતન્ય દેહદમન પૂર્ણ થાય છે.

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૨૨

[૭૯]

જડ ઇન્દ્રિયો દ્વારા જ્ઞાનનો વ્યાપાર સર્વથા બંધ પડી સંપૂર્ણ અતીન્દ્રિય જ્ઞાન થાય ત્યારે જડ ઇન્દ્રિયનિગ્રહ અને જડ દેહદમન કહેવાય છે. દેહદમન તથા ઇન્દ્રિયદમનનો આ સિવાય કોઈ બીજો સત્ય અર્થ નથી.

પ્રકરણ : ૨૨

મોક્ષમાર્ગમાં જ્ઞાનના કેટલા ટકા, અને
ક્રિયાના કેટલા ટકા ?

૧:- “જ્ઞાનક્રિયામ્યામ્ મોક્ષઃ” એ સૂત્રમાં જ્ઞાન કેટલા ટકા ગણવું અને ક્રિયા કેટલા ટકા ગણવી તે અહીં કહેવામાં આવે છે.

૨:- અહીં ‘જ્ઞાન’ એટલે સમ્યજ્ઞાનના સો એ સો ટકા ક્રિયા એટલે ‘શુદ્ધાત્મઅનુભવ ક્રિયા’ તેના પણ સો એ સો ટકા જ્યારે પ્રગટે એટલે કે પરમ યથાખ્યાત ચારિત્ર પ્રગટે છે ત્યારે મોક્ષ પ્રગટે છે. સમ્યજ્ઞાનની અને સમ્યક્ચારિત્રની ઊણપ હોય ત્યાંસુધી સંપૂર્ણ શુદ્ધતા પ્રગટે નહીં. મોક્ષ એટલે જીવની પોતાની પવિત્ર દશા. આ અર્થ શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં નીચે પ્રમાણે કહ્યો છે:-

મોક્ષ કહ્યો નિજ શુદ્ધતા જે પામે તે પંથ,
સમજાવ્યો સંક્ષેપમાં સકળ માર્ગ નિર્ગંથ,

૯૦] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

૩:- તેથી સિદ્ધ થયું કે (૧) શારીરિક ક્રિયાનો એક પણ ટકો નહીં કે તેનો અનંતમો ભાગ પણ નહીં,

(૨) ચૈતન્યની શુભ ક્રિયાનો (પુણ્યનો) એક પણ ટકો નહીં કે તેનો અનંતમો ભાગ પણ નહીં,

(૩) ચૈતન્યની અશુભ ક્રિયા (પાપ) નો એકપણ ટકો નહીં કે તેનો અનંતમો ભાગ પણ નહીં,

(૪) મિથ્યાત્વ (ભાંધી માન્યતા) નો એક પણ ટકો નહીં કે તેનો અનંતમો ભાગ પણ નહીં,

(૫) મિથ્યાજ્ઞાનનો કે જ્ઞાનની ઓછપનો એક પણ ટકો નહીં કે તેનો અનંતમો ભાગ પણ નહીં.

૪:- એ બધું નકારરૂપે કહ્યું; હકારરૂપે નીચે પ્રમાણે છે:-

(૧) કેવળ સમ્યગ્દર્શન;

(૨) સમ્યગ્જ્ઞાનની પૂર્ણતા;

(૩) સમ્યક્ચારિત્રની (ચૈતન્યશુદ્ધક્રિયાની) પૂર્ણતા.

૫:- મોક્ષ એટલે વિકારમાંથી સંપૂર્ણપણે મુક્ત થવું. સંપૂર્ણપણે વિકારથી મુક્ત થવું તે જ સંપૂર્ણ શુદ્ધતા છે અને સંપૂર્ણ શુદ્ધતા જ્યાં પ્રગટે ત્યાં સંપૂર્ણ સુખ પ્રગટે જ, એ નિર્વિવાદ છે. શુદ્ધતા એટલે કે પવિત્રતા. આત્માના સાચા સ્વરૂપને નહીં સમજનાર શુભભાવ (પુણ્ય) ને પવિત્રતા માને છે; આત્માના સ્વરૂપને સમજનારા શુભ-અશુભ ભાવ રહિત એટલે કે મિથ્યાત્વ રાગ-દ્વેષ રહિત સંપૂર્ણ અકપાયભાવને (વીતરાગતાને) પવિત્રતા માને છે.

પ્રકરણ : ૨૩

જીવે પ્રથમ શું કરવું ?

૧:— શ્રી મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકમાં આ બાબતમાં નીચેની મતલબે કહ્યું છે:—

(૧) પહેલાં તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપાય કરવો અને પછી કષાય ઘટાડવા પ્રયત્ન કરવો. (પા. ૨૪૨)

(૨) જૈનધર્મમાં તો એવો ઉપદેશ છે કે—પહેલાં તત્ત્વજ્ઞાની થાય, પછી જેનો ત્યાગ કરે તેના દોષ ઓળખે, ત્યાગ કરવાથી જે શુભ થાય તેને જાણે અને પોતાના પરિણામોનો વિચાર કરે. (પા. ૨૪૩).

(૩) પહેલાં તત્ત્વજ્ઞાન થયા પછી જ આચરણ કાર્યકારી છે. (પા. ૨૪૭).

(૪) હેય-ઉપાદેય તત્ત્વોની પરીક્ષા કરવી યોગ્ય છે, ત્યાં જીવાદિ દ્રવ્યો તથા તત્ત્વોને પિછાણવાં, ત્યાગવા યોગ્ય મિથ્યાત્વ રાગાદિ તથા ગ્રહણ કરવા યોગ્ય સમ્યક્દર્શનાદિકનાં સ્વરૂપ જોમ છે તેમ પિછાણવાં; જે જાણવાથી મોક્ષમાર્ગની પ્રવૃત્તિ થાય તેને અવશ્ય જાણવાં, તેની તો પરીક્ષા કરવી, સામાન્યપણે હેતુ-ચુકિત વડે તેને જાણવાં, પ્રમાણ-નયોવડે જાણવાં. ' (પા. ૨૬૪).

(૫) જીવનું કર્તવ્ય તો તત્ત્વનિર્ણયનો અભ્યાસ જ છે, અને ત્યારે દર્શનમોહકર્મનો ઉપશમ તો સ્વયં જ થાય છે. (પા. ૩૧૪)

(૨) ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

(૬) હવે સર્વ પ્રકારથી અવસર આવ્યો છે, આવો અવસર પામવો કંઠણ છે, તેથી શ્રીગુરુ દયાળુ થઈ મોક્ષમાર્ગ ઉપદેશે છે તેમાં ભવ્ય જીવોએ પ્રવૃત્તિ કરવી. (પા. ૩૧૫.)

(૭) પ્રથમ તો આજ્ઞાદિ વડે વા પરીક્ષા વડે કુદેવાદિની માન્યતા છોડી અરિહંતદેવાદિનું શ્રદ્ધાન કરવું, કારણ કે એનું શ્રદ્ધાન થતાં ગૃહીતમિથ્યાત્વનો અભાવ થાય છે માટે પ્રથમ સત્ દેવાદિકનું શ્રદ્ધાન કરવું, પછી જિનમતમાં કહેલાં જીવાદિ તત્ત્વોનો વિચાર કરવો, તેનાં નામ લક્ષણાદિ શીખવાં, કારણ કે એના અભ્યાસથી તત્ત્વશ્રદ્ધાનની પ્રાપ્તિ થાય છે; પછી સ્વ-પરનું લિન્નપણું જેથી ભાસે તેવા વિચારો કરવા, કારણ કે એ અભ્યાસથી લેદવિજ્ઞાન થાય છે, ત્યાર પછી સ્વમાં સ્વપણું માનવા અર્થે વિચાર કર્યા કરવો; કારણ કે એ અભ્યાસથી આત્માનુભવની પ્રાપ્તિ થાય છે. (પા. ૩૨૬-૩૩૦)

(૮) સ્વાધીન ઉપદેશ દાતા આત્મજ્ઞાની ગુરુનો યોગ મળવા છતાં પણ જે જીવ ધર્મવાક્યોને સાંભળતો નથી તે ધીક અને દુષ્ટચિત્ત છે; અથવા જે સંસારલયથી શ્રી-તીર્થંકર આદિક ડર્યા તે સંસારલયથી જે રહિત છે તે મોટો સુલટ છે. વળી શ્રી પ્રવચનસારમાં જ્યાં મોક્ષમાર્ગ અધિકાર કહ્યો ત્યાં પણ પ્રથમ આગમજ્ઞાન જ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય કહ્યું છે માટે આ જીવનું મુખ્ય કર્તવ્ય તો આગમજ્ઞાન છે, એ થતાં તત્ત્વોનું શ્રદ્ધાન થાય છે, તત્ત્વશ્રદ્ધાન થતાં સંયમભાવ થાય છે અને તે આગમથી આત્મજ્ઞાનની પણ

પ્રાપ્તિ થાય છે કે જેથી સહજ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.
(પા. ૨૪.)

એટલા માટે પહેલો પ્રયત્ન આત્મજ્ઞાનપ્રાપ્તિનો હોવો જોઈએ. જો આશ્વતરને માટે પ્રયાસ નથી, તો સર્વ ક્રિયાકાંડ આડમ્બરમાં પરિણત થઈ જાય છે. સર્વ પ્રયત્નોનો ઉદ્દેશ સ્વાત્મઉદ્દેશ જ હોવો જોઈએ.

એટલા માટે સર્વ કાર્યની પહેલાં દૃઢતા સહિત સ્વાત્મજોધ કરવો જોઈએ કે હું છું જ. ત્યાંસુધી પોતાની સત્તાનો નિર્ણય ન થાય ત્યાંસુધી અધિકારનો નાશ મુષ્ટિથી કરવા મથવા જેવો મૂર્ખાઈવાળો છે.

તેથી જને ત્યાંસુધી તે ઔપાધિક ભાવોનું યથાર્થ જ્ઞાન કરવું તે જ મોક્ષમાર્ગની પ્રથમ સીડી છે. ઔપાધિક ભાવોના ત્યાગ વગર આપણે સમ્યગ્દર્શનના પાત્ર થઈ શકતા નથી.

૩. પ્રશ્ન:—મિથ્યાત્વ અને રાગ-દ્વેષ કેમ છૂટે ?

ઉત્તર:—તેનો ઉપાય એ છે કે પહેલાં તો સ્વાનુભવથી આત્મતત્ત્વની યથાર્થ શ્રદ્ધા કરવી.

પ્રશ્ન:—સ્વાનુભવ કેમ થાય ?

ઉત્તર:—જેમ પરોન્મુખ થવાથી પરતું જ્ઞાન થાય છે, તથા જે પરને જાણવાવાળો છે તે જ જો સ્વોન્મુખ થાય તો પોતાને જાણવાવાળો સ્વયમેવ થઈ જાય છે. માત્ર ઉપયોગ બદલવાની જરૂર છે, અને ત્યારે આ સહેજે જ સમજમાં આવી જાય છે.

[૮૪]

ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

૪:- શ્રી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્રમાં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે:-

‘પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ સમ નહીં પરોક્ષ જિન ઉપકાર,
એવો લક્ષ થયા વિના ઉગે ન આત્મવિચાર. ૧૧.સદ્ગુરુના ઉપદેશ વણ સમન્નય ન જિનરૂપ,
સમન્નયા વણ ઉપકાર શો ? સમન્નયે જિનસ્વરૂપ. ૧૨.આત્માદિ અસ્તિત્વનાં જેહ નિરૂપક શાસ્ત્ર,
પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ યોગ નહીં ત્યાં આધાર સુપાત્ર.’ ૧૩.

તેમણે જે ઉપાય ગતાવ્યા છે. પ્રથમ પ્રત્યક્ષ આત્મ-
જ્ઞાનીનો ઉપદેશ સાંભળવો અને તે હાજર ન હોય ત્યારે
આત્મા અને તેના તત્ત્વના પ્રરૂપક શાસ્ત્રનો અભ્યાસ. જીવનું
અનાદિનું ઊંઘાપણું છે તે આત્માના સ્વરૂપને યથાર્થપણે જાણુ-
નાર સદ્ગુરુ વિના સમન્નય નહીં. જીવે સુપાત્રપણું મેળવવું
જોઈશે અને ત્યારે જ શાસ્ત્રનો મર્મ તે સમજી શકશે.

૫:- શ્રી સમયસારમાં પા. ૨૩ મે નીચે પ્રમાણે
જણાવ્યું છે:-

‘જ્યાં સુધી યથાર્થ જ્ઞાન-શ્રદ્ધાનની પ્રાપ્તિરૂપ સમ્ય-
દર્શનની પ્રાપ્તિ ન થઈ હોય ત્યાંસુધી તો જેમનાથી
યથાર્થ ઉપદેશ મળે છે એવાં જિનવચ્ચનોનું સાંભળવું,
ધારણ કરવું, શ્રી જિનગુરુની ભક્તિ, જિનગિંબનાં દર્શન
ઇત્યાદિ વ્યવહારમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થવું પ્રયોજનવાન છે.’

આમાં મુમુક્ષુની પાત્રતા અને જવાબદારી છે, તેણે
એટલી તો પાત્રતા મેળવી, પરીક્ષા કરી, નકકી કરવું પડશે
કે જે હું સાંભળું છું તે યથાર્થ ઉપદેશ મળે છે એવાં
જિનવચ્ચનો છે કે કેમ ? તેટલું જ્યાંસુધી જીવ નકકી ન

કરે ત્યાંસુધી તો તેને ધર્મની રુચિ જ નથી. ‘વ્યવહાર-માર્ગ’ પણ ત્યારે જ કહેવાય કે જ્યારે તે માર્ગ ‘નિશ્ચય-માર્ગ’ નથી એમ નક્કી કરે. જો તેમ માનશે તો વ્યવહાર માર્ગ છોડી નિશ્ચયમાર્ગ અહણુ કરશે, પણ જો તેમ નહિ માને તો ‘વ્યવહારમાર્ગ’ ને જ સાચો માર્ગ ગણશે અને તે જ ‘નિશ્ચયમાર્ગ’ માની લેશે, એટલે અનાદિની જે ભૂલ ચાલી આવે છે તે જિભી રહેશે અને શુભોપયોગને તે ધર્મ માનશે. વ્યવહારમાર્ગ જાણવા જેવો છે, પણ અનુસરવા લાયક નથી.

શ્રી સમયસારમાં પાને ૧૮ માં કહ્યું છે કે:—

‘વ્યવહારનય x x પરમાર્થનો પ્રતિપાદક હોવાથી વ્યવહારનય સ્થાપન કરવા યોગ્ય છે x x x તે (વ્યવહારનય) અનુસરવા યોગ્ય નથી. x x અહીં તો વ્યવહારનું અવલંબન છોડાવી પરમાર્થ પહોંચાડે છે એમ સમજવું.’

આત્માનું સ્વરૂપ સમજ્યા વિના કોઈ જીવે વ્રત કર્યાં અને તેનું ક્ષણ સમ્યગ્દર્શન થયું એવો એક પણ દાખલો નથી, કેમકે બાળવ્રતવું ક્ષણ સમ્યગ્દર્શન હોઈ શકે નહીં, જે જીવોને વ્રત ન હતાં તેઓએ જ્ઞાની પુરુષોનો યથાર્થ ઉપદેશ સાંભળી, તત્ત્વ વિચારી, સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કર્યું એવા દાખલા મોજૂદ છે; જેમકે:—

(૧) શ્રીકૃષ્ણવાસુદેવ—કાંઈ પણ વ્રત નહોતું, છતાં શ્રી નેમિનાથ ભગવાનનો ઉપદેશ સાંભળી સમ્યગ્દર્શન પામ્યા.

[૬]

ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

(૨) શ્રી શ્રેણિક મહારાજ:- કાંઈ પણ વ્રત નહોતું છતાં સમ્યગ્જ્ઞાની ગુરુનો ઉપદેશ સાંભળી સમ્યગ્દર્શન પામ્યા અને શ્રી ભગવાન મહાવીર સ્વામીના પાદમૂલે ક્ષાયિકસમ્યગ્દષ્ટિપણું પામ્યા.

અનેક દ્રવ્યલિંગી લવ્ય કે અલવ્ય મુનિઓ નિરતિ-આર પાંચ મહાવ્રત પાળે છે, તેનું ક્ષણ નવમી ઐવેયકે દેવ થાય એમ જણાવ્યું છે, પણ સમ્યગ્દષ્ટિપણું જણાવ્યું નથી કેમકે તે ક્ષણ નથી.

આનો અર્થ એ નથી કે શુભ લાવ જે હોય તે છોડી પાપ કરવાં, પણ તે શુભલાવ સમ્યગ્દર્શનનું (ધર્મનું) કારણ નથી એમ સમજી આત્માનું તત્ત્વ શું છે તે બરાબર સમજી સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ કરવું.

‘બાહ્યવ્રત વધારે લેવાથી મિશ્ચાત્વ ગાળીશું એમ જીવ ધારે પણ તેમ બને નહીં, કેમકે જેમ એક પાડો જે હજારો કડબના પૂજા બાધ ગયો છે તે એક તણખલાથી બીજો નહીં, તેમ મિશ્ચાત્વરૂપી પાડો જે પૂજારૂપી અનંતાનુબંધી કષાયે અનંતા ચારિત્ર બાધ ગયો તે તણખલા-રૂપી બાહ્યવ્રતથી કેમ રહે? પણ જેમ પાડાને એક બંધનથી બાંધીએ ત્યારે આધીન થઈ જાય, તેમ મિશ્ચાત્વરૂપી પાડાને આત્માના બળરૂપી બંધનથી બાંધીએ ત્યારે આધીન થાય, અર્થાત્ આત્માનું બળ વધે ત્યારે મિશ્ચાત્વ ઘટે.’ (જુઓ. શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પા. પૃષ્ઠ ૬).

પ્રકરણ : ૨૪

નિમિત્ત પરદ્રવ્યને શું કરી શકે ? ભાગ—૧

૧:— શ્રી સમયસાર ટીકામાં શ્રી અમૃતચંદ્ર આચાર્ય કહે છે કે:— (પા. ૧૫૯).

‘ શું જીવ સ્વયં અપરિણુમતા પુદ્ગલદ્રવ્યને કર્મભાવે પરિણુમાવે કે સ્વયં પરિણુમતાને ?

‘ પ્રથમ, સ્વયં અપરિણુમતાને પર વડે પરિણુમાવી શકાય નહીં; કારણ કે વસ્તુમાં જે શક્તિ સ્વતઃ (પોતાથી જ) ન હોય તેને અન્ય કોઈ કરી શકે નહીં, માટે પ્રથમ પક્ષ અસત્ય છે.

બીજું—સ્વયં પરિણુમતાને તો પર (અન્ય) પરિણુમાવનારની અપેક્ષા ન હોય; કારણ કે વસ્તુની શક્તિઓ પરની અપેક્ષા રાખતી નથી. (માટે બીજો પક્ષ પણ અસત્ય છે.) ’

તેઆશ્રી (અમૃતચંદ્ર આચાર્ય) પા. ૧૬૧ માં નીચે પ્રમાણે કહે છે:—

‘ પુદ્ગલકર્મ ક્રોધાદિક છે તે સ્વયં અપરિણુમતા જીવને ક્રોધાદિભાવે પરિણુમાવે કે સ્વયં પરિણુમતાને ?

પ્રથમ, સ્વયં અપરિણુમતાને પર વડે પરિણુમાવી શકાય નહીં; કારણ કે (વસ્તુમાં) જે શક્તિ સ્વતઃ ન હોય તેને અન્ય કોઈ કરી શકે નહીં. અને સ્વયં પરિણુમતાને તો પર (અન્ય) પરિણુમાવનારની અપેક્ષા ન હોય;

૮૮]

ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ-કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

કારણ કે વસ્તુની શક્તિઓ પરની અપેક્ષા રાખતી નથી. (આ રીતે બન્ને પક્ષ અસત્ય છે.)'

૨:- એક દ્રવ્ય જ્યારે વિકારી અવસ્થા ધારણ કરે છે ત્યારે ખીજા દ્રવ્યની અવસ્થા (પર્યાય) હાજર હોય છે-એ વાત સારી છે; પણ તેથી એક દ્રવ્યની વિકારી અવસ્થા ખીજાથી કરી શકાતી નથી. વિકારી અવસ્થા દ્રવ્ય ધારણ કરે છે તે સ્વયં પોતાથી કરે છે ત્યારે જે પર દ્રવ્યની અવસ્થા હાજર હોય છે તે 'નિમિત્ત' નામ પામે છે, પણ ઉપાદાનને (નૈમિત્તિકને) નિમિત્ત કાંઈ કરી શકતું નથી, એમ ઉપરના સિદ્ધાંતથી નક્કી થાય છે. યથાર્થ સ્વરૂપને નહીં સમજનારા નિમિત્તને ઉપાદેય ગણે છે, પણ તે ભૂલ છે; તેથી શ્રી જયસેન આચાર્યે શ્રી સમય-સારની ટીકામાં તે માન્યતા છોડી દેવા કહ્યું છે.

૩:- આ જગતમાં એક સહજ નિમિત્ત-નૈમિત્તિક-ભાવ એવો છે કે, પુણ્યલક્ષ્મીનો ઉદય હોય ત્યારે જીવ પોતાનો સત્ય પુરુષાર્થ ન કરે તો પોતાની અસાવધાનીના કારણે પોતે વિકારી ભાવ કરે છે ત્યારે કર્મના ઉદય ઉપર જીવના વિકારીભાવનું 'નિમિત્ત' થયાનો આરોપ આવે છે. જો જીવ સાવધાની રાખે અને વિકારીભાવ ન કરે તો તે જ પુણ્યલક્ષ્મી 'નિર્જરા' નામ પામે છે. બન્ને કિસ્સામાં પુણ્યલક્ષ્મી આત્મપ્રદેશેથી ખરી ગયાં-એટલું જ તે પુણ્યલક્ષ્મી બન્યું છે, તેથી જીવ વિકારીભાવ કરે ત્યારે કર્મનો ઉદય જે 'નિમિત્ત' નામ પામે છે તે નિમિત્ત હાજર છતાં તેથી જુદું જ જીવનું વિકારી પરિણમન થાય છે.

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૨૬

[૮૭

જાણે, પર સાથે મારું કાંઈ પણ પ્રયોજન નથી એવું માની સાક્ષીભૂત રહે; એવી ઉદ્ધાસીનતા જ્ઞાનીને જ હોય છે.

પ્રશ્ન:— જીવના આત્મપ્રદેશે બંધાયેલ કર્મ ઉદ્ધયમાં આવતાં દુઃખમાં તે નિમિત્તરૂપ કહેવાય છે અને બીજા જીવોના પ્રદેશે કર્મ છે તે કેમ નિમિત્તરૂપ કહેવાતાં નથી ?

ઉત્તર:— જીવનાં પોતાના પરિણામનું નિમિત્ત પામી જે કર્મ ઉપાર્જિત થાય છે તે જ નિમિત્તરૂપ કહેવાય છે; જગતના બીજા જીવોના પ્રદેશે રહેલાં કર્મો આ જીવનાં પરિણામનું નિમિત્ત પામી થયાં નથી, તેથી આ જીવને નિમિત્ત થાય જ નહીં.

પ્રકરણ : ૨૬

નિમિત્ત પરદ્રવ્યને શું કરી શકે ? ભાગ—૩

૧:— જેમ પરદ્રવ્ય (જડ કર્મ) જીવને કાંઈ કરી શકતાં નથી તેમ જ જીવ પણ જડ શરીર, કે કર્મનો કર્તા નથી, કરાવનાર નથી—પ્રેરક નથી, અનુમતિ આપનાર નથી. આ સિદ્ધાંત શ્રી પ્રવચનસાર—અધ્યાય ૨ ભે ગાથા ૬૮ પા. ૨૨૧ માં જણાવ્યો છે તે નીચે મુજબ છે:—

૯૮] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ-કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

હવે શરીરાદિ પરદ્રવ્યમાં પણ મધ્યસ્થભાવ દેખાડે છે:— જાહં દેહો જ મજો જ ચેવ વાળી જ કારણં તેસિં ।

ક્તા જ જ કારયિદા અણમંતા જેવ કત્તીજાં ॥૬૮॥

અર્થ:— હું શરીરરૂપ નથી, મનયોગરૂપ પણ નથી, વળી વચનયોગરૂપ નથી, તે મન-વચન-કાયના ઉપાદાન કારણરૂપ પુદ્ગલ પિંડ પણ હું નથી, એ ત્રણે યોગોનો હું કર્તા નથી, અર્થાત્ મારા કર્તાપણા વિના જ તે યોગ્ય પુદ્ગલપિંડથી કરવામાં આવે છે; એ ત્રણે યોગોનો પ્રેરક થઈ કરાવનાર હું નથી, પુદ્ગલદ્રવ્ય જ તેનું કર્તા છે; તે યોગના કરવાવાળા પુદ્ગલપિંડોનો અનુમોદનાવાળો પણ હું નથી, મારી અનુમોદના વિના જ પુદ્ગલપિંડ તે યોગોનો કર્તા છે, એ કારણે હું પરદ્રવ્યમાં અત્યંત:મધ્યસ્થ છું.

ભાવાર્થ:—સ્વ-પરવિવેકી જીવ સર્વ દ્રવ્યોના સ્વરૂપને જાણવાવાળો છે, એ કારણે આ ત્રણે યોગો (મન, વચન, કાય) ને પૌદ્ગલિક જાણે છે, તેમાં કૃત-કારિત-અનુમોદનાભાવ નહીં કરતાં, પરદ્રવ્યનો ભાવ જાણી ત્યાગી થાય છે, સ્વરૂપમાં નિશ્ચલ થઈ તિબ્ડે છે (સ્થિર થાય છે) અને શુભ-અશુભ ઉપયોગરૂપ અંશુદ્ધ ઉપયોગનો વિનાશ કરીને નિરાસ્રવ થઈ શુદ્ધ ઉપયોગી થાય છે. ૬૮. (આ નિયમ શ્રીપ્રવચનસારની ગાથા ૬૬, ૭૦, ૭૬, ૭૭, ૭૮, ૭૯ માં વધારે ચર્ચ્યો છે. સમયસાર ગાથા ૧૧૬ થી ૧૨૦ માં પણ તે લીધો છે.)

૨:— આ નિયમ નિમિત્તનૈમિત્તિકભાવનો નકાર કરતો નથી, પણ તેને ચથાર્થપણે બતાવી પ્રતિપાદન કરે છે કે,

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૨૬

[૯૬]

પરદ્રવ્ય હાજર હોય છે, તોપણ તે પરભાવનું નિમિત્ત બળાત્કારે બની શકતું નથી. આ સિદ્ધાંત શ્રી સમયસારની ગાથા ૨૨૦-૨૨૩ માં બતાવ્યો છે, તેની ટીકા નીચે પ્રમાણે છે:— (પા. ૨૮૨-૨૮૩)

જેમ શંખ પરદ્રવ્યને ભોગવે-આય તોપણ તેનું શ્વેતપણું પર વડે કૃષ્ણ કરી શકાતું નથી કારણ કે પરદ્રવ્ય કોઈ દ્રવ્યને પરભાવસ્વરૂપ કરવાનું નિમિત્ત (અર્થાત્ કારણ) બની શકતું નથી, તેવી રીતે જ્ઞાની પરદ્રવ્યને ભોગવે તોપણ તેનું જ્ઞાન પર વડે અજ્ઞાન કરી શકાતું નથી કારણ કે પરદ્રવ્ય કોઈ દ્રવ્યને પરભાવસ્વરૂપ કરવાનું નિમિત્ત બની શકતું નથી. માટે જ્ઞાનીને પરના અપરાધના કારણે બંધ નથી.

વળી જ્યારે તે જ શંખ, પરદ્રવ્યને ભોગવતો અથવા નહિ ભોગવતો થકો, શ્વેતભાવને છોડીને સ્વયમેવ કૃષ્ણભાવે પરિણુમે ત્યારે તેનો શ્વેતભાવ સ્વયંકૃત કૃષ્ણભાવ થાય (અર્થાત્ પોતાથી જ કરવામાં આવેલા કૃષ્ણભાવરૂપ થાય), તેવી રીતે તે જ જીવ, પરદ્રવ્યને ભોગવતો અથવા નહીં ભોગવતો થકો, જ્ઞાનને છોડી સ્વયમેવ અજ્ઞાનરૂપે પરિણુમે ત્યારે તેનું જ્ઞાન સ્વયંકૃત અજ્ઞાન થાય. માટે જ્ઞાનીને જો બંધ થાય તો પોતાના જ અપરાધના નિમિત્તે (અર્થાત્ પોતે જ અજ્ઞાનપણે પરિણુમે ત્યારે) બંધ થાય છે.”

૩:—નિમિત્તનૈમિત્તિકસંબંધ એ એક પ્રકારનો વ્યવહાર છે. વ્યવહારનો અર્થ નીચે પ્રમાણે છે:—

૧૦૦] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

‘તત્વાર્થ નિશ્ચયો વક્તિ, વ્યવહારો જનોદિતમ્’

(નાનું ૬ વ્યસંગ્રહ પા.-૩)

અર્થ:- નિશ્ચય તો પદાર્થ જેમ છે તેમ કહે છે; વ્યવહાર લોકોની બોલણીની રીત છે. શ્રી મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકમાં પણ કહ્યું છે કે, જિનમાર્ગમાં કોઈ ઠેકાણે તો નિશ્ચયનયની મુખ્યતા સહિત વ્યાખ્યાન છે તેને તો ‘સત્યાર્થ એમ જ છે’ એમ બાણવું, તથા કોઈ ઠેકાણે વ્યવહારનયની મુખ્યતા સહિત વ્યાખ્યાન છે તેને ‘એમ નથી, પણ નિમિત્તાદિની અપેક્ષાએ આ ઉપચાર કર્યો છે’ એમ બાણવું; અને એ પ્રમાણે બાણવાનું નામ જ બન્ને નયોનું ગ્રહણ છે. પણ બન્ને નયોના વ્યાખ્યાનને સમાન સત્યાર્થ બાણી ‘આ પ્રમાણે પણ છે તથા આ પ્રમાણે પણ છે’ એવા ભ્રમરૂપ પ્રવર્તવાથી તો બન્ને નયો ગ્રહણ કરવા કઠિના નથી.

૪:- ‘ઉપચાર’ નો અર્થ અહીં જણાવવાની જરૂર છે. સમયસાર ગાથા ૧૦૬ માં તેનું દષ્ટાંત આપી સમજાવેલ છે, તે ગાથા નીચે પ્રમાણે છે:-

જોષેહિં કદે જુદ્ધે રાણ કદંતિ જંપદે લોગો ।

વવહારેણ તહ કદં ગાણાવરણાદિ જીવેણ ॥ ૧૦૬ ॥

યોષૈઃ કૂતેયુદ્ધે રાજા કૃતમિતિ જલ્પતે લોકઃ ।

વ્યવહારેણ તથા કૃતં જ્ઞાનાવરણાદિ જીવેન ॥ ૧૦૬ ॥

યોદ્ધા કરે બ્યાં યુદ્ધ ત્યાં એ નૃપકર્તૃ લોકો કહે,
એમ જ કર્યાં વ્યવહારથી જ્ઞાનાવરણ આદિ જીવે ॥ ૧૦૬ ॥

ટીકા:- જેમ યુદ્ધપરિણામે પોતે પરિણમતા એવા યોદ્ધાઓ વડે યુદ્ધ કરવામાં આવતાં, યુદ્ધપરિણામે પોતે નહિ પરિણમતા એવા રાજાને ‘રાજાએ યુદ્ધ કર્યું’ એવો જે ઉપચાર કરવામાં આવે છે તે પરમાર્થ નથી, તેમ જ્ઞાનાવરણાદિકર્મપરિણામે પોતે પરિણમતા એવા પુદ્ગલદ્રવ્ય વડે જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ કરવામાં આવતાં, જ્ઞાનાવરણાદિકર્મપરિણામે પોતે નહીં પરિણમતા એવા આત્માને ‘જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ કર્યું’ એવો જે ઉપચાર કરવામાં આવે છે તે પરમાર્થ નથી.

પ:- માટે ‘નિશ્ચયનયે જીવ શરીરને ચલાવી શકે નહીં, ખાઈ શકે નહીં, પી શકે નહીં, બોલી શકે નહીં; પણ વ્યવહારનયે જીવ શરીરને ચલાવી શકે, ખાઈ શકે, પી શકે, બોલી શકે;’ એ જાનને નયોના વ્યાખ્યાનને સમાન સત્યાર્થ ગણી જીવ પરનું કરી શકે એવા ભ્રમરૂપ પ્રવર્તવાથી તો જાનને નયોનું ગ્રહણ થતું નથી. નિશ્ચયને સત્યાર્થ જાણવું અને વ્યવહારને સત્યાર્થ નથી એમ જાણવું; માત્ર અજ્ઞાનીઓનો અનાદિ સંસારથી પ્રસિદ્ધ વ્યવહાર. (બોલવાની રીતિ) હોવાથી તેમ કહ્યું છે, એમ સમજવું, તેને પરમાર્થ એટલે કે સત્યાર્થ ગણવું નહીં. અને તો જ જાનને નયોનું યથાર્થ ગ્રહણ કર્યું કહેવાય.

વ્યવહારનાં વચનોને જ નિશ્ચય માનીને આત્માને પરદ્રવ્યનો કર્તા જે માને તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. (જુઓ, શ્રી સમયસાર ગાથા ૩૨૪-૩૨૭ પા. ૩૬૧ થી ૩૬૫.)

પ્રકરણ : ૨૭

નિમિત્ત પરદ્રવ્યને શું કરી શકે ? ભાગ—૪

૧:— એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કાંઈ કરી શકે નહીં, એ નિયમના ટેકામાં વિશેષ આધારો નીચે પ્રમાણે છે:—

‘જો (પર પદાર્થ) તેનો પરિણુમાવ્યો પરિણુમે છે તો જ્યારે તે એમ ન પરિણુમતો હોય ત્યારે તે કેમ પરિણુમાવતો નથી ?’ (શ્રી મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક પા. ૬૨).

‘માટે નિશ્ચય થાય છે કે-પોતાનો ક્યો કોઈ પણ પરપદાર્થનો સફલાવ-અભાવ થતો નથી.’ (પા. ૬૨)

‘લોકમાં સર્વ પદાર્થો તો પોતપોતાના સ્વભાવના કર્તા છે, કોઈ કોઈને સુખદાયક-દુઃખદાયક કે ઉપકારક-અનુપકારક નથી.’ (પા. ૬૩)

‘અનાદિનિધન વસ્તુ પોતપોતાની મર્યાદાપૂર્વક પરિણુમે છે, કોઈ કોઈને આધીન નથી તેમ કોઈ પદાર્થ કોઈનો પરિણુમાવ્યો પરિણુમતો નથી.’ (પા. ૫૫)

‘એ બધા પોતપોતાને આધીન હોવાથી તેમાં કોઈ આવે, કોઈ જાય અને કોઈ અનેક અવસ્થારૂપ પરિણુમે એમ સર્વની પોતપોતાને આધીન ક્રિયા થવા છતાં આ બહાવરો તેને પોતાને આધીન માની ખેદખિન્ન થાય છે.’ (પા. ૫૪)

‘કોઈ દ્રવ્યનું પરિણુમન કોઈને આધીન નથી.’ (પા. ૩૦૮).

જો પરદ્રવ્યનાં ગ્રહણ-ત્યાગ આત્માને હોય તો આત્મા 'પરદ્રવ્યનો કર્તા-હર્તા થઈ જાય, પણ કોઈ દ્રવ્ય કોઈ દ્રવ્યને આધીન છે જ નહીં. આત્મા તો પોતાના રાગાદિભાવ છે તેને છોડી વીતરાગ થાય છે.' (પા. ૨૫૭)

૨:- એક દ્રવ્ય બીજાનું કાંઈ કરી શકતું નથી તેથી તેને અર્કિચિત્કર કહે છે. જે હેતુ કાંઈ પણ ન કરે તે 'અર્કિચિત્કર' કહેવાય છે. તે સિદ્ધાંત બધે લાગુ પડે છે તેથી જીવનાં અધ્યવસાન પરમાં 'અર્કિચિત્કર' હોવાથી પોતાની અર્થક્રિયા કરનારાં નથી, અને તેથી જ તે મિથ્યા છે. શ્રી સમયસાર સંસ્કૃત ટીકા (હિંદી પા-૩૫૭) માં નીચે પ્રમાણે સૂત્ર આપ્યું છે.

‘ પરત્ર અર્કિચિત્કરત્વાત્ ’

૩:- નિમિત્તનો અર્થ-સંયોગરૂપ કારણ; ઉપાદાન= વસ્તુની સહજ શક્તિ. (શ્રી મોક્ષમાર્ગ પ્રદર્શક પા. ૩૫૬ ઉપાદાન નિમિત્તની ચિદ્રી) દરેક દ્રવ્ય સ્વાધીન અસહાય છે, એટલું જ નહીં પણ દરેક દ્રવ્યના અનંત ગુણમાંથી દરેક ગુણ સ્વાધીન-અસહાય છે, એટલે એક ગુણ બીજાને કાંઈ ખરેખર કરી શકે નહીં. (પા. ૩૫૭) નિમિત્ત ઉપાદાનને સહાયક છે, અસર કરે છે, એ આદિ કહેવું તે વ્યવહાર એટલે બોલવાની રીત છે, તે સત્યાર્થ નથી. નિમિત્ત જો જીવને અસર કરતું હોય તો જીવ મુક્ત થઈ શકે જ નહીં. જ્યારે અસર કરવું છોડી દે ત્યારે મુક્તિ થાય, એટલે જીવની મુક્તિ પરાધીન થઈ; એમ બને તો વળી પર જીવને

૧૦૪] ભગવાનશ્રી કુંકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

અંસર કરવા માગે ત્યારે ફરી જગાડે અને જીવ પાછો સંસારી થાય એ અશક્યતા આવે છે.

૪. પ્રશ્ન:—જો તમે આમ કહેશો તો શાસ્ત્રનો ઉપદેશ કે ‘જોડું જોડવું નહીં, ચોરી કરવી નહીં, પ્રદક્ષિણ પાળવું’ એ જાણું મિથ્યા જશે ?

ઉત્તર:—નયનું સ્વરૂપ સમજે તેને આવી શંકા થાય જ નહીં કેમકે તે ઉપદેશનો અર્થ એવો થાય છે કે ‘ચોરી નહીં કરવાનો ભાવ કરવો, જોડું નહીં જોડવાનો ભાવ કરવો વગેરે’ જીવને સાર્યો ભાવ થતાં જોડું જોડવાના અધ્યવસાય છૂટી જાય છે. જીવના ભાવને અને વચન વગેરેને એવો નિમિત્તનૈમિત્તિકસંબંધ છે કે ત્યારે જોડું વચન મુખમાંથી નીકળે નહીં, પરવસ્તુનું ગ્રહણ થાય જ નહીં, પરસ્ત્રી તરફ લક્ષ જાય જ નહીં, તેથી વ્યવહારનયે એ પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. ઉપદેશ અને આજ્ઞાનાં વાક્યો ‘વ્યવહારનય’ થી જ લખાય તથા જોડાય; અને શ્રોતા તથા અભ્યાસીને માટે વ્યવહારનય ત્યારે જ કહેવાય કે જો તે તેનો પરમાર્થ સમજે. જો તેમ તે ન સમજે તો તેને માટે તે કોઈ ‘નય’ જ નથી; કેમકે તેણે તો ‘વ્યવહારનય’ ના વચનોને ‘પરમાર્થનય’ ના વચનો ગણ્યાં.

જીવના ભાવને અને પરવસ્તુને તેવો નિમિત્તનૈમિત્તિકસંબંધ છે, એ નિયમ મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકમાં પા. ૨૪૮ નીચે પ્રમાણે આપ્યો છે:—

૪:— કર્મનો ઉદય બંધનું કારણ નથી એમ શ્રી પ્રવચનસારના અધ્યાય ૧ ની ગાથા ૪૩ ની ટીકામાં પા. ૫૬ મેં જણાવ્યું છે તે નીચે પ્રમાણે છે:—

ભાવાર્થ:— ‘સંસારી સર્વે જીવોને કર્મનો ઉદય છે, પરંતુ ઉદય બંધનું કારણ નથી. જો કર્મજનિત ઇષ્ટ-અનિષ્ટ ભાવોમાં જીવ રાગી-દ્વેષી, મોહી થઈ પરિણમે છે તો બંધ થાય છે; તેથી એ વાત સિદ્ધ થઈ કે જ્ઞાન તથા કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન ક્રિયા બંધનું કારણ નથી. બંધનું કારણ કેવળ રાગદ્વેષમોહભાવ છે. એ કારણે તે સર્વ પ્રકારે છોડવા યોગ્ય છે.’

તે જ શાસ્ત્રની ગાથા-૪૫ ની ટીકાનાં શ્રી ન્યસેન આચાર્યે આ સવાલ પ્રશ્ન-ઉત્તર રૂપે છણ્યો છે, તે નીચે મુજબ છે:—

‘અત્ર-શિષ્ય:— ‘ઔદયિકા માવા વંધ કારણં’ એ આગમવચન તો વૃથા થાય છે ?

પરિહાર:— ઉદયભાવ બંધકારણ થાય છે પણ મોહ ઉદયમાં જોડાય તો દ્રવ્યમોહોદય છતાં પણ જો શુદ્ધ-આત્મભાવનાના બળથી આવમોહો ન પરિણમે તો બંધ થતો નથી. વળી જો માત્ર કર્મોદયથી જ બંધ થાય તો સંસારીને સર્વદા કર્મોદય વિદ્યમાન હોવાથી સર્વદા બંધ જ રહે, મોક્ષ ન થાય; એ અહીં અભિપ્રાય છે.’

જીવ જો વિકારી ભાવ કરે તો કર્મનો ઉદય ‘નિમિત્ત’ કહેવાય છે. નિમિત્ત કાંઈ પરદ્રવ્યને (જીવને) કરતું નથી,

૯૦] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

એટલે નિમિત્ત માત્ર હાજર હોય છે પણ તે પરદ્રવ્યનું કાંઈ કરતું નથી; નિમિત્ત નથી એમ કહો તો જ્ઞાનની ભૂલ છે તેથી મિથ્યાજ્ઞાનનો દોષ આવે છે, અને જો નિમિત્ત ઉપાદાનને કાંઈ કરે છે અથવા કર્મનો તીવ્ર ઉદય હોય ત્યારે જીવે તેને અનુસરીને પ્રિકારી ભાવ કરવો પડે છે, એમ માનો તો મિથ્યાદષ્ટિપણ આવે છે; મારે જાણેને જેમ છે તેમ સમજવાં.

પ:- ઉપાદાનનું વિકારકાર્ય થવામાં ઉપાદાનના સોએ સો દોકડા છે, નિમિત્તનો એક પણ દોકડો નથી. નિમિત્તના સોએ સો દોકડા નિમિત્તમાં છે. જો તેનો કાંઈ અંશ (અગ્ર) નિમિત્તમાં જાય તો નિમિત્તદ્રવ્ય જ ન રહે; નિમિત્તની અનંત શક્તિ નિમિત્તમાં રહે છે કેમકે કોઈ વસ્તુની અનંત શક્તિમાંથી કાંઈ શક્તિ બીજામાં જાય તો પોતાની શક્તિ કેમેકમે ઓછી થતાં રહે નહીં આ સિદ્ધાંત શ્રી સમયસારમાં ગાથા ૧૦૩ માં નીચે પ્રમાણે આપ્યો છે:-

જો જહ્નિ ગુણે દ્રવ્યે સો અણ્ણહિ દુ ણ સંકમદિ દ્રવ્યે ।

સો અણ્ણમસંકંતો કહં તં પરિણામણ દ્રવ્વં ॥ ૧૦૩ ॥

યો યસ્મિન્ ગુણે દ્રવ્યે સોઽન્યસ્મિન્સુ ન સંક્રામતિ દ્રવ્યે ।

સોઽન્યદસક્રાતઃ કથં તત્પરિણામયતિ દ્રવ્યમ્ ॥ ૧૦૩ ॥ :

જે દ્રવ્ય જે ગુણ-દ્રવ્યમાં, નહિ અન્ય દ્રવ્યે સંક્રમે; અણુસંક્રમ્યું તે કેમ અન્ય પરિણામણે દ્રવ્યને ? ॥૧૦૩॥

અર્થ:- જે વસ્તુ (અર્થાત્ દ્રવ્ય) જે દ્રવ્યમાં અને ગુણમાં વર્તે છે તે અન્ય દ્રવ્યમાં તથા ગુણમાં સંક્રમણ

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૨૫

[૯૧

પામતી નથી (અર્થાત્ બદલાઈને અન્યમાં લાગી જતી નથી); અન્યરૂપે સંક્રમણ નહીં પામી થકી તે (વસ્તુ), અન્ય વસ્તુને કેમ પરિણમાવી શકે ?

ટીકા:— જગતમાં જે કોઈ જેવડી વસ્તુ જે કોઈ જેવડા ચૈતન્યસ્વરૂપ કે અચૈતન્યસ્વરૂપ દ્રવ્યમાં અને ગુણમાં નિજ રસથી જ અનાદિથી જ વર્તે છે તે, ખરેખર અચલિત વસ્તુસ્થિતિની મર્યાદાને (આ ગુણને ‘અગુરુલઘુગુણ’ કહેવામાં આવે છે.) તોડવી અશક્ય હોવાથી, તેમાં જ (પોતાના તેવડા દ્રવ્ય-ગુણમાં જ) વર્તે છે પરંતુ દ્રવ્યાંતર કે ગુણાંતરરૂપે સંક્રમણ પામતી નથી; અને દ્રવ્યાંતર કે ગુણાંતરરૂપે નહીં સંક્રમતી તે, અન્ય વસ્તુને કેમ પરિણમાવી શકે ? (કદી ન પરિણમાવી શકે.) માટે પરલાવ કોઈથી કરી શકાય નહીં.

પ્રકરણ : ૨૫

નિમિત્ત પરદ્રવ્યને શું કરી શકે ? ભાગ—૨

૧:— આ સિદ્ધાંત શ્રી સમયસાર નાટકમાં સર્વ વિશુદ્ધ અધિકારમાં બતાવ્યો છે તે નીચે પ્રમાણે છે:—

૯૨] ભગવાનશ્રી કુંડકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

અજ્ઞાનીઓના વિચારમાં મિથ્યાત્વ અને

રાગ-દ્વેષનું કારણ

(દોહરા)

‘કોઊ મૂરખ યૌં કહે, રાગદોષ પરિનામ ।

પુગલકી જોરાવરી, વરતે આતમરામ ॥૬૨॥

ન્યૌં ન્યૌં પુગલ બલ કરે, ધરિ ધરિ કર્મજ લેષ ।

રાગદોષકૌ પરિનમન, ત્યૌં ત્યૌં હોધ વિશેષ, ॥૬૩॥

અર્થ.— કોઇ કોઇ મૂર્ખ કહે છે કે આત્મામાં
રાગદ્વેષભાવ પુદ્ગલની જળરજ્જીથી થાય છે. ॥ ૬૨ ॥
તે કહે છે કે પુદ્ગલકર્મ જેટલું જેટલું જોર કરે છે તેટલી
તેટલી બાહ્યતાથી રાગદ્વેષપરિણામ થાય છે. ॥ ૬૩ ॥

અજ્ઞાનીને સત્યમાર્ગનો ઉપદેશ.

(દોહરા)

ધહિ વિધિ જો વિપરીત પખ, ગહે સફ્ફે કોઇ ।

સો નર રાગવિરોધસૌં, કળહૂં લિજ્જ ન હોઇ ॥૬૪॥

સુગુરુ કહે જગમૈં રહે, પુગલ સંગ સદીવ ।

સહજ સુદ્ધ પરિનમનિકૌ, ઔસર લહે ન જીવ ॥૬૫॥

તાતૈં ચિદ્ભાવનિ વિષે, સમરથ ચેતન રાઉ ।

રાગ વિરોધ મિથ્યાતમૈં, સમકિતમૈં સિવ ભાઉ ॥૬૬॥

(જુઓ સમયસાર નાટક પા. ૩૫૩).

અર્થ:— ઉપર જે રીત કહી તે તો વિપરીત (બિંધો)

પદ્ધતિ છે, જે કોઇ તેને ગ્રહે કે શ્રદ્ધે તે જીવને રાગ, દ્વેષ,
મોહ-કદી લિજ્જ થાય જ નહીં. શ્રી ગુરુ કહે છે કે જીવને
પુદ્ગલનો સંગ સદા (અનાદિનો) રહે છે, તો પછી તેને

સહજ શુદ્ધ પરિણમનનો અવસર જ કદી જીવને મળે જ નહીં, માટે ચૈતન્યના ભાવ કરવામાં ચૈતનરાજ સમર્થ છે. તે પોતાથી મિથ્યાત્વદશામાં રાગદ્વેષરૂપ થાય છે, અને સમ્યક્ત્વદશામાં શિવભાવ એટલે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ થાય છે.

૨:— કર્મનો ઉદય જીવને કાંઈ અસર કરી શકતો નથી, એટલે કે નિમિત્ત ઉપાદાનને કાંઈ કરી શકતું નથી. ઇન્દ્રિયોના ભોગો, લક્ષ્મી, સગાંસંબંધી કે મકાનાદિ માટે પણ તે જ નિયમ છે. પ્રશ્ન અને ઉત્તરરૂપે શ્રી સમયસાર નાટકના ‘સર્વવિશુદ્ધિદાર’ માં નીચે પ્રમાણે આ નિયમ આપ્યો છે.

‘કોણ સિખ્ય કહે સ્વામી રાગ દોષ પરિનામ,
તાકો મૂલ પ્રેરક કહહુ તુમ કૌન હૈ ।
પુગલ કરમ ભોગ કિંઘૌ ઇન્દ્રનિકૌ ભોગ,
કિંઘૌ ધન કિંઘૌ પરિજન કિંઘૌ ભૌન હૈ ॥
ગુરુ કહે છહૌ દર્વ અપને અપને રૂપ,
સળનિકૌ સદા અસહાઈ પરિતૌન હૈ ।
કોણ દરવ કાહૂકૌ ન પ્રેરક કહાચિ તાતૈ,
રાગ દોષ મોહ મૃષા મહિરા અચૌન હૈ ॥૬૧॥

કુટનોટ—દરેક દ્રવ્ય અસહાય-સ્વતંત્ર અને પરના આધાર વગરનું છે; એમ સમયસાર નાટકમાં અનેક ઠેકાણે કહ્યું છે; જીઓ-પાનું ૩૪૩ ગાથા. ૫૧, પા. ૩૮૨ ગાથા ૧૧૬, પા. ૧૯૫, ૧૯૬, ૨૩૨. ૨૪૬, ૨૬૪ ૨૮૮; કર્તાકર્મ દ્વાર ગાથા. ૩૫, નિર્જરા અધિકાર ગાથા. ૨૦, ૩૮, ૩૯; બંધદાર ગાથા. ૧૭, ૩૧, ૫૩; મોક્ષદાર ગાથા. ૨૧, ૨૨ અને સર્વ વિશુદ્ધ દ્વાર ગાથા ૫૧.

૬૪] ભગવાન શ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

અર્થ:- શિષ્ય કહે છે:-સ્વામી ! રાગદ્વેષપરિણામનું મૂળ પ્રેરક કોણ છે તે તમો કહો. પુણ્યલક્ષ્મી, ઇન્દ્રિયોનો ભોગ, ધન, ઘરનાં માણસો કે મકાન ?

શ્રી ગુરુ સમાધાન કરે છે કે, છએ દ્રવ્યો પોતપોતાના સ્વરૂપમાં-સર્વે સદા અસહાય પરિણમે છે. કોઈ દ્રવ્યનું કોઈ દ્રવ્ય કદી પણ પ્રેરક નથી. રાગ-દ્વેષનું કારણ મિથ્યાત્વ-રૂપી મદિરાનું પાન છે.

૩:-આ ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે દ્રવ્યકર્મો કે બીજો કોઈ પદાર્થ જીવને બિલકુલ પજવી કે કનેડી શકતો નથી. જીવને અનાદિથી પરના દોષ જોવાનો અભ્યાસ છે, તેથી શાસ્ત્ર વાંચતાં તે ‘અસહ્યૂતવ્યવહારનાં’ વચનોનો પરમાર્થ-ભાવ નહિ સમજવાથી દ્રવ્યકર્મો ઉપર દોષ નાંખે છે, પોતાનો દોષ છે છતાં તે જોતો નથી, એ મહાદોષ છે. આ સિદ્ધાંત સમયસાર કલશ ૨૧૯. માં તથા ગાથા ૩૭૨ માં (પા. ૪૩૪ થી ૪૩૬) આપ્યો છે:-

રાગદ્વેષોત્પાદકં તત્ત્વદૃષ્ટયા નાન્યદ્દ્રવ્યં વીક્ષ્યતે કિંચનાપિ।
સર્વદ્રવ્યોત્પત્તિરન્તશ્ચકાસ્તિ વ્યક્તાત્યંતં સ્વસ્વભાવેન યસ્માત્ ।૨૧૯।

(ગુજરાતી સમયસાર પા. ૪૩૪).

અર્થ:- તત્ત્વદૃષ્ટિથી જોતાં, રાગદ્વેષને ઉપજાવનારું અન્ય દ્રવ્ય જરાય દેખાતું નથી, કારણકે સર્વ દ્રવ્યોની ઉત્પત્તિ પોતાના સ્વભાવથી જ થતી અંતરંગમાં અત્યંત પ્રગટ પ્રકાશે છે.

x

x

x

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૨૫

[૬૫]

શ્રી સંમયસારની ગાથા ૩૭૨ માં પણ કહ્યું છે કે:—

“ અણ્ણદવિણ્ણ અણ્ણદવિયસ્સ ણ કીરેહ્ ગુણુપ્પાઓ ।

તહ્હા ૩ સન્વદન્વા ઉપ્પજ્જંતે સહાવેણ ॥ ૩૭૨ ॥

અર્થ:— અન્ય દ્રવ્યને અન્ય દ્રવ્યથી ગુણની ઉત્પત્તિ કરી શકાતી નથી; તેથી (એ સિદ્ધાંત છે કે) સર્વ દ્રવ્યો પોતપોતાના સ્વભાવથી ઉપજે છે.

ટીકા:— વળી જીવને પરદ્રવ્ય રાગાદિક ઉપજાવે છે એમ શંકા ન કરવી; કારણ કે અન્ય દ્રવ્ય વડે અન્ય દ્રવ્યના ગુણનો ઉત્પાદ કરાવાની અયોગ્યતા છે, કેમકે સર્વ દ્રવ્યોનો સ્વભાવથી જ ઉત્પાદ થાય છે. x x x

x x x

x x x

માટે (આચાર્ય દેવ કહે છે કે) જીવને રાગાદિનું ઉત્પાદક અમે પરદ્રવ્યને દેખતા (માનતા, સમજતા) નથી કે જેના પર કોપ કરીએ. ”

સ્વરૂપ આવું સ્પષ્ટ હોવા છતાં દ્રવ્યકર્મો જીવને પજવે છે,— કનેડે છે એમ ખરેખર માનવું તે ગંભીર ભૂલ છે.

૪:— પરદ્રવ્ય તો નિમિત્તમાત્ર છે; કારણ કે અન્ય દ્રવ્યને અન્ય દ્રવ્ય ગુણપર્યાય ઉપજાવતું નથી એ નિયમ છે. જેઓ એમ માને છે કે—એવો એકાંત કરે છે—કે ‘પર દ્રવ્ય જ મને રાગાદિક ઉપજાવે છે,’ તેઓ નયવિભાગને સમજ્યા નથી, મિથ્યાદષ્ટિ છે. એ રાગાદિક જીવના સત્ત્વમાં ઉપજે છે, પરદ્રવ્ય તો નિમિત્તમાત્ર છે—એમ માનવું તે સમ્યગ્જ્ઞાન છે. માટે આચાર્ય મહારાજ કહે છે કે—અમે રાગ-

૯૬] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

દ્રેષની ઉત્પત્તિમાં અન્ય દ્રવ્ય પર શા માટે કોપ કરીએ? રાગ-દ્રેષનું ઊપજવું તે પોતાનોજ અપરાધ છે.

પ:-પરદ્રવ્ય બળાત્કારથી તો ક્યાંય બગાડતું નથી એ સિદ્ધાંતની સ્પષ્ટતા શ્રી મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક પા. ૨૪૮ માં નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવી છે.

“પ્રશ્ન:- સમ્યગ્દષ્ટિ પણ પરદ્રવ્યોને ખૂરાં જાણીને ત્યાગે છે?

ઉત્તર:- સમ્યગ્દષ્ટિ પરદ્રવ્યોને ખૂરાં જાણતો નથી, પણ પોતાના રાગભાવને ખૂરાં જાણે છે, પોતે સરાગ-ભાવને છોડે છે તેથી તેનાં કારણોનો પણ ત્યાગ થાય છે. વસ્તુ વિચારતાં કોઈ પરદ્રવ્ય તો ભલાં-ખૂરાં છે જ નહીં.” (આ સિદ્ધાંત ઉપર પારા-૩-માં પણ બતાવ્યો છે.)

પ્રશ્ન:- નિમિત્ત માત્ર તો છે?

ઉત્તર:- પરદ્રવ્ય બળાત્કારથી તો ક્યાંય બગાડતું નથી પણ પોતાના ભાવ બગડે ત્યારે તે બાહ્ય નિમિત્ત કહેવાય છે. વળી એ નિમિત્ત વિના પણ ભાવ તો બગડે છે માટે તે નિયમરૂપ નિમિત્ત પણ નથી. એ પ્રમાણે પરદ્રવ્યનો દોષ જોવો તે તો મિથ્યાભાવ છે. રાગાદિ ખૂરાં છે એવી તેને સમજણ નથી; તે (દ્રવ્યલિંગી મુનિ) તો પરદ્રવ્યના દોષ જોઈ તેમાં દ્રેષરૂપ ઉદ્દાસીનતા કરે છે. સાચી ઉદ્દાસીનતા તો તેનું નામ છે કે- કોઈ પણ પરદ્રવ્યના ગુણ વા દોષ ભાસે નહીં અને તેથી તે કોઈને પણ ભલા-ખૂરાં જાણે નહીં, પોતાને પોતારૂપ જાણે તથા પરને પરરૂપ

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૨૭

[૧૦૫]

‘ સમ્યગ્દષ્ટિ પરદ્રવ્યને ખૂરાં જાણતો નથી, પણ પોતાના રાગભાવને ખૂરાં જાણે છે. પોતે સરાગભાવને છોડે છે તેથી તેનાં કારણોનો પણ ત્યાગ થાય છે x x ’

આ જાળતમાં જ બે દૃષ્ટાંત નીચે આપ્યાં છે:—

(૧) જે માણસે બ્રહ્મચર્ય પાળવાનો દંઢ નિશ્ચય કર્યો છે તે કોઈ બ્રાહ્મણને કે મિત્રને બોલાવી મારે માટે કન્યા શોધાવું એવી તજવીજ કરવાનો વિકલ્પ કરશે જ નહીં. અને તેથી તે ત્યાગભાવને અને સ્ત્રીને એવો સંબંધ છે કે તેને સ્ત્રીનો સંયોગ થશે નહીં. કદી કોઈ સ્ત્રી તેને પરિષદ આપવા આવશે તો પણ તેનો ભાવ દંઢ હોવાથી એક ઊભા વચ્ચેનો મેળાપ થશે નહીં.

બ્રહ્મચર્યનો ભાવ ન કરે છતાં સ્ત્રીનો મેળાપ ન થાય તેમ બને, પણ બ્રહ્મચર્યનો દંઢ ભાવ હોય અને કોઈ સ્ત્રી સાથે સંલોગ થાય એમ બને જ નહીં. આ નિયમ વચન, ખોરાક, પરવસ્તુનું ગ્રહણ વગેરે તમામને લાગુ પાડી દેવો.

(૨) એક સમ્યગ્જ્ઞાની ગૃહસ્થને આ પીવાની ઇચ્છા થાય ત્યારે નોકરને એમ ન કહેવાય કે:—

‘ આ પીવાની મને ઇચ્છા થઈ છે, આ પરવસ્તુ છે, મારી પીધી પીવાય નહીં, પેટમાં પડવી હશે તો પડશે, તું મારે માટે આ લાવવાની ઇચ્છા કર, હાથ હલાવવાની ઇચ્છા કર, હાથ ચાલવો હશે તો ચાલશે અને ચાનો ખાલો મારી પાસે આવવા યોગ્ય હશે તો આવશે. ’ બે કે વસ્તુનું સ્વરૂપ તો તેવું જ છે, છતાં આજ્ઞાવચનમાં

૧૦૬] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

વ્યવહારનયથી જોવાય કે ‘આનો ખ્યાલો લાવો’. પછી પેટમાં આવવા ચોગ્ય ન હોય તો ન પણ આવે. આ વાત સમાજમાં પણ જાણીતી છે તેથી કહે છે કે ‘There is many a slip between the cup and the lip’ એટલે ‘હિઠ અને ખ્યાલા વચ્ચે તો ઘણાં વિઘ્નો છે.’ અનાજ સંબંધમાં પણ કહેવત છે કે ‘દાણે દાણે ખાનાર કા નામ.’

જ્ઞાનીઓ જે સ્વરૂપ કહે છે તે અવ્યક્તપણે જીવે જોલે છે પણ તેનું સ્વરૂપ સમજતા નથી.

પ:—વ્યવહાર વિના પરમાર્થનો ઉપદેશ કરવા કોઈ સમર્થ નથી, કારણ કે નિશ્ચયનયનો વિષય અસેદ એકરૂપ વસ્તુ છે, તેથી શ્રીગુરુ અનેક પ્રકારે ભેદ કહી વ્યવહાર દ્વારા પરમાર્થને સમજાવે છે, વ્યવહાર પરમાર્થ સમજાવવા માટે છે. શુદ્ધનય ભૂતાર્થ છે, એનો આશ્રય કરવાથી સમ્યગ્દષ્ટિ થઈ શકાય છે. એને જાણ્યા વિના જ્યાંસુધી જીવ વ્યવહારમાં મગ્ન છે ત્યાંસુધી આત્મામાં જ્ઞાન-શ્રદ્ધાનરૂપ નિશ્ચયસમ્યક્ત્વ થઈ શકતું નથી. (જુઓ. સમય-સાર પા. ૧૭-૨૧)

પ્રશ્ન:—જો જીવો સત્ય સમજશે તો બધી અવ્યવસ્થા થઈ જશે? જેમકે એક માણસ ખૂન કરશે અને પછી કહેશે કે તેનું આયુષ્ય પૂરું થઈ રહ્યું એમાં હું શું કરું? માટે મને મુક્ત કરો.

ઉત્તર:— ‘સત્ય’ ઉપર અહીં ઘણો જૂઠો આરોપ

સમજ્યા વગર અપાયો છે તે દાખલામાંથી જ બતાવવામાં આવે છે.

એક માણસે બીજા માણસને મારી નાખ્યો એવું તહોમત હોય ત્યારે આરોપીનો શું ધરાદો હતો તે કોર્ટ જુઓ છે. જો તેને મારી નાખવાનો ધરાદો આબિત થાય તો ફાંસીની સજા થાય છે. જો મારી નાખવાનો ધરાદો ન હોય અને ગફલતથી તેનું ખૂન થયું હોય તો તે શુન્હાને હલકો ગણી તે પ્રમાણે સજા કરે છે. એક માણસને મારવામાં ઝાઝા માણસો હોય તો દરેકનો તો મારી નાખવાનો સામાન્ય ધરાદો હોય તો દરેકને ખૂન કરવાની સરખી જવાબદારી આવે છે, જો તે જુદા જુદા ધરાદાથી હોય તો તે પ્રમાણે ઇન્સાફ થાય છે; જેમકે એક માણસે બીજાને પોતાના બચાવ (Right of self defence) ના હકની રુએ માર્યો હોય તો તે છૂટી જાય છે, અને બીજાએ જે મારવામાં સામેલ હોય તેઓએ દેશ-બુદ્ધિથી તેને માર્યો હોય તો પોતાના ધરાદા પ્રમાણે જવાબદાર થાય છે. ઉપરનો પ્રશ્ન (જુઓ પાછળનું પાનું) સંસારવ્યવહારના કાયદાનું અજ્ઞાનપણું બતાવે છે, તેથી જ વીતરાગઆજ્ઞા છે કે શાસ્ત્રનાં કે બીજાં વચનોને પ્રમાણ, નય આદિથી સમજવાં, અને તેની પરીક્ષા કરી સત્ય-અસત્યનો નિર્ણય કરવો; તે પ્રમાણે સમજ્યા વગર નિષેધવાં નહીં. એ નિષેધ તો મહામિથ્યાત્વને પોષે છે.

હવે ધર્મદષ્ટિએ તેનો વિચાર કરીએ, માણસ મર્યો તેથી બંધ નથી, કેમકે તેના આયુષ્યના પૂર્ણ થવાના

૧૦૮] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જોન શાસ્ત્રમાળ

કારણે મર્યો છે, પણ જીવે દ્વેષ કર્યો તેનો બંધ છે તેથી તે તો મહાપાપભાવ છે આ ખુલાસો શ્રી મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકમાં પા. ૨૦૯ માં નીચે પ્રમાણે કર્યો છે:—

પ્રશ્ન:— અમારાં પરિણામ શુદ્ધ છે, બાહ્ય ત્યાગ ન કર્યો તો ન કર્યો ?

ઉત્તર:— જો એ હિંસાદિ કાર્ય તારા પરિણામ વિના સ્વયં થતાં હોય [એટલે કે તેને નિમિત્ત-નૈમિત્તિકભાવનો સંબંધ ન હોય તો, તો બરાબર છે, પણ ભાવને અને હિંસાને તેવો (નિમિત્ત-નૈમિત્તિક) સંબંધ છે.] તો અમે એમ જ માનીએ, પણ તું પોતાના પરિણામ વડે કાર્ય કરે છે તો ત્યાં તારા પરિણામ શુદ્ધ કેવી રીતે કહીએ ? વિષયસેવનાદિક્રિયા વા પ્રમાદગમનાદિક્રિયા પરિણામ વિના કેવી રીતે હોય ? એ ક્રિયા તો તું પોતે ઉદ્યમી થઈ કરે છે તથા ત્યાં હિંસાદિક થાય છે તેને તો તું ગણતો નથી અને પરિણામ શુદ્ધ માને છે, પણ એ પ્રમાણે માનતાં તો તારા પરિણામ અશુદ્ધ જ રહેશે.

પ્રશ્ન:— પરિણામોને રોકતાં બાહ્ય હિંસાદિક ન થાય પરંતુ પ્રતિજ્ઞા કરવામાં તો બંધન થાય છે માટે પ્રતિજ્ઞારૂપ વ્રત સમ્યક્દષ્ટિ જીવે અંગીકાર કરવાં નહીં.

ઉત્તર:— જે કાર્ય કરવાની આશા રહે તેની પ્રતિજ્ઞા લેવાતી નથી, અને આશા રહે તેનાથી રાગ પણ રહે છે તથા એ રાગભાવથી કાર્ય કર્યા વિના પણ અવિરતિનો બંધ થયા જ કરે છે, માટે પ્રતિજ્ઞા કરવી યોગ્ય છે. વળી કાર્ય કરવાનું બંધન થયા વિના પરિણામ કેવી રીતે રોકાશે ?

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૨૮

[૧૦૯

પ્રયોજન પડતાં તદ્દુપપરિણામ અવશ્ય થઈ જાય છે, વા પ્રયોજન પડ્યા વિના પણ તેની આશા રહે છે માટે પ્રતિજ્ઞા કરવી યોગ્ય છે. આત્મસ્વરૂપ સમજી, પ્રતિજ્ઞાનું સ્વરૂપ સમજી પ્રતિજ્ઞા કરવી તે યોગ્ય છે, નહીં તો 'cart before the horse' (ગાડી આગળ અને પછી ઘોડો) જેવી અવસ્થા થાય છે. સાચું સમજ્યે જગતમાં સુખ વર્તશે.

ખોટું સ્વરૂપ સમજતાં જીવ સુખી થાય એ માન્યતા ન્યાય વિરુદ્ધ છે.

પ્રકરણ : ૨૮

નિશ્ચય-વ્યવહારના પ્રશ્ન અને તેના અર્થો.

૧:- પ્રશ્ન:-પણ તમે જે ઉપર પ્રમાણે કહો છો, તે તો એકાંત નિશ્ચય છે, વ્યવહારનય આવતો જ નથી ?

ઉત્તર:-ના, વ્યવહારનય તેમાં જ આવે છે; તમે કહો છો તેમાં તો વ્યવહારનયનાં વચનોને નિશ્ચયનયનાં વચનો ગણો છો તેથી નય દુભાય છે-એટલે કે મિથ્યાજ્ઞાન આવે છે, જ્યારે આ કથનમાં યથાર્થ વ્યવહારનય આવે છે. 'વ્યવહારનય' નાં વચનોને સાચાં ન માની તેમાંથી પર-માર્થ સમજવો તે જ વ્યવહારનય છે; 'વ્યવહારનય' નાં વચનો જેમ છે તેમ તેને સાચાં માનતાં તો 'વ્યવહારનય'

૧૧૦] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

નાં વચનો નિશ્ચયનયનાં વચનો થઈ જશે, અને તેમ થતાં વીતરાગ આજ્ઞાનો લોપ થશે.

નિશ્ચયનો અર્થ.

૨:-નિશ્ચય, સત્યાર્થ, પરમાર્થ, ભૂતાર્થ—એ એક જ અર્થસૂચક શબ્દો છે; તેના અર્થ નીચે આપવામાં આવે છે—

(૧) નિશ્ચય=યથાર્થ (મો. મા. પ્ર. પા. ૨૦૦).

(૨) નિશ્ચય શુદ્ધનય છે—ભૂતાર્થ છે કારણ કે તે જેવું વસ્તુનું સ્વરૂપ છે તેવું નિરૂપે છે. (પા. ૨૫૪)

(૩) એક જ દ્રવ્યના ભાવને તે જ સ્વરૂપે નિરૂપણ કરવો તે નિશ્ચયનય છે. (પા. ૨૫૪)

(૪) શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ તે સાચો મોક્ષમાર્ગ છે, તેથી તેને નિશ્ચય કહ્યો છે; ‘શુદ્ધ’ શબ્દનો અર્થ સ્વભાવથી અભિન્ન, પરભાવથી ભિન્ન એવો થાય છે. (પા. ૨૫૪)

(૫) જે દ્રવ્યની પરિણતિ હોય તેને તેની જ પ્રરૂપણ કરીએ તે નિશ્ચયનય (પા. ૨૫૫)

(૬) નિશ્ચયનયવડે જે નિરૂપણ કર્યું હોય તેને સત્યાર્થ માની તેનું શ્રદ્ધાન અંગીકાર કરવું. (પા.—૨૫૫)

(૭) નિશ્ચયનય યથાવત્ નિરૂપણ કરે છે અને કોઈને કોઈમાં ભેળવતો નથી.

(૮) નિશ્ચયનું આખ્યાન ‘તે સત્યાર્થ એમ જ છે’ એમ બાણવું. (પા. ૨૫૬)

(૯) નિશ્ચય સત્યભૂત માની ‘વસ્તુ આમ જ છે’ એવું શ્રદ્ધાન કરવું. (પા. ૨૫૭)

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૨૮

૧૧૧]

(૧૦) વસ્તુને યથાવત્ પ્રરૂપણ કરે તેનું નામ નિશ્ચય છે. (પા. ૨૫૮)

(૧૧) સ્વભાવથી ઉત્પન્ન જે અનંતજ્ઞાનાદિ ગુણ છે તેનું આધારભૂત નિજ પરમાત્મદ્રવ્ય જે ઉપાદેય છે તે નિશ્ચયનય છે. (દ્રવ્યસંગ્રહ, શ્રીમદ્દરાજચંદ્ર જ્ઞેન શાસ્ત્રમાલા. પા. ૨૬)

(૧૨) આત્માશ્રિત નિશ્ચયનય છે. (સમયસાર પા. ૩૩૫)

વ્યવહારના અર્થ.

૩:- હવે વ્યવહારના અર્થ આપવામાં આવે છે:-

(૧) વ્યવહાર એટલે ઉપચાર (મો. મા. પ્ર. પા. ૨૦૦)

(૨) વ્યવહારનય સત્યસ્વરૂપને નિરૂપતો નથી, પણ કોઈ અપેક્ષાએ ઉપચારથી અન્યથા નિરૂપે છે. (પા. ૨૫૪)

(૩) દ્રવ્યના ભાવને ઉપચારથી અન્યદ્રવ્યના ભાવરૂપ નિરૂપણ કરવો તે વ્યવહારનય છે. (પા. ૨૫૪)

(૪) વ્રત-તપાદિ કાંઈ મોક્ષમાર્ગ નથી, પણ નિમિત્તાદિની અપેક્ષાએ ઉપચારથી તેને વ્યવહાર કહ્યો. (પા. ૨૫૪)

(૫) એક દ્રવ્યની પરિણતિને જ અન્ય દ્રવ્યની પ્રરૂપીએ તે વ્યવહારનય. (પા. ૨૫૫)

(૬) વ્યવહારનય વડે જે નિર્ણય કર્યો હોય તેને અસત્યાર્થ માની (પરમાર્થ સમજી) તેનું શ્રદ્ધાન છોડવું. (પા. ૨૫૫).

(૭) સ્વદ્રવ્ય-પરદ્રવ્યને વા તેના ભાવોને વા કારણ-

૧૧૨] ભગવાન શ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

કાર્યાદિને કોઇના કોઇમાં મેળવી વ્યવહારનય નિરૂપણ કરે છે. (પા. ૨૫૫).

(૮) વ્યવહારની મુખ્યતાનો વ્યાખ્યાનને ' એમ નથી પણ નિમિત્તાદિની અપેક્ષાએ આ ઉપચાર કર્યો છે ' એમ જાણવું, તે વ્યવહારનય. (પા. ૨૫૬)

(૯) વ્યવહારને ઉપચારમાત્ર માની તે દ્વારા વસ્તુનો ખરાબર (પરમાર્થ) નિર્ણય કરવો પણ જો નિશ્ચયની માફક વ્યવહારને પણ સત્યભૂત માની ' વસ્તુ આમ જ છે ' એવું શ્રદ્ધાન કરે તો તે અકાર્યકારી છે. (પા. ૨૫૭)

(૧૦) વ્યવહારાવલંબી જીવ એમ માને છે કે ' યથા-યોગ્ય વ્રતાદિ ક્રિયા કરવી યોગ્ય છે પરંતુ તેમાં મમત્વ ન કરવું. ' જેનો પોતે કર્તા થાય તેમાં મમત્વ કેવી રીતે ન કરે ? જો પોતે કર્તા નથી તો ' મારે કરવી યોગ્ય છે ' એવો ભાવ કેવી રીતે કર્યો ? (પા. ૨૫૮)

(૧૧) ઇન્દ્રિયોના સુખાદિ પરદ્રવ્યો હેય છે એ વ્યવહારનય છે. (મોટું દ્રવ્યસંગ્રહ પા. ૨૬)

(૧૨) પરાશ્રિત=વ્યવહારનય (જુઓ શ્રી સમયસાર પા. ૩૩૫)

૪:- તેથી સાબિત થયું કે જીવ આંગળી જાંચી ન કરી શકે. આંગળીની અવસ્થા પોતાના પુદ્ગલના સ્વભાવથી પરિણમવા યોગ્ય હોય ત્યારે એક વિકારી જીવની ઇચ્છા ત્યાં હોય છે એવો નિમિત્ત-નૈમિત્તિકસંબંધ જાણી આંગળી જાંચી જીવે કરી એમ બોલાય છે, પણ તે તો બોલણી-

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૨૮

[૧૧૩]

માત્ર છે-અર્ક સ્વરૂપ નથી. દ્રવ્યસંગ્રહના પાના ૧૯ માં આ બાબતમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે:—

‘પણ શુદ્ધ-અશુદ્ધ ભાવોનું જે પરિણમન છે તેનું કર્તૃત્વ જીવમાં જાણવું જોઈએ, અને હસ્તાદિના વ્યાપાર-રૂપ પરિણમનોનું ન સમજવું.’

સંસ્કૃત ટીકામાં તે જ પાને નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે:—

‘કિન્તુ શુદ્ધાશુદ્ધમાવાનાં પરિણમમાનાનામેવ કર્તૃત્વં જ્ઞાતવ્યં, ન ચ હસ્તાદિવ્યાપારરૂપાણામિતિ’ ।

પ:— (૧) તત્ત્વાર્થ સૂત્રના અધ્યાય ૬ (આસ્રવ અધિકાર) ના પાંચમા સૂત્રમાં પચીસ પ્રકારની ક્રિયા સાંપરણિક આસ્રવ તરીકે જણાવી, તેની ટીકામાં કેટલીક શરીરની ક્રિયા પણ જણાવી છે. આ ભેદો વ્યવહારથી એટલે કે નિમિત્તથી છે; તે વ્યવહારનયનું નામ અસંભૂતવ્યવહાર-નય કહેવાય છે. જડ ક્રિયા પોતે આસ્રવ નથી પણ નિમિત્તની ભાષા છે; તે પણ અસંભૂત (સાચું નથી) એમ કહેવાનો ભાવ છે. ખરી રીતે (નિશ્ચયથી) તે ક્રિયાની પાછળ જીવના પ્રદેશોનું જે કંપન છે તે આસ્રવ છે; બંધ તો અધ્યવસાયથી થાય છે. એ પ્રમાણે નિશ્ચય અને વ્યવહારનું સ્વરૂપ સમજવું.

(૨) ‘નય’ તે શ્રુતજ્ઞાનનો અંશ છે, સમ્યક્દષ્ટિને શ્રુતજ્ઞાન હોય છે (મિથ્યાદષ્ટિને કુશ્રુત છે) તેથી નય પણ સમ્યક્દષ્ટિને જ હોય છે, બન્ને નય સાથે જ હોય છે. આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં તે સંબંધી નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે:—

૧૧૪] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

‘ નય નિશ્ચય એકાંતથી આમાં નથી કહેલ,
એકાંતે વ્યવહાર નહીં, બન્ને સાથે રહેલ. ગા. ૧૩૨

અજ્ઞાનીની નિશ્ચય તથા વ્યવહારની સમજણનું સ્વરૂપ

(૩) જ્ઞાતા તો મોક્ષમાર્ગ સાધી જાણે, પણ મૂઢ મોક્ષ-
માર્ગ સાધી જાણે નહીં. શા માટે ? તે સાંભળો :- મૂઢ જીવ
આગમપદ્ધતિને વ્યવહાર કહે છે અને અધ્યાત્મપદ્ધતિને
નશ્વર કહે છે તેથી તે આગમઅંગને એકાંતપણે સાધી
મોક્ષમાર્ગ દર્શાવે છે, અધ્યાત્મઅંગને વ્યવહારથી પણ
જાણે નહીં, એ મૂઢદષ્ટિજીવનો સ્વભાવ છે. તેને એ પ્રમાણે
સૂઝે જ ક્યાંથી ? કારણ કે—આગમઅંગ બાહ્યક્રિયારૂપ
પ્રત્યક્ષપ્રમાણ છે તેનું સ્વરૂપ સાધવું તેને સુગમ છે, તે
બાહ્યક્રિયા કરતો થકો મૂઢજીવ પોતાને મોક્ષમાર્ગનો અધિકારી
માને છે, પણ અંતર્ગર્ભિત અધ્યાત્મરૂપક્રિયા જે અંતર્દષ્ટિ-
ગ્રાહ્ય છે તે ક્રિયાને મૂઢજીવ જાણે નહીં; કારણ—અંતર્દષ્ટિના
અભાવથી અંતરક્રિયા દષ્ટિગોચર આવે નહિ; તેથી મિથ્યા-
દષ્ટિજીવ મોક્ષમાર્ગ સાધવા અસમર્થ છે. (બુઝો, શ્રી
મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક—શ્રી પરમાર્થવચનિકા પા. ૩૫૪)

પ્રકરણ : ૨૯

જીવની અનાદિથી ચાલી આવતી ભૂલો.

૧:—સાત ભૂલોનું વર્ણન:—

(૧) શરીર તે હું. (જીવતત્ત્વની ભૂલ)

(૨) શરીરની ઉત્પત્તિથી આત્માનો જન્મ અને શરીરના વિયોગને આત્માનું મરણ માને છે. (અજીવતત્ત્વની ભૂલ)

(૩) મિથ્યાત્વ, રાગાદિ પ્રગટ હુઝા કરનારાં છતાં તેનું સેવન કરતાં સુખ માને છે. (આસ્રવતત્ત્વની ભૂલ)

(૪) શુભ બંધના ક્ષણમાં રતિ અને અશુભ બંધના ક્ષણમાં અરતિ માને છે. (બંધ તત્ત્વની ભૂલ)

(૫) આત્માના હિત માટે સમ્યગ્જ્ઞાન મેળવવું અને તે સમ્યગ્જ્ઞાન પૂર્વક વૈરાગ્ય (રાગ-દ્વેષનો અભાવ) કષ્ટ આપનારો માને છે. (સંવરતત્ત્વની ભૂલ)

(૬) પોતાની આત્મશ્રક્તિ ખોધને પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોની ઇચ્છાઓને ન રોકવાનું ભલું માને છે. (નિર્જરાતત્ત્વની ભૂલ)

(૭) નિરાકુળતા મોક્ષરૂપ છે એમ માનતો નથી. (મોક્ષતત્ત્વની ભૂલ) શ્રી દોલતરામજી કૃત છઠ્ઠ-ઢાલાને આધારે.)

૨:— આ ભૂલોનું મૂળ કારણ મિથ્યાદર્શન છે. અને

૧૧૬] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

તે અનાદિથી છે, તે કોઈના શીખવવાથી થયું નથી તેથી તેને નિસર્ગજ મિથ્યાદર્શન પણ કહે છે.

૩:- જીવ અને આત્મા એક જ અર્થમાં વપરાય છે.

૪:- એ ભૂલોને ટાળવી તે સમ્યગ્દર્શન છે, જીવને અનાદિતું તે પ્રગટયું નથી માટે પ્રથમ તે ગુણ પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ. તે પૂર્વે કોઈ વખતે પ્રગટયો નથી, માટે પ્રગટે ત્યારે તે 'અપૂર્વ' કહેવાય છે, તેની રીત પણ 'અપૂર્વ' જોઈએ. જીવ આ મનુષ્યભાવમાં જો આ કામ નહીં કરે તો તેનો સંસાર (દુઃખ) રહેવાનો જ છે.

'સંસાર' નો અર્થ પોતાની શુદ્ધતામાંથી સારી રીતે સરી જવું-ખસી જવું;-સ્રી, કુટુંબ, લક્ષ્મી કે ખહારની કોઈ ચીજ સંસાર નથી.

૫:- માટે 'પોતાનું સ્વરૂપ પ્રથમ સમજવું,' એમ અનંત જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે. પહેલા પારામાં કહેલી ભૂલો ટળે તો જ જીવ સુખ પામે. શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર શરૂ કરતાં પહેલી ગાથામાંજ તે નીચેના શબ્દોમાં કહ્યું છે:-

‘જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના પામ્યો દુઃખ અનંત;
સમજવું તે પદ નમું શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત.’ ગાથા ૧.

સ્વરૂપ નહીં સમજવાનું ફળ અનંતું દુઃખ છે, તેથી એમ થયું કે સ્વરૂપ સમજવાનું ફળ અનંત સુખ છે.

પ્રકરણ : ૩૦

જીવનાં અનાદિનાં સાત વ્યસન.

૧:- સાત લાવવ્યસનો જીવને અનાદિનાં છે, તે ટાળ્યે આત્મા ઓળખાય છે, માટે તેનું સ્વરૂપ અહીં લખ્યું છે:-

૨:- સપ્ત લાવવ્યસનોનું સ્વરૂપ

[સવૈયા એકત્રીસા]

અશુભમૈ હારિ શુભ જીતિ યહૈ ક્ષત કર્મ,
દેહકી મગનતાઇ યહૈ માંસ લખિવૌ ।
મોહકી ગહલસૌ અજ્ઞાન યહૈ સુરાપાન,
કુમતિકી રીતિ ગનિકાકૌ રસ અખિવૌ ॥

નિરદૈ હૈ પ્રાનઘાત કરવૌ યહૈ શિકાર,
પરનારી સંગ પરબુદ્ધિકૌ પરખિવૌ ।
પ્યારસૌ પરાઇ સૌજ ગહિવેકી આહ ચોરી,
એઇ સાતૌ વિસન ખિડારૈ બ્રહ્મ લખિવૌ ॥૨૬॥

(જીઓ સમયસાર-નાટક, સાધ્ય સાધક દ્વાર).

૩:- અર્થ:- (૧) અશુભમાં (પાપમાં) હાર અને શુભમાં જીત એ જીગારકર્મ છે. (૨) દેહને પોતાનો માની તેમાં લીન રહેવું તે માંસલક્ષણ છે. (૩) મિથ્યાત્વની ગાંડાધથી સ્વસ્વરૂપનું અજ્ઞાણપણું તે મહિરાપાન છે. (૪) કુમતિની રીતિ તે વેશ્યાનો રસ આખવો છે. (૫) સ્વપ્રત્યે નિર્દય થઇ પોતાનું લાવભરણ કરવું તે શિકાર છે. (૬) પરમાં

૧૧૮] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

આત્મબુદ્ધિ રાખવી તે પરનારીનો સંગ છે. (૭) અનુરાગ-પૂર્વક પરપદાર્થને ગ્રહણ કરવાની અભિલાષ તે ચોરી છે; એમ પારખવું.

આત્મસ્વરૂપને ઓળખ્યે આ સાત વ્યસનોનો નાશ થાય છે.

૪:- લૌકિક સાત વ્યસન છૂટે તે શુભભાવ છે, ઘણા જીવો તે છોડે છે; પણ આ સાત ભાવવ્યસન જીવને અનાદિનાં સ્મરણરૂપ છે. સ્વરૂપપ્રાપ્તિ તે હંકારરૂપ (અસ્તિરૂપ) લાભ છે અને આ ભાવવ્યસનોનું ટળવું તે નંકારરૂપ (નાસ્તિરૂપ) લાભ છે. સ્વની 'અસ્તિ' જાણ્યા વિના પર (વિકાર) ની 'નાસ્તિ' થાય નહીં.

૫:- માટે આત્માનું સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રથમ કાર્ય સમ્ય-ગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ કરવી તે જ છે; કેમકે પહેલું મિથ્યાત્વ જાય છે, તે જતાં ચોથું ગુણસ્થાનક પ્રગટે છે, પછી 'અવિરતિ' જાય છે, તે જતાં ભાવશ્રાવકપણું પ્રગટે છે, પછી 'પ્રમાદ' જાય ત્યારે ભાવસાધુપણું હોય છે, પછી 'કષાય' જાય છે, તે જતાં વીતરાગતા પ્રગટે છે, છેવટે 'યોગ' ('યોગ' એટલે આત્મપ્રદેશોનું કંપન-પરિસ્પંદન) જતાં અયોગી સ્વભાવ પ્રગટે છે; તેનું રૂપ સિદ્ધપણું છે. (જુઓ, શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર ભાગ-બીજો પા.-૪૪૯ આંક=૫૫૫)

પ્રકરણ : ૩૧

સત્ય પુરુષાર્થ.

૧:— આત્મામાં ‘વીર્ય’ નામનો ગુણ છે, માટે જીવ અનાદિથી પુરુષાર્થ કરે છે પણ તે શુભ-અશુભભાવમાં કરે છે તેથી જ્ઞાનીઓ તેને અસત્ય પુરુષાર્થ કહે છે. જીવ પરતું કરી શકું એમ માની પુરુષાર્થ કરે છે તે અસત્ય પુરુષાર્થ છે. શરીર પર છે કેમકે તે અનંત પુણ્યલોનો પિંડ છે, તેમાં જીવનો પુરુષાર્થ ચાલી શકે નહીં-છતાં તેમાં ઉપાય કરવો તે અસત્ય પુરુષાર્થ છે; મિથ્યાત્વ રાગ-દ્વેષ ટાળવા લાયક છે તેથી જે તેને ટાળવા પુરુષાર્થ કરે છે તેનો પુરુષાર્થ સત્ય છે.

૨:— શ્રી પ્રવચનસાર અધ્યાય ૧ ની ગાથા ૮૮ માં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે:—

“જો કે મોહનો નાશ કરવાનો ઉપાય જિનેશ્વરનો ઉપદેશ છે, પરંતુ તેની પ્રાપ્તિ થવા છતાં પણ પુરુષાર્થ કાર્યકારી છે માટે ઉદ્યમને દેખાડે છે:—

જો મોહરાગદોષે ણિહણદિ ઉવલભ્મ જોણહુવદેસં ।

સો સંવદુક્ખમોક્ષં પાવદિ અચિરેણ કાલેણ ॥૮૮॥

યો મોહરાગદ્વેષાનિહન્તિ ઉપલભ્ય જૈનમુપદેશમ્

સ સર્વદુઃખમોક્ષં પ્રાપ્ત્યચિરેણ કાલેન ॥૮૮॥

૩:— અર્થ:— જે પુરુષ વીતરાગપ્રણીત આત્મ-

૧૨૦]

ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ-કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

ધર્મના ઉપદેશને પામી મોહરાગદ્વેષભાવોનો ઘાત કરે છે તે બહુ જ થોડા કાળમાં સંપૂર્ણ હુઃખોથી ભિન્ન (બુદ્ધી) અવસ્થાને પામે છે.

ભાવાર્થ:— આ અનાદિ સંસારમાં કોઈ એક પ્રકારના તલ્લવારની ધારની સમાન જિનપ્રણીત ઉપદેશને પામી જે મોહ, રાગ-દ્વેષરૂપ શત્રુઓને મારે છે તે જીવ શીઘ્ર જ સર્વ હુઃખોથી મુક્ત થઈ (છૂટી) સુખી થાય છે, જેમકે સુલટ તલ્લવારથી શત્રુઓને મારીને સુખથી બેસે છે. એથી હું સર્વ પ્રકારે ઉદ્યમી થઈ મોહનો નાશ કરવા માટે પુરુષાર્થમાં સાવધાન થઈ બેઠો છું.

૪:— શ્રી મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકમાં આ સંબંધમાં નીચે મુજબ (પા. ૩૧૧ માં) કહ્યું છે:—

પ્રશ્ન:— મોક્ષનો ઉપાય કાળલબ્ધિ આવતાં ભવિતવ્ય અનુસાર બને છે કે મોહાદિકનો ઉપશમાદિ થતાં બને છે, કે પોતાના પુરુષાર્થપૂર્વક ઉદ્યમ કરતાં બને છે ? તે કહો. જો પહેલાં બે કારણો મળતાં બને છે તો તમે અમને ઉપદેશ શા માટે આપો છો ? તથા જો પુરુષાર્થથી બને છે તો સર્વ ઉપદેશ સાંભળે છે છતાં તેમાં કોઈ પુરુષાર્થ કરી શકે છે તથા કોઈ નથી કરી શકતા—તેનું શું કારણ ?

મોક્ષસાધનમાં પુરુષાર્થની સુખ્યતા.

(જુઓ, મોક્ષમાર્ગ પ્ર. પા. ૩૧૧-૩૧૨)

ઉત્તર:— એક કાર્ય થવામાં અનેક કારણો મળે છે. મોક્ષનો ઉપાય બને છે ત્યાં તો પૂર્વોક્ત ત્રણે કારણો

મળે છે તથા નથી બનતો ત્યાં એ ત્રણે કારણો નથી મળતાં; પૂર્વોક્ત ત્રણ કારણો કદ્યાં તેમાં કાળલબ્ધિ વા ભવિતવ્ય તો કોઈ વસ્તુ જ નથી, જે કાળમાં કાર્ય બને તે જ કાળલબ્ધિ તથા જે કાર્ય થયું તે જ ભવિતવ્ય વળી કર્મના ઉપશમાદિ છે તે તો પુરુષવની શક્તિ છે, તેનો કર્તા-હર્તા આત્મા નથી, તથા પુરુષાર્થપૂર્વક ઉદ્યમ કરવામાં આવે છે તે આત્માનું કાર્ય છે માટે આત્માને પુરુષાર્થપૂર્વક ઉદ્યમ કરવાનો ઉપદેશ આપીએ છીએ. હવે આ આત્મા જે કારણથી કાર્યસિદ્ધિ અવશ્ય થાય તે કારણરૂપ ઉદ્યમ કરે ત્યાં તો અન્ય કારણો અવશ્ય મળે જ અને કાર્યની સિદ્ધિ પણ અવશ્ય થાય જ, હવે જિનમતમાં જે મોક્ષનો ઉપાય કહ્યો છે તેનાથી તો મોક્ષ અવશ્ય થાય જ, માટે જે જીવ શ્રીજિનેશ્વરના ઉપદેશ અનુસાર પુરુષાર્થપૂર્વક મોક્ષનો ઉપાય કરે છે તેને તો કાળલબ્ધિ વા ભવિતવ્ય પણ થઈ ચુક્યાં તથા કર્મનાં ઉપશમાદિ થયાં છે ત્યારે તો તે આવો ઉપાય કરે છે માટે જે પુરુષાર્થપૂર્વક મોક્ષનો ઉપાય કરે છે તેને તો સર્વ કારણો મળે છે અને અવશ્ય મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે, એવો નિશ્ચય કરવો. તથા જે જીવ પુરુષાર્થપૂર્વક મોક્ષનો ઉપાય કરતો નથી તેને તો કાળલબ્ધિ અને ભવિતવ્ય પણ નથી, અને કર્મના ઉપશમાદિ થયા નથી. માટે જે પુરુષાર્થપૂર્વક મોક્ષનો ઉપાય કરતો નથી તેને તો કોઈપણ કારણ મળતાં નથી તથા તેથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ પણ થતી નથી, એવો નિશ્ચય કરવો.

વળી તું કહે છે કે-‘ઉપદેશ તો સર્વ સાલળે છે છતાં

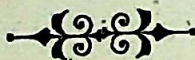
૧૨૨] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

કોઈ મોક્ષનો ઉપાય કરી શકે છે અને કોઈ નથી કરી શકતા તેનું શું કારણ ? ' તેનું આ કારણ છે કે- જે ઉપદેશ સાંભળીને પુરૂષાર્થ કરે છે તે તો મોક્ષનો ઉપાય કરી શકે છે પણ જે પુરૂષાર્થ નથી કરતો તે મોક્ષનો ઉપાય કરી શકતો નથી ઉપદેશ તો શિક્ષામાત્ર છે, ક્ષણ તો જેવો પુરૂષાર્થ કરે તેવું આવે.

પ:—શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં પણ તેમજ કહ્યું છે:—

“જો ઇચ્છો પરમાર્થપ્રાપ્તિ કરો સત્ય પુરૂષાર્થ,
ભવસ્થિતિ આદિ નામ લઈ, છેદો નહીં આત્માર્થ.” ૧૩૦

માટે સુપાત્ર જીવે આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ અને શુદ્ધતા મેળવવા સત્ય પુરૂષાર્થ કરવો.

“અહીં સુધીના “મોક્ષની ક્રિયા”ની પહેલી આવૃત્તિમાંના છે, તેમાં યોગ્ય ફેરફાર કરવામાં આવ્યો છે.”

પ્રકરણ : ૩૨

સમ્યક્તપનું સ્વરૂપ ભા-૧

૧:- કરમચંદ—મારા નાનાભાઈ કહે છે કે, આપણે ચોવીશ કલાક રોટલા ન ખાઈએ અને પાણી ન પીએ તો આપણને ધર્મ થાય ?

૨:- જ્ઞાનચંદ—મારા મોટાભાઈ કહે છે કે, તેમ હોઈ શકે નહીં; તમે કહ્યું તેમ થાય અને તેમાં શુભ ભાવ રાખીએ તો તે શુભ ભાવ વડે પુણ્ય બંધાય—ધર્મ થાય નહીં કેમકે ધર્મ તો અબંધ છે.

કરમચંદ—પણ નાનાભાઈ કહે છે કે, પહેલાં મેં જણાવ્યું હતું તેમ કરીએ તો તપ થાય; અને તપથી નિર્જરા થાય, એમ શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે. માટે તમારા મોટા ભાઈની ભૂલ થતી તો નહીં હોયને ?

જ્ઞાનચંદ—મેં મારા મોટાભાઈ સાથે આ વાત ખૂબ ચર્ચી છે અને તે તો કહે છે કે, તપથી નિર્જરા થાય તે વાત સાચી પણ તે સમ્યક્ (યથાર્થ) કે અસમ્યક્ ? એમ મને પૂછ્યું, ત્યારે મેં વિચારી જવાબ આપ્યો કે તે સમ્યક્ તપ જ હોવો જોઈએ.

કરમચંદ—મારા નાનાભાઈ કહે છે કે, ભાઈ ભુલ્યો ! આપણને રોટલા પાણી બધું મળ્યું છે, અને આપણે પોતે રોટલા પાણી આપણી છતી શક્તિથી સ્વવશે છોડીએ તેથી ધર્મ થાય, સમ્યક્તપ થાય. જેને ખાવા ન મળે અને તેથી પરવશે રોટલા ન ખાય તેને ધર્મ ન થાય.

૧૨૪] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

જ્ઞાનચંદ- અરે ! મારા મોટાભાઈ કહે છે કે, સમ્યક-
દષ્ટિને તપ હોય છે. બીજાને નહીં. તમારા નાનાભાઈ કહે
છે તેને ભગવાને સમ્યક તપ કહ્યો નથી. અને તેની વ્યાખ્યા
'ઈચ્છા નિરોધ તપઃ' એમ કરે છે, અને તે વ્યાખ્યામાં
તમે કહેલી વાત આવતી નથી-માટે તે તપ ન કહેવાય.

કરમચંદ- મારા નાના ભાઈ કહે છે કે, જુઓ ! તેમાં
રોટલા ખાવાની અને પાણી પીવાની ઇચ્છા રોકી, માટે
તે વ્યાખ્યા પ્રમાણે તો ખરો તપ થયો ?

જ્ઞાનચંદ- મારા મોટા ભાઈ કહે છે કે જુઓ, તેમાં
રોટલા ન ખાવાની ઇચ્છા કરી એટલે ઇચ્છા તો આવી,
તેથી તે તપ ન કહેવાય; પણ તે તો શુભ ભાવ હોય તો
પુણ્ય કહેવાય. મને તે વાત સાચી લાગે છે.

૩:- કરમચંદ- મારા નાના ભાઈ કહે કે, અરે ! એ
તો કેવળીને લાગુ પડે, આપણે અપૂર્ણ પ્રાણીઓને
લાગુ પડે ?

જ્ઞાનચંદ- મારા મોટા ભાઈ કહે છે કે કેવળીને તપ
હોય નહીં.

તપ તો સાધક-અપૂર્ણ દશામાં હોય !

કરમચંદ- તો અપૂર્ણ દશામાં શુભ અને અશુભ
બન્ને ઇચ્છા કેમ રોકાય ? એ તો સમજાતું નથી.

જ્ઞાનચંદ- હું મારા મોટા ભાઈને પૂછી બરાબર
'સમજીને પછી તમોને જવાબ આપીશ. આપણે આજે સુંદર
ચર્ચા કરી છે, હવે તમે કહેશો ત્યારે ફરી મળીશું. એમ
કહી બન્ને જુદા પડ્યા.

પ્રસંગ ખીજો

(જે મિત્રો ફરીથી મળે છે.)

૪:-કરમચંદ- કેમ લાઇ આપણે તપ સંબંધી ચર્ચા આગળ ચલાવીશું ? તમે તમારા લાઇ પાસેથી બરાબર સમજ્યા છો ?

જ્ઞાનચંદ- હા; પણ આપણો વિષય આગળ ચલાવતાં પહેલાં મારે તમારી પાસેથી થોડું ખીન્નું જાણવું છે, માટે તમે કહો તો પૂછું.

કરમચંદ- ભલે ખુશીથી પુછો.

જ્ઞાનચંદ- તમે તો મોટા છો, તમારા નાના લાઇને ધર્મની વાતો શા માટે પુછો છો ?

કરમચંદ- મારો નાનો લાઇ ઉત્સાહી યુવક છે. વળી તે ધર્મના સંગઠનમાં માને છે, ધર્મનું જાણપણું ધરાવે છે. એવી તેની સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા છે. અને તે હાલો છે. તેની ઉંમર નાની છે, એ ખરૂં પણ ઉંમરને હડાપણ સાથે સંબંધ નથી, તેથી તેને પૂછું છું.

જ્ઞાનચંદ- તમારું કહેવું જાણ્યું; હવે આપણો વિષય આગળ ચલાવીએ.

૫:- કરમચંદ-સાધક અવસ્થામાં શુભ અને અશુભ ઇચ્છા કેમ ટળતી હશે ? એ તમે મને કહો.

જ્ઞાનચંદ- જુઓ લાઇ ! ભગવાને કહ્યું છે કે:- ‘સર્વ જીવ છે સિદ્ધસમ, જે સમજે તે થાય.’ એ ઉપરથી એમ નક્કી થયું કે પ્રથમ જીવ પોતે ‘સિદ્ધસમ’ કેવી રીતે છે તે સમજવું જોઇએ, જે સમજે તે ‘ઇચ્છા રહિત’ થાય.

૧૨૬] ભગવાન શ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

કરમચંદ- ઠીક, પણ એ વસ્તુ વધારે સ્પષ્ટ થવાની જરૂર છે, કેમકે તમે કહ્યું તેમાં પણ જીવે પોતાનું સ્વરૂપ સમજવાની ઇચ્છા કરવાનું તો આવ્યું ?

જ્ઞાનચંદ- ભાઈ સાંભળો ઇચ્છા રહિત થવાની રીત તમને કહું. તે રીત એ છે કે, જીવ પોતાનું સ્વરૂપ સમજવા માટે પુરુષાર્થ કરે ત્યારે પ્રથમ રાગ (ઇચ્છા) આવે છે. પણ જીવે, ' પોતાનું સ્વરૂપ ચેતનામય છે અને ઇચ્છા મારું સ્વરૂપ નથી. ' એમ નકકી કરવું જોઈએ. અને તે નકકી કરતાં રાગ મિશ્રિત વિચાર આવે પણ તે રાગ મારો નથી, એવી પ્રતીતિ કરી તેથી અંશે પાછો પોતે ફરી શકે છે.

૬:- કરમચંદ-એ બરાબર છે, પણ ઇચ્છા મારું સ્વરૂપ નથી એટલું જ નકકી કરે તો ચાલે કે નહીં ?

જ્ઞાનચંદ- તે ન ચાલે, કેમકે પોતાનું ' હકાર ' [Positive] સ્વરૂપ સમજાય નહીં ત્યાં શુધી ' નકાર ' [Negatvie] સ્વરૂપ સમજાય નહીં તેને બીજી રીતે કહીએ તો જ્યાંસુધી જીવ પોતાનું ' અસ્તિ ' સ્વરૂપ જાણે નહીં ત્યાંસુધી ' નાસ્તિ ' સ્વરૂપ યથાર્થપણે જાણે નહીં. યથાર્થ જાણતાં ' અસ્તિનાસ્તિ ' બરાબર સમજાય અને જ્યાંસુધી બંને પડખાં ન સમજાય ત્યાંસુધી પોતાનું અસ્તિત્વ (હૈયાતિ) બરાબર સમજાય નહીં.

૭:- કરમચંદ-એ વાત હું સ્વીકારું છું, પણ તેમાં ' ઇચ્છા નિરોધ ' શી રીતે થયો ?

જ્ઞાનચંદ:-જીવો તે આ રીતે થયું. પોતાનું અસ્તિત્વ જોઈ નકકી કર્યું, તેણે એમ નકકી કર્યું કે, હું સ્વપણે

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૩૨

[૧૨૭]

હું, અને પરપણે નથી. જીવનું સ્વપણું તે ચૈતન્યસ્વભાવ છે; એમ તેને સમજવામાં આવે, ત્યારે પોતે પરપણે નથી, એટલે જડપણે નથી; ‘ધમ્મા’ પણ નથી એમ પણ નકકી કર્યું.

કરમચંદ:- તમારી એ વાત સાચી, પરંતુ તેમાં પણ ધમ્મા તો હૈયાત છે!

જ્ઞાનચંદ:- ભાઈ, તમારો પ્રશ્ન બરાબર છે, પણ મેં મારું કથન પૂરું કર્યું નથી. તમને આશંકા આવી અને પ્રશ્ન પૂછ્યો તે બરાબર છે, પણ મારું કથન ક્રમે ક્રમે સાંભળશો તો તેમાં તમે માગેલો ખુલાસો આવી જશે, માટે હવે મારો વિષય આગળ ચલાવું ?

કરમચંદ-ભાઈ, અત્યારે મોડું થયું છે, મારે બીજી જગાએ જવું છે માટે ફરી મળશું.

જ્ઞાનચંદ-ઘણી ખુશીથી, લલે આપણે સગવડે ફરી મળશું.

[બન્ને જુદા પડે છે.]

પ્રસંગ ત્રીજો

બન્ને મિત્રો ફરી મળે છે.

૮:- કરમચંદ-ભાઈ, આપણો સમ્યક તપનો વિષય આપણે આજે આગળ ચલાવીએ.

જ્ઞાનચંદ.- બહુ સારું, હું કહું તે બરાબર લક્ષમાં રાખશો. મેં તમને પ્રથમ કહ્યું હતું કે, જીવે પોતાનું ‘અસ્તિ’ અને ‘નાસ્તિ’ સ્વરૂપ પ્રથમ નકકી કરવું જોઈએ, અને પોતાનું અસ્તિ સ્વરૂપ નકકી કરતાં ‘ધમ્મા’ મોડું

૧૨૮] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

સ્વરૂપ નથી, તે ક્ષણિક છે, તેને ટાળતાં ટાળી શકાય છે. એમ રાગ સહિત પ્રથમ વિચારમાં નક્કી કર્યા પછી જીવ જ્યારે પોતાનું લક્ષ્ય પર ઉપરથી પાછું હઠાવી પોતાના ત્રિકાળી 'અસ્તિ' સ્વરૂપ તરફ લક્ષ્ય વાળે છે ત્યારે તેને પોતાના સ્વરૂપની પ્રતીતિ પ્રગટે છે, અને હું ત્રિકાળી શુદ્ધ અખંડ ચેતન સ્વરૂપ છું, એવી પ્રતીતિ થતાં રાગ (ધમ્મા) હોવા છતાં તે ઉપરનું સ્વામિત્વ અભિપ્રાયમાંથી નીકળી જાય છે, કેમ સમજ્યા?

કરમચંદ:- હા: વિચાર કરતાં એ વાત સમજાય છે. અને તે સાચી હોવાનું સ્વીકારું છું. મારે આગળ ચલાવો.

દ:- જ્ઞાનચંદ-ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે જે જીવને યથાર્થ પ્રતીતિ થાય છે, તે જીવ પોતાની પ્રતીતિનું બળવાન ઘૂંટણ કર્યા કરે, ત્યારે તેને સમ્યગ્દર્શન પ્રગટે છે. તેવા સમ્યગ્દર્શિ જીવને ગૃહિપણું ન હોય, અને તે હંમેશાં પરાવલંબન ટાળવા તત્પર રહે છે. તેથી શક્તિ પ્રમાણે તપ કરવાનો વિચાર કરી ચોવીશ કલાક સુધી આહાર વગેરે લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે. તે વખતે તેની માન્યતા નીચે પ્રમાણે હોય છે.

(૧) આહાર નહીં લેવાનો જે રાગ મિશ્રિત વિચાર આવે છે, તે શુભ ભાવ છે; અને તેનું ક્ષણ પુણ્ય બંધન છે, હું તેનો સ્વામી નથી.

આહાર-પાણી પર વસ્તુ હોઈને તે છોડવા કે મૂકવા તે મારો અધિકાર નથી, પણ જ્યારે સમ્યગ્દર્શિ પર વસ્તુ ઉપરનું આલંબન છોડવાનું નક્કી કરે છે, ત્યારે નિમિત્ત-

નૈમિત્તિક સંબંધ (પુણ્યલ પરાવર્તનના નિયમ પ્રમાણે) એવો હોય છે કે, તેટલો વખત આહાર-પાણી સાથે સંયોગ તેને હોતો નથી. આહાર-પાણીનો સંયોગ ન થયો તેથી ધર્મ પણ થતો નથી. તેમ બંધ પણ થતો નથી.

(૩) રાગના અસ્વામીત્વનો મારો જે અભિપ્રાય છે તે દૃઢ થાય છે. અને તેથી જે આહાર વગેરે લેવાનો અશુભ રાગ સાચા અભિપ્રાય પૂર્વક જે ટાળ્યો તે ધર્મનો અંશ છે. એટલે કે વીતરાગતાનો અંશ છે, અને આહાર ન લેવાના શુભ વિકલ્પનું સ્વામિત્વ નથી. અંશ છે. તેથી તેટલે દરજ્જે શુભાશુભ ઇચ્છાનો નિરોધ થયો એ રીતે તેટલો ભાવ સમ્યક તપ છે.

૧૦:- કરમચંદ- તમે કહ્યું તે વસ્તુ ઊંડું મનન માંગે છે. મનન કરવાનો મને અભ્યાસ છે, માટે હું બરાબર મનન કરીશ. તે વાત બરાબર છે કે નહીં તેની પરીક્ષા કરી નક્કી કરી લેવા માગું છું.

જ્ઞાનચંદ- તમારી આ વાતને હું અનુમોદન આપું છું, કેમકે, ભગવાનની આજ્ઞા પણ એવી જ છે કે; જે કોઈ તત્ત્વની વાત પ્રતિપાદન કરે તેનો બધે પડખેથી વિચાર કરી, પરીક્ષા કરી, નિર્ણય કરે તો જ જ્ઞેનધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાય. માટે તમે બરાબર વિચાર કરી તમારો નિર્ણય જણાવશો. પછી આપણે મળીશું.

(એમ કહી બન્ને જુદા પડે છે.)

પ્રસંગ ચોથો

૧૧:- કરમચંદ- લાઈ, તમે કહ્યું તે મેં ખૂબ વિચાર્યું છે, તે મને બરાબર લાગે છે. સર્વ પ્રકારની ઇચ્છાનું સ્વામિત્વ અભિપ્રાયમાંથી નીકળી ગયું હોવાથી ચારિત્રના દોષ પુરતી ઇચ્છા રહી હતી. તેમાં આહાર-પાણી નહીં લેવાની પ્રતિજ્ઞા દ્વારા જે શુભ વિકલ્પ થયો, તેનો જે નકાર વર્તે છે, અને જે આહાર લેવાના અશુભ ભાવને રોક્યો તે શુભાશુભ ઇચ્છાનો નિરોધ અંશે થયો, અને તેથી તે સમ્યક તપ થયો, એમ બરાબર સમજાયું, પણ એક પ્રશ્ન બેઠે છે કે:-

‘તો પછી શાસ્ત્રમાં બાર પ્રકારના તપ કેમ કહ્યા ? જ્ઞાનચંદ- શાસ્ત્રનું કથન ઉપાદાન અને નિમિત્ત એ બે અપેક્ષાએ હોય છે. નિમિત્તો બુદ્ધા બુદ્ધા હોવાથી નિમિત્તોમાં ભેદ પડે, પણ ઉપાદાન તો આત્માનો શુદ્ધ ભાવ હોવાથી તેમાં ભેદ પડે નહીં. એટલે નિમિત્ત અપેક્ષાએ એ બાર ભેદ વ્યવહાર શાસ્ત્રોમાં જણાવવામાં આવે છે.

૧૨:- કરમચંદ- ત્યારે નિશ્ચય શાસ્ત્રમાં સમ્યક તપનું સ્વરૂપ શું કહ્યું છે, તે કહેશો ?

જ્ઞાનચંદ- શ્રી પ્રવચનસારમાં તેની વ્યાખ્યા નીચે પ્રમાણે કરી છે.

‘સ્વરૂપ વિશ્રાન્તનિસ્તરંગ ચૈતન્યપ્રતપનાત્ ચ તપઃ’ ॥

અર્થ:- સ્વરૂપની સ્થિરતારૂપ નિસ્તરંગ (તરંગ વગરનું, નિર્વિકલ્પ) ચૈતન્યનું પ્રતપન (દેહીખ્યમાન થવું) તે તપ છે. એટલે તે જ ખરું તપ છે.

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૩૩

[૧૩૧]

આ વિષયમાં આત્મધર્મ પત્રમાં મોક્ષની ક્રિયાનો લેખ પ્રસિદ્ધ થાય છે. તેમાં આવશે તે પણ વાંચજો. એટલું લક્ષમાં રાખજો કે સમ્યગ્દષ્ટિને ઉપાદાન અને નિમિત્તના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન હોય છે.

કરમચંદ- તમે કહો છો તે લેખ હું વાંચી મનન કરીશ.

જ્ઞાનચંદ- સારું; પણ શરૂઆતમાં પ્રશ્ન કરતાં ‘સ્વ-વશે આહાર અમે છોડીએ તેથી આત્માનું સ્વરૂપ અમે ન જાણતા હોઈએ તો પણ નિર્જરા કેમ ન થાય’? એમ તમે પૂછેલું, તેનો ખુલાસો પણ ગર્ભિત રીતે આવી ગયો એ તમે સમજ્યા છો ?

કરમચંદ- તે વસ્તુ વધારે સ્પષ્ટતા માગે છે.

જ્ઞાનચંદ- સારું, ત્યારે આપણે એ વિષય હવે પછી ચર્ચીશું.

(એમ કહી બંને મિત્રો જુદા પડ્યા.)

પ્રકરણ : ૩૩

સમ્યક્ તપનું સ્વરૂપ ભાગ—૨.

૧.— કરમચંદ- આપણે આગળ સમ્યક્ તપ સંબંધે ચર્ચા કરી હતી ત્યારે નીચેના વિષયો તેમાં આવ્યા હતા:—

(૧) આપણી છતી શક્તિએ આહારાદિ આપણે છોડીએ તે સ્વવશે છોડ્યા કહેવાય કે કેમ ?

[૧૩૨] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન-શાસ્ત્રમાળા

(૨) અસ્તિ અને નાસ્તિનું સ્વરૂપ સમજ્યા વગર જીવનું સ્વરૂપ યથાર્થ સમજાય નહીં.

(૩) સમ્યક્દષ્ટિને જ યથાર્થ તપ હોય છે.

(૪) તત્ત્વની વાત પ્રતિપાદન થાય ત્યારે તેનો બધે પડખેથી વિચાર કરી નિર્ણય કરે તો જ ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાય.

(૫) નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ સમજવો જોઈએ.

(૬) શાસ્ત્રોના અર્થ કરવાની પદ્ધતિ જાણવી જોઈએ.

આ વિષયોમાંથી પહેલા વિષય સંબંધી વધારે સ્પષ્ટતાની જરૂર છે, એમ મેં જણાવ્યું હતું. મેં તે સંબંધે કેટલાક વિચારો કર્યા છે, તો પણ તમારી સાથે ચર્ચા થાય તો વિશેષ ચોખવટ થાય એમ માનું છું; માટે તમે સંમત હો તો આપણે તે વિષય હાથ ધરીએ.

જ્ઞાનચંદ્ર- તમે આ બાબતમાં રસ લઈ વિચાર કરો છો માટે તમારે જે પૂછવું હોય તે ખુશીથી પૂછો.

કરમચંદ્ર- આપણને રોટલાપાણી બધું મળ્યું છે, અને આપણે રોટલા પાણી છતી શક્તિએ છોડીએ તો તે સ્વવશે છોડ્યા કેમ ન કહેવાય ?

જ્ઞાનચંદ્ર- તમે એમ કહેવા માગો છો કે આપણે આહાર લેવા ધારતા હોઈએ અને બીજું કોઈ અડચણ નાંખે અને આહાર ન લઈ શકીએ તો પરવશે આહાર છોડ્યો કહેવાય; પણ આપણને આહારની સગવડ હોય, શરીર સારું હોય અને આહાર એક દિવસ ન લેવાનો નિયમ લઈએ તો સ્વવશે આહાર ન લીધો કહેવાય એ વાત ઘરાઘર છે.

કરમચંદ- હા, બરાબર હું તેમજ કહેવા માગું છું, ચોવીશ કલાક આહાર નહીં લેવાનું નક્કી કરીએ, જૈન-ધર્મી કુટુંબમાં જન્મ્યા હોઈએ, ધર્મ સ્થાને જઈ, ગુરુ પાસેથી બાધા લઈએ તો ઉપવાસ કર્યો કહેવાય છે; અને તેને લોકો તપ અને નિર્જરા કહે છે. ઘણા ઉપવાસ કરનારને લોકો તપસ્વી કહે છે; તે બધું સ્વવશે થતું હોવાથી નિર્જરા થાય એમ ઘણા માને છે.

મેં તે સંબંધમાં કંઈ વિચાર કરેલો નથી. હવે તે સંબંધે મનન કરી, હું નિર્ણય કરવા માગું છું મારે 'સ્વવશે' શું કહેવાય તે જણાવો.

જ્ઞાનચંદ- જુઓ લાઈ. તમે કહો છો તેવા ઉપવાસો અને નિયમો તો દરેક સંપ્રદાયમાં થાય છે, પણ તેને તો નિર્જરા ન થાય એમ તમે આગળ કહેતા હતા, તો પછી જૈન ધર્મી કુટુંબમાં આપણે જન્મ્યા અને તેવા ઉપવાસ કરીએ તો તપ નિર્જરા થાય એમ માનવું એ ન્યાય વિરુદ્ધ છે.

કરમચંદ- એ વાત બરાબર છે. એવી માન્યતા તો ન્યાય વિરુદ્ધ છે, મારે ખરું સ્વરૂપ જણાવો.

૩:- જ્ઞાનચંદ- જુઓ લાઈ ! 'સ્વવશ' શબ્દ સ્વ+વશનો બનેલો છે. 'સ્વ' નો અર્થ પોતે છે, અને પોતે તો આત્મા છે. મારે આત્માને પ્રથમ ઓળખે, તે જ પોતાને 'વશ' વર્તી શકે. તેથી સિદ્ધ થયું કે આત્મજ્ઞાનીને જ સમ્યક્ તપ હોઈ શકે. આત્માને ઓળખે નહીં, ઓળખવાનો પ્રયત્ન કરે નહીં; તેને સમ્યક્ ઉપવાસ કે તપ કેમ હોઈ શકે ? આત્માને ઓળખતા ન હોય તેણે મંદ

[૧૩૬]

ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

કષાયના હેતુથી ઉપવાસ ન કરવો એમ અહીં કહેવાનો હેતુ નથી; તીવ્ર કષાયને બદલે મંદ કષાય એ તો ઓછો વિકાર છે, તેથી તેનો નિષેધ કરી તીવ્ર કષાય કરો અને ગૃહ્ણીપણું વધારો એમ કહેવાનો હેતુ હોઈ શકે જ નહીં. આ તો મંદ કષાયના લાવને ધર્મ ન માનવો—એટલે જિઘ્રાંસ અભિપ્રાયને—ઉંધી માન્યતાને ફેરવી સાચી માન્યતા કરવા માટે આ કહેવાય છે.

કરમચંદ—શુભલાવ છોડી પાપલાવ કરવાનું અગર તો ગૃહ્ણીપણું વધારી આહારમાં લીન થઈ અશુભમાં જવાનું તમે કહો એ તો બને જ કેમ ? તમે જે કહેશો તે ઉપર હું સુક્ષ્મતાથી મનન કરીશ એટલી તમને ખાત્રી આપું છું, વળી તમો તો કહો છો કે આ વાત મેં કીધી માટે સાચી માનવી એ તો ગુલામી દશા કહેવાય,— અને હું તો સ્વતંત્રતાનો ઉપાસક છું, માટે તમારી વાતની પૂરેપૂરી તુલના કરી, પરીક્ષા કરી સત્ય લાગે તો જ હું ગ્રહણ કરીશ—નહીં તો ફરી પૂછીશ. (વિજ્ઞાનિક રીતે) ધર્મદષ્ટિનો હું અભ્યાસી થવા માગું છું.

જ્ઞાનચંદ—તમારી જિજ્ઞાસા અતુમોદનને પાત્ર છે. સંસારી કામ પરીક્ષા વગર કરવામાં આવતાં નથી, તો પછી ધર્મના સિદ્ધાંતો—તુલના કર્યા વગર ગ્રહણ કરી લેવાં તે હોપણુ તો નથી પણ ભગવાનની આજ્ઞા વિરુદ્ધ છે. વખત ઘણો થયો છે, એટલે હવે ફરી મળીશું ત્યારે આ વિષય વિશેષ ચર્ચીશું.—

(બંને મિત્રો જુદા પડ્યા)

પ્રસંગ બીજો

(બન્ને મિત્રો ફરી મળે છે.)

૪:- કરમચંદ- આપણો વિષય આને આપણે આગળ ચલાવીશું ?

જ્ઞાનચંદ- ભલે, મેં તમોને 'સ્વવશ' શબ્દનો અર્થ કહ્યો હતો અને જણાવ્યું હતું કે તેનો અર્થ પોતાના આત્માને વશ એવો થાય છે. જે જીવ આત્માને જ ન જોળખે તે સ્વવશ હોય જ ક્યાંથી ? એ દેખીતું છે કે જે પોતાના આત્માને જોળખતો ન હોય તે મિથ્યા ભાવને વશ હોય જ. તેને તત્ત્વની યથાર્થ ખબર નથી, તેથી તેને પોતાના સ્વરૂપની મિથ્યા (ઉંઘી) માન્યતા હોય જ. એટલે તેનું કોઈ કાર્ય 'સ્વવશ' છે જ નહીં. તેનું દરેક કાર્ય મિથ્યાભાવને વશ હોવાથી તે 'પરવશ' છે. ઉંઘી માન્યતાને વશ થવું તે જ મોટામાં મોટું 'પરવશ' પણું છે. આ સ્વરૂપ ન સમજાય ત્યાંસુધી 'પરવશ' પણું મટે નહીં, અને તેથી સમ્યક્ ઉપવાસ કે તપ થાય નહીં.

૫:- કરમચંદ- ત્યારે પ્રશ્ન એ છે કે જે માણસ આત્માનું સ્વરૂપ યથાર્થ ન જાણતો હોય તે ઉપવાસ કરે તો તેનું શું ફળ આવે ?

જ્ઞાનચંદ- ફળનો આધાર આત્માના-પરિણામ ઉપર છે; તેથી જો ઉપવાસ કરવામાં મંદક્રિયા હોય-શુભલાવ હોય તો પુણ્ય બંધાય, અને અશુભલાવ હોય તો પાપ બંધાય. પણ એટલું લક્ષમાં રાખવાનું છે કે પુણ્ય અને

૧૩૬] લગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

પાપ એવા જે લેદ પડે છે તે બહારના સંયોગો ભવિષ્યમાં જીવને મળે તેમાં લેદ હોવાથી પડે છે, પણ આત્માનો નિજ ગુણ-દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર-(એટલે કે સાચી માન્યતા, સાચા જ્ઞાન અને સાચી સ્થિરતા) તો શુભ અને અશુભ ગન્ને ભાવથી હણાય છે.

કરમચંદ- ઉપવાસ કરવામાં અશુભ ભાવ હોય ખરો ?

જ્ઞાનચંદ- હા, કેમકે હોય ખરો; જેમકે એક માણસને ખખર પડી કે ઉપવાસ કરનારાને લાણી આપવાની છે, તેને એવો ભાવ આવ્યો કે આપણે ઉપવાસ કરીએ તો લાણી મળશે, અને ધર્મી પણ કહેવાશું. એવા ભાવથી જે ઉપવાસ કરે તેને અશુભભાવ છે કે કેમ તે તમે જ કહો.

કરમચંદ- ખરાખર કેમકે તેણે તો લોભને પોષ્યો. ઉપવાસ ધર્મ માટે નહીં, પણ પરિચ્છ અને આખરૂ વધારવા કર્યો, માટે તે અશુભ ભાવ છે. ત્યારે પ્રશ્ન એ ઉઠે છે કે એક દિવસ ઉપવાસ કર્યો તેથી આહાર ન લીધો તેનું શું ફળ ?

જ્ઞાનચંદ- આહાર તો પર વસ્તુ છે. પર વસ્તુના સંયોગ કે વિયોગથી ધર્મ કે અધર્મ-લાભ કે નુકસાન કંઈ થતું નથી. પોતાના પરિણામથી જ લાભ નુકસાન થાય છે.

૭:- કરમચંદ- લગવાને શ્રાવકને ચાર આવશ્યક ક્રિયા ' દાન-શિયલ તપ અને ભાવ ' કહી છે, તો પછી તેનું કેમ ?

જ્ઞાનચંદ- લગવાને શ્રાવક કેને કહ્યો છે, એ તમે જાણો છો ?

કરમચંદ- મેં તે સંબંધે કંઈ નિર્ણય કર્યો નથી. પણ ખીજાઓ પાસેથી સાંભળ્યું છે કે આપણે જૈન કુટુંબમાં જન્મ્યા છીએ, લગવાન મહાવીરને માનીએ છીએ જૈન સંઘમાં છીએ અને લગવાને કહ્યું તે સત્ય એમ માનીએ છીએ તેથી શ્રાવક તો છીએ.

જ્ઞાનચંદ- જો તમે સાંભળ્યું છે, એવું મેં પણ નાન-પણમાં ઉપદેશકો પાસેથી સાંભળ્યું હતું. પણ તે માન્યતા ભૂલ ભરેલી છે એમ સુક્ષ્મ આત્મજ્ઞાની ઉપદેશકનો ઉપદેશ સાંભળતાં મને જણાયું. લોકો તમે કહો છો તેને શ્રાવક કહે છે એ ખરું, પણ વીતરાગ તો કહે છે કે, પોતાના આત્માના યથાર્થ સ્વરૂપની સમજણ થઈ હોય અને તેવી સમજણપૂર્વક પરાવલંબનનો રાગ ગૃહસ્થ અવસ્થામાં યથા-શક્તિ અંશે છોડે તે શ્રાવક કહેવાય. ખીજાને નામ શ્રાવક કહેવામાં વાંધો નથી.

કરમચંદ- પણ જૈન કુટુંબમાં જન્મ્યા તેનું શું ?

જ્ઞાનચંદ-કુટુંબને ધર્મ સાથે સંબંધ નથી. કુટુંબ તો પર વસ્તુઓનો સંયોગ છે, અને ધર્મ તો પોતાના આત્માનો સ્વભાવ છે.

૮:- કરમચંદ-પણ લગવાન મહાવીરને અને તેમણે કહેલું તે સત્ય એમ માનીએ છીએ તેનું કેમ ?

જ્ઞાનચંદ-લગવાન મહાવીરને તમે નામથી માનો છો

૧૩૮] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

કે તેના ગુણથી? જો તમે ગુણથી માનતા હો તો કહો તો તેમને સમ્યક્દર્શન ગુણ કેવી રીતે પ્રગટયો હતો?

કરમચંદ- એ તો હું નથી જાણતો-પણ તેમને કેવળજ્ઞાન હતું એમ જાણું છું.

જ્ઞાનચંદ- કેવળજ્ઞાનના યથાર્થ સ્વરૂપની તમને ખબર હાય તો તે કુંકામાં કહો.

કરમચંદ-હું તો એ જાણતો નથી. ભગવાન કેવળ જ્ઞાની હતા એમ બધા કહે છે તેથી હું પણ કહું છું.

જ્ઞાનચંદ- લોકોમાંથી કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ કેટલા જાણે છે, એ તમે નક્કી કર્યું છે, કે જેમ બીજાઓ કહે છે, તેમ તમે કહો છે?

કરમચંદ-મેં તે નક્કી કર્યું નથી; નક્કી કર્યા વગર બીજાઓના કહ્યા પ્રમાણે—કહેવું અને અર્થ ન સમજવો તે તો દોષ છે એમ વિચારતા લાગે છે. તમે જે કહો છો તે પ્રમાણે તો હું ભગવાન મહાવીરના સ્વરૂપને કે તેમણે કહેલા ધર્મના સ્વરૂપને જાણતો નથી; તેમના સ્વરૂપને ન જાણું ત્યાંસુધી હું. ખરો અનુયાયી ન કહેવાઉં. આજે આપણે સારી ચર્ચા કરી મારે બીજું અત્યારે કામ છે માટે આપણે છુટા પડીશું?

જ્ઞાનચંદ-ખુશીથી, તમે કહેશો ત્યારે આપણે મળીશું.

(બન્ને મિત્રો જુદા થયા.)

પ્રકરણ : ૩૪

દયા, દાન વગેરેનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ.

૧:— કરમચંદ— આપણે ‘સ્વવશે’ અને ‘પરવશે’ સંબંધે (આત્મધર્મના પહેલા વર્ષના ચોથા અંકમાં) વિવેચન કર્યું તેથી મને સમજાય છે કે, ‘સ્વવશે’ નો અર્થ આત્માના વશે થાય છે; એટલે કે આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવના વશે થાય તે ‘સ્વવશે’, અને રાગના વશે થાય તે ‘પરવશે’ છે. આ તથા બીજા વિષયો ચર્ચ્યા; હવે બીજા પ્રશ્ન ઉપર જઈએ તો કેમ?

જ્ઞાનચંદ— ભલે; મને કંઈ વાંધો નથી.

૨:— કરમચંદ—હું હમણાં એક સમામાં ગયો હતો. ત્યાં એક ભાઈએ ભાષણ કર્યું કે— ‘ગરીબોને દાન આપીએ તે ધર્માનુષ્ઠાન છે’. તમારો એ બાબતનો શો મત છે?

જ્ઞાનચંદ— તેમાં તમને શંકા કેમ થઈ?

કરમચંદ— મેં એ બાબત વિચાર કર્યો કે આ જીવ અનાદિથી છે, તેણે આટલા બધા લાંબા કાળમાં કોઈવાર કરુણાભાવે દાન ન આપ્યું હોય એ કેમ બને? અને તે વખતે ‘ધર્મ’ ન થયો તો આ વખતે કેમ થાય? એમ વિચાર થતાં મન્યન ચાલ્યું પણ કંઈ નિર્ણય ન થયો એટલે તમને પૂછ્યું.

જ્ઞાનચંદ— દાન દેવામાં બે શુભ પરિણામ હોય તો પુણ્ય થાય; ધર્મ ન થાય.

૧૪૦] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

કરમચંદ- તમે પુણ્ય કહો છો તેનું કારણ શું?

જ્ઞાનચંદ- જુઓ! સમ્યગ્દર્શન પામ્યા વગર જીવે પૂર્વે અનંતવાર મહાવ્રત પાળ્યાં, તેમાં અતિચાર આવવા દીધા નહીં, તોપણ ધર્મ ન થયો, પુણ્ય થયું અને તેનું ફળ દેવગતિ થઈ-એ તમે સાંભળ્યું છે?

કરમચંદ- હા, મેં તે સાંભળ્યું છે. ત્યારે તમે શું એમ કહેવા માગો છો કે પુણ્ય તે ધર્મ નથી?

જ્ઞાનચંદ- પુણ્યને લોકો ધર્મ કહે છે, અને માને છે; તેથી તેને 'લૌકિક ધર્મ' કહેવો હોય તો કહો, પણ તે 'સત્યધર્મ' નથી.

કરમચંદ- ભલે તે સત્યધર્મ ન હોય પણ તે ધર્માનુષ્ઠાન તો ખરું ને?

જ્ઞાનચંદ- ભાઈ! તે ધર્માનુષ્ઠાન છે કે નહીં તે આપણે વિચારીએ. 'ધર્માનુષ્ઠાન' શબ્દ ત્રણ પદોનો બનેલો છે. તે નીચે પ્રમાણે:—

ધર્મ+અનુ+સ્થાન=ધર્મને અનુસરીને આત્મામાં સ્થિત રહેવું તે. હવે તમને તુરત ખ્યાલમાં આવશે કે જો તે ભાવથી ધર્મનો અંશ થતો હોય તો જીવમાં આજે શુદ્ધતાના ઘણાં અંશો પ્રગટપણે જોઈએ અગર તો સમ્પૂર્ણ પવિત્રતા જોઈએ. ધર્મનો એક અંશ જેને પ્રગટે તેને ક્રમે ક્રમે સમ્પૂર્ણ ધર્મ પ્રગટ થયા વિના રહે નહીં. વળી જો દાનથી ધર્મ થતો હોય તો ગરીબો ધર્મ કરી શકે નહીં; કેમકે તેની પાસે તો પૈસા નથી; અને એમ થતાં પૈસાવાળા માટે

જ ધર્મ છે એમ બને, પણ તેવું નથી. કેમકે 'ધન' તો પરવસ્તુ છે, પરવસ્તુ વડે આત્માનો ધર્મ થાય જ નહીં.

૩:- કરમચંદ- ગરીબ પૈસા ન આપી શકે તો કંઈ નહીં. બીજા આપે તેનું અનુમોદન કરે. ગરીબને તે રીતે ધર્મ થાય, કરવા-કરાવવા અને અનુમોદવાનો ગમે તે ભાવ હોય તો પણ સરખો લાભ ગણાય છે, માટે ગરીબ તે રીતે 'ધર્મ' કરે.

જ્ઞાનચંદ- તેનો અર્થ તો એવો થયો કે પરના આધારે ધર્મ થાય એટલે કે પૈસા વડે- (જે વસ્તુ જીવથી પર છે તેને આધારે) ધનાઢ્યને ધર્મ થાય-અને ગરીબો તેનું અનુમોદન આપે-એટલે કે ધનાઢ્યો પૈસાને આધારે ધર્મ કરે તેનું ગરીબ અનુમોદન આપે અને ધર્મ થાય-એવો સિદ્ધાંત હોય તો ધર્મ જડ-પર વસ્તુને આધિન થાય, પણ ધર્મ તો આત્માનો. (પોતાનો) સ્વભાવ છે પોતાનો સ્વ (પોતીકો) ભાવ તો પોતામાં હોય તેથી પોતાનો શુદ્ધ સ્વભાવ તે ધર્મ કહેવાય. માટે જીવ પોતાના સ્વભાવની બરાબર સમજણ પ્રથમ કરે તો તે ધર્મ પ્રગટ કરી શકે. તે વિના કદી ધર્મ થાય નહીં.

૪:-કરમચંદ- બરાબર-ધર્મ તે આત્માનો સ્વભાવ છે, તે વાત તો સાચી; તે ભાષણ કર્તા પણ 'ધર્મ' ની તેવી વ્યાખ્યા કરતા હતા, પણ તે કહેતા હતા કે આપણે દાન આપીએ, સેવા કરીએ તો તે પુણ્ય છે; અને તે ધર્મને પ્રેરે માટે તે સત્ અનુષ્ઠાન કહેવાય-સહાયક કહેવાય. એ બાબતમાં તમારું શું કહેવું છે?

૧૪૨] લગવાન શ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

જ્ઞાનચંદ-જો તે ભાવ ધર્મને પ્રેરતો હોય તો ધર્મનો અનંતમો ભાગ પણ તેનાથી પ્રગટ થવો જોઈએ અને જો તેનાથી અનંતમો ભાગ પણ પ્રગટ થતો હોય તો જેમ જેમ દાન, સેવા વગેરે આપણે વધુ વધુ કરીએ તેમ તેમ તે દાન, સેવા વગેરે ધર્મને પ્રેર્યા કરે અને ધર્મ વધતો જાય, પણ તેમ તો બનતું નથી. કેટલાક માણસો એવા હોય છે કે જે પોતાનું નામ બહાર પાડ્યા વગર ઘણા જ ગરીબ માણસને દાન આપ્યા કરે છે, સેવા કરે છે, દયા પાળે છે, છતાં તેને આત્માના સ્વરૂપની કાંઈ ખબર હોતી નથી; એ રીતે પુણ્યભાવ ધર્મનો પ્રેરક કે સહાયક તેમને થતો નથી, તો બીજાને કેમ થાય ?

કરમચંદ- તેનું કારણ શું ?

જ્ઞાનચંદ- કરુણાભાવ તો રાગભાવ છે. શુભરાગ છે તે વિકાર છે. વિકાર કરતાં કરતાં અવિકારીપણું પ્રગટે એમ તો બની શકે જ નહીં; પણ વિકાર ટાળતાં ટાળતાં અવિકારીપણું પ્રગટે છે.

પ:- કરમચંદ-તમે કહ્યું તે હું સમજ્યો. પાપ ટાળી પુણ્ય કરવું તે પાપ કરતાં સારું છે, કેમકે તેમાં મંદકષાય છે; પણ આત્માના ધર્મની અપેક્ષાએ તે સારું નથી, કેમકે તે મંદકષાય પણ વિકાર છે; અને વિકાર હોય તે અવિકારને પ્રેરે જ નહીં, કે સહાયક થાય જ નહીં—એમ તમે કહેવા માગો છો, તે હું સ્વીકારું છું.

જ્ઞાનચંદ- સારું; પુણ્ય તે ધર્મ નથી એમ કહેવામાં પુણ્યનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. એનો અર્થ એવો નથી કે-

જે શુદ્ધ સ્વભાવને સમજે પણ એકદમ અમલમાં મૂકી ન શકે તેણે પુણ્ય છોડી પાપ કરવું. તેનો અર્થ તો એવો છે કે-પાપ કદી ન કરવું. જ્યાંસુધી વીતરાગ ન થવાય ત્યાંસુધી સુસુક્ષ્મ જીવને જે રાગ રહ્યો છે તે સત્દેવ, સત્ગુરુ, સત્શાસ્ત્ર—તથા કરુણાભાવ તરફ વળ્યા વિના નહીં રહે પણ તે જીવ રાગને ‘ધર્મ’ કદી ગણશે નહીં; તેને તે ‘ધર્મ’ ગણતો નથી. તેથી તે શુભભાવને ટાળી શુદ્ધમાં જવાનો પ્રયત્ન કરી કેમે કેમે પૂર્ણ શુદ્ધતા પ્રગટ કરશે. હવે કહો કે જે જીવ યથાર્થ સ્વરૂપ સમજે તે જીવ લોભ ઓછો કરશે કે કેમ?

કરમચંદ- જરૂર તે લોભ ઓછો કરશે; લોભ ઓછો કરવાનો ભાવ તેને આવશે જ. તેને પરિણામે દાન થયા વગર રહેશે નહીં, અને ખીજને પોતે દાન આપે છે, એવું અભિમાન તેને થશે નહીં. જેટલે અંશે પોતામાં સુધારો થયો તેટલે અંશે પોતે પોતાને દાન આપ્યું એમ તે માનશે, કેમ તે ધરાળર છે?

જ્ઞાનચંદ- હા, તે ધરાળર છે, પણ તેટલું જ નથી, જીવનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજનાર તો એમ માને છે કે-પૈસા છે તે મારા નથી, જડ છે, હું તેનો સ્વામી નથી, હું તે કોઈને આપી શકું નહીં; કે લઘુ શકું નહીં. પણ મારી તે ઉપર આસક્તિ છે તે મારે ટાળવી જ જોઈએ, અને તે આસક્તિ ટાળતાં પૈસા જે જગ્યાએ જવા યોગ્ય છે તે જગ્યાએ પોતાના કારણે ગયા વગર રહેશે નહીં. મેં જડનું

૧૪૪] લગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

દાન કર્યું એમ માનું તો હું તો જડનો સ્વામી થાઉં, માટે તેમ નથી. મેં તો પોતાના લાભ માટે મારો લોભ એછો કર્યો, તેનો મારા પોતા ઉપર ઉપકાર છે, અને જે કંઈ હજી લોભ રહે છે તે મને નુકસાનકારક છે, માટે તે ટાળું તો જ મને પૂરો લાભ થાય.

કરમચંદ- તમારી વાત મને ન્યાયસર લાગે છે. અને લાષણુ કર્તાનો અભિપ્રાય સાચો નથી, એમ મને ખાતરી થાય છે. તે લાષણુ કર્તા બીજાં ઘણું કહેતા હતા તે સંબંધે પણ ચર્ચા કરવા જરૂર છે. પણ હવે પછી મળશું.

જ્ઞાનચંદ- ભલે બહુ સારું.

(બન્ને મિત્રો બુદ્ધા પડે છે.)

સંવાદ ચાલુ (બન્ને મિત્રો મળે છે)

દ:- કરમચંદ- તે લાષણુ કર્તા કહેતા હતા કે ‘ગરીબ ભલે દાન ન કરી શકે તો શું થયું? ધર્મના બીજા અંગો ઘણા છે. જેવાં કે દયા, શુરુસેવા વગેરે દરેક કરી શકે, તે બધાં ધર્માનુષ્ઠાનો છે એમ જો ન માનીએ તો જગતમાં દયા, દાન વગેરે અનુષ્ઠાનો રહેશે નહીં.’ હવે આપણે દયા સંબંધી વિચારીએ.

જ્ઞાનચંદ- એ લાષણુ કર્તાએ કહ્યું હતું એવો જ તમારો મત છે, એમ માની આપણે આગળ ચાલીએ તો કેમ ?

કરમચંદ- ના, તેમ નહીં. મારા તે વિચાર નથી. મારે તો હજી નિર્ણય કરવો છે, તેથી તમને પૂછ્યું છે.

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૩૪

[૧૪૫]

એ ભાષણકર્તાએ જે ભાવો કહ્યા હતા તે, હું તો સમજવા માટે તમારી પાસે રજુ કરું છું.

જ્ઞાનચંદ- તમે કહો છો તેવા વિચાર તે ભાષણકર્તાના અને બીજાઓનાં પણ છે માટે તે વિચારની પરીક્ષા આપણે કરીએ.

૭:- કરમચંદ- કહો, ત્યારે દયા તે ધર્મનું અંગ ખરૂં કે નહીં ?

જ્ઞાનચંદ- આપણે દયાનું સ્વરૂપ વિચારીએ તે પહેલાં 'દયા' શબ્દથી તમે શું કહેવા માગો છો તેની વ્યાખ્યા કરો.

કરમચંદ- દયા શબ્દ બાણીતો છે, તેના અર્થની શું જરૂર છે. નાનું છોકરું પણ બાણ છે કે, 'જીવની હિંસા' ન કરવી તેનું નામ 'દયા' છે.

જ્ઞાનચંદ- ઠીક છે. પણ તે વ્યાખ્યા અપૂર્ણ છે. પોતાના જીવની હિંસા ન કરવી તે દયા કે પર જીવની હિંસા ન કરવી તે દયા તે તમે સ્પષ્ટ કર્યું નથી, માટે સ્પષ્ટ કરો.

કરમચંદ- 'પોતાના જીવની હિંસા' વળી કેમ થતી હશે ? પર જીવને મારી ન નાખવો તે દયા એવો અર્થ લોકમાં પ્રચલિત છે. તમે કાંઈ જુદો અર્થ કરવા માગો છો ?

જ્ઞાનચંદ- હું શું અર્થ કરવા માગું છું તે અહીં સવાલ જ નથી. ભાષણ કર્તા દયાનો શું અર્થ કહેતા હતા તે સવાલ છે.

કરમચંદ- બીજા જીવને મારી નાખવો નહીં તેને 'દયા' કહેવી એમ ભાષણ કર્તા કહેવા માગતા હતા, માટે હું તે અર્થ તમારી પાસે સ્પષ્ટતા થવા માટે મૂકું છું.

[૧૪૬]

ભગવાનશ્રી કુંડકુંદ - કહાન જેન શાસ્ત્રમાળા

જ્ઞાનચંદ- ત્યારે શું જીવે પૂર્વે અનંતવાર મહાવ્રત પાળ્યાં ત્યારે જીવ હિંસા કરી હતી ?

કરમચંદ- એમ કેમ કહી શકાય ? જો અતિચાર વગરનાં મહાવ્રત પાળે તો જ જીવ નવમી ધૈર્યકે દેવગતિમાં જાય અને (આત્માની ઝોળખાણ ન હોય તો) તે પાછો સંસારચક્રમાં રખડે એમ મેં સાંભળ્યું છે, માટે પૂર્વે જીવે તેવી દયા તો અનંતવાર પાળી છે એમ માનવું જ જોઈએ.

જ્ઞાનચંદ- જો તેમ છે તો તે વખતે ' ધર્મ ' ન થયો, તો આજે કેમ થાય ?

હ:- કરમચંદ- ભલે ધર્મ ન થાય પણ ધર્મનું અનુષ્ઠાન તો થાય ને ? તેને સદ્વ્યવહાર તો કહેવો જ પડશે ને ? પરમાર્થને તો પ્રેરે છે ને ?

જ્ઞાનચંદ- પર જીવને ન મારવાનો વિકલ્પ ઉઠવો તે રાગભાવ છે કે વીતરાગભાવ છે ?

કરમચંદ- તે વિકલ્પ તો વીતરાગને હોતો નથી. અરે વીતરાગને તો શું પણ અપ્રમત્ત સાધુને પણ આ જીવને મર્યાદા તો સારું એવો વિકલ્પ ઊઠે છે તે રાગભાવ છે એમ તો કહ્યા વગર ચાલી શકતું નથી.

જ્ઞાનચંદ- ત્યારે હવે કહો કે- રાગભાવ તે વીતરાગભાવને પ્રેરે ? જો થોડો રાગ વીતરાગભાવને પ્રેરે તો વિશેષ રાગ વધારે વીતરાગભાવને પ્રેરે એમ કહેવું પડે. માટે રાગભાવ તે વીતરાગભાવને પ્રેરે જ નહીં, માટે તે સદ્નુષ્ઠાન કે સદ્વ્યવહાર નથી.

૯:- કરમચંદ- પણ જો તમે ઉપર કહ્યું તેમ ક્યાંને ધર્મમાં નહીં ગણો તો પછી લોકો ક્યાં નહીં કરે તો ?

જ્ઞાનચંદ- સાચું સમજે અને નુકસાન થાય એમ માનવું યોગ્ય નથી. અસત્યથી લોકોને કે સમાજને લાલ થાય એમ માનનારા તેમ કહી શકે. કષાય ચક્રમાં પુણ્ય-લાવ સમ્પૂર્ણ વીતરાગતા ન થાય ત્યાંસુધી જીવને આવ્યા વગર કેમ રહે ? સમ્યક્દષ્ટિને પુણ્યની ઇચ્છા ન હોવા છતાં ઘણાં ઉંચા પુણ્ય બંધાય છે. મિથ્યાદષ્ટિને તેવા પુણ્ય હોય નહીં. અજ્ઞાની જીવ અનાદિથી પુણ્ય પાપ કરતાં આવે છે અને નહીં સમજે ત્યાંસુધી તે અજ્ઞાનપૂર્વક કાર્ય કરશે અને પુણ્યને તે ધર્મ માનશે. દરેક જીવ પોતાને ઠીક પડે તેવી માન્યતા કરે એ નિયમ છે. એજ દરેક જીવની સ્વતંત્રતા સિદ્ધ કરે છે. પ્રદ્વેષણા અસત કેમ કરાય ? સં પ્રદ્વેષણાથી કોઈ જીવને નુકસાન થાય જ નહીં, પણ તે સુધરે.

૧૦:- કરમચંદ- વિકારી જીવોને પુણ્યપાપ નું આલ્યા જ કરે છે એમ તમે કહ્યું તે ખરાખર સમજાતું નથી, માટે સ્પષ્ટતા કરો.

જ્ઞાનચંદ- વિકાર આત્માનો સ્વભાવ નથી, પણ દોષ છે. વિકારનું સ્વરૂપ એવું છે કે તે વધારે ઓછો થયા કરે પણ એક સરખો ન રહે. જેમ કોઈને તાવ આવ્યો હોય તો કોઈ વખતે ૯૯ ડિગ્રી હોય તો કોઈ વખતે ૧૦૨ ડિગ્રી હોય; પણ તાવ ઉતરી જાય ત્યારે ૯૮.૧ ડિગ્રી (normal) એક સરખો રહે એમ વિકાર પણ એક સરખો રહે નહીં. આ સિદ્ધાંતને અનુસરીને જીવને જુદી જુદી

૧૪૮]

ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

ગતિ પોતાના ભાવને અનુસરીને પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યારે ઘણી કુરતા કરે ત્યારે નારકી થાય, જ્યારે પુણ્યભાવ ઘણા કરે ત્યારે સ્વર્ગમાં દેવ થાય; માયા કરે ત્યારે તિર્યંચ થાય, પુણ્ય પાપની મધ્યમ પરિણામ કરે ત્યારે મનુષ્ય થાય. એમ પુણ્ય-પાપનું ચક્ર ફર્યા કરે-એટલે વિકાર તો ફર્યા જ કરે અને શુભ-અશુભ- (પુણ્ય-પાપ) એમ કષાય ચક્ર અજ્ઞાનીને ચાલ્યા જ કરે.

કરમચંદ- ત્યારે શું જીવને અનાદિથી પુણ્ય-પાપ જ આવડે છે ?

જ્ઞાનચંદ- છે તો તેમજ-એ નિગોદમાં જીવ પુણ્ય-ભાવ ન કરે તો તે જીવ ત્રસ કેમ થાય? તે પોતાના શુભ-ભાવ વડે જ થઈ શકે; નિગોદમાં સાંભળવાની ઇન્દ્રિય નથી, કોઈ ઉપદેશક નથી, કોઈ જીવની દયા પાળી નથી, કોઈ દાન આપ્યું નથી તો પણ ત્રસ થયો, વળી મનુષ્ય થયો એ બધા શુભ ભાવ પોતે કર્યા તેથી તે ગતિ પ્રાપ્ત થઈ.

૧૧:- કરમચંદ- ત્યારે શુભ ભાવ તે રાગ છે, બંધનું કારણ છે. ધર્મનું અનુષ્ઠાન નથી. ધર્મને તે પ્રેરતું નથી તે સફળ્યવહાર નથી, એમ તો હું સમજ્યો; પણ શુભ ભાવ તો જ્ઞાની જીવ પણ કરે છે તેનું કેમ ?

જ્ઞાનચંદ- એ પ્રશ્ન ઘણો સરસ છે. તમે પોતે તે ઉપર વિચાર કરશો તો વધારે ઠીક પડશે. માટે હવે આપણે ફરી મળીશું ત્યારે તે પ્રશ્ન લઈશું. પણ હજી દયાનો ખરો અર્થ કરવો બાકી રહે છે. તે પ્રથમ લઈશું.

[બન્ને મિત્રો જીદા પડ્યા.]

સંવાદ ચાલુ

(બન્ને મિત્રો ફરી મળે છે.)

૧૨:- કરમચંદ- દયાનું સ્વરૂપ તમે શું કહો છો, તેની શી વ્યાખ્યા છે ?

જ્ઞાનચંદ- દયાના બે વિભાગ છે, સ્વદયા અને પરદયા.

કરમચંદ- સ્વદયા એ વળી શું—પોતાની દયા થતી હશે ?

જ્ઞાનચંદ- પોતાની હિંસા અને અહિંસા બન્ને થઈ શકે છે. પોતાની અહિંસાને પોતાની દયા પણ કહી શકાય છે. જીવ અનાદિથી પોતાની શુદ્ધતાની હિંસા કરી રહ્યો છે, તે ટાળવી એ પોતાની અહિંસા. અગર પોતાની દયા છે.

કરમચંદ- આવો અર્થ કોઈ ઠેકાણે કર્યો છે ?

જ્ઞાનચંદ- હા, શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર કહે છે:—

(૧) 'ક્ષણ ક્ષણ ભયંકર ભાવ મરણે

કાં અહો ! રાચી રહો.'

'ભાવ નિદ્રા ટાળો.'

(૨) શ્રી સમયસારની સ્તુતિમાં પહેલી જ લીટીમાં કહ્યું છે કે:— 'સંસારી જીવના ભાવ મરણે ટાળવા કરુણા કરી, સરિતા વહાવી x x x.'

(૩) આ માસિકના પ્રથમ વર્ષના અંક બીજામાં હિંસા-અહિંસાના લેખમાં પણ કહ્યું છે.

કરમચંદ- સાફ, પણ પરદયાનો અર્થ શું કરો છો ?

જ્ઞાનચંદ- પર જીવને મારી નહિ નાખવાનો કે હુ:ખ નહિ દેવાનો પોતાનો શુભભાવ તે પરદયા છે.

૧૫૦] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ-કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

૧૩:- કરમચંદ- સ્વદયાનું સ્વરૂપ શું છે? જ્ઞાનચંદ- સ્વદયા, સ્વરૂપ દયા અને નિશ્ચય દયાનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે છે:-

સ્વદયા- આ આત્મા અનાદિ કાળથી મિથ્યાત્વથી ગ્રહાયો છે, તત્ત્વ પામતો નથી, જિનાશ પાળી શકતો નથી, એમ ચિંતવી ધર્મમાં પ્રવેશ કરવો તે 'સ્વદયા'

સ્વરૂપ દયા- સૂક્ષ્મ વિવેકથી સ્વરૂપ વિચારણા કરવી તે 'સ્વરૂપદયા.'

નિશ્ચયદયા- શુદ્ધ-સાધ્ય ઉપયોગમાં એકતાભાવ અને અલેદ ઉપયોગ તે નિશ્ચયદયા.

(નિશ્ચયધર્મ- પોતાના સ્વરૂપની ભ્રમણા ટાળવી, આત્માને આત્મભાવે ઓળખવો, આ સંસાર તે મારો નથી, હું એથી ભિન્ન, પરમ અસંગ, સિદ્ધ સદૃશ શુદ્ધ આત્મા છું; એવી આત્મસ્વભાવ વર્તના તે નિશ્ચયધર્મ છે. (મોક્ષમાળા પાઠ ૬)

૧૪:- કરમચંદ- આ સંબંધે હું વિચાર કરીશ અને જરૂર પડશે તો હું તમને પૂછીશ. હાલ તો સમ્યગ્જ્ઞાની શુભભાવ [દયા, દાન આદિ] કેમ કરે છે? તે કહો.

જ્ઞાનચંદ- આત્મા એક પરિપૂર્ણ ચૈતન્ય દ્રવ્ય છે, અને તેથી પોતે પોતાના સ્વભાવે પરિપૂર્ણ છે, એમ સમ્ય-જ્ઞાની જીવ માને છે, અને તે પોતાના ધ્રુવ સ્વભાવમાં ઠરવા વારંવાર પ્રયત્ન પુરુષાર્થ કર્યા કરે છે, પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર રહેવાનો પુરુષાર્થ કરતાં જ્યારે સ્વરૂપમાં

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૩૬ [૧૫]

ટકી શકે નહિ ત્યારે અશુભ લાવ ટળે છે. પણ શુભલાવ રહે છે તેનું સ્વામીત્વ તેને નથી. તે તો એ રાગનો જ્ઞાતા છે. બીજી રીતે કહીએ તો જ્ઞાનીની દશા નીચે મુજબ છે.

૧. દૃષ્ટિ અપેક્ષાએ તે પોતાને પરિપૂર્ણ માને છે.

૨. જ્ઞાન અપેક્ષાએ પોતાનો ત્રિકાળી શુદ્ધ સ્વભાવ, પોતામાં થતી શુદ્ધતા અને રહી જતી અશુદ્ધતાને બાંધે છે, એટલે કે તેનો તે જ્ઞાતા છે.

૩. ચારિત્ર અપેક્ષાએ પોતામાં બાકી રહેતા અશુદ્ધ ભાવને (શુભાશુભ ભાવને) તે એર સમાન ગણે છે. અને તે ટાળવાને જ પુરુષાર્થ વર્તે છે.

એ રીતે જ્યારે શુદ્ધતામાં ટકી શકાતું નથી ત્યારે તેને શુભભાવ થાય છે. અને તે શુભભાવને અનુકૂળ બાહ્ય પદાર્થોનો પ્રસંગ-સંયોગ રહે છે. જગતનાં જીવો મુખ્યપણે બહિર્દૃષ્ટિ છે, અને પોતાને અને જ્ઞાનીને બહારના સંયોગે સરખા કે વધારે દેખીને જ્ઞાનીનો ભાવ પોતાના જેવો જ છે, એવી કલ્પના કરે છે. તેથી લોકો માને છે તેવી દયા, દાન જ્ઞાનીઓ કરતા હોય તેમ તે બહિર્દૃષ્ટિઓ માને છે; પરંતુ જ્ઞાનીઓ તો પોતામાં થતા કષાયને અકષાય-સ્વરૂપની દૃષ્ટિ વડે ટાળવા માગે છે. તેમાં કમ પડે છે; તેથી વચ્ચે શુભભાવ આવે છે; પણ તે શુભભાવને જ્ઞાની કદી ધર્મ ગણતા નથી. ધર્મમાં તેને પ્રેરક, આદરણીય કે સહાયક ગણતા નથી. જેને પ્રેરક ગણ્યું-સંહુ ગણ્યું-આદરણીય ગણ્યું-સહાયક ગણ્યું-તેને છોડવા લાયક કોઈ માને જ નહીં, એ રીતે જ્ઞાનીઓ અને જગતના બીજા લોકોની માન્યતામાં

૧૫૨] ભગવાનશ્રી કુંડકુંદ - કહાન લેન શાસ્ત્રમાળા

મોટો આંતરો છે. જગતનાં તે જીવોની માન્યતા સંપૂર્ણ ઉલટી છે; માન્યતામાં તફાવત ફેર છે.

૧૫:- કરમચંદ- સાચી શ્રદ્ધા થયા પછી ચારિત્ર તેવું જ થવું જોઈએ, તે કેમ થતું નથી?

જ્ઞાનચંદ- સાચી શ્રદ્ધા અને સાચું જ્ઞાન એકી સાથે થાય, પણ ચારિત્રમાં કમ પડ્યા વગર રહે નહીં. મારા એક મિત્ર આ દલીલ વખતોવખત લાવે છે, ત્યારે આ નિયમ સમજાવવા તેમને કેટલાક દાખલા આપું છું, તે અહીં કહું છું :-

[૧] આપણે નિશ્ચય કર્યો કે આપણે આપણા ભાઈને ત્યાં જવું છે. ત્યાં જવાથી લાલ છે. તે નિશ્ચયની સાથે તુરત જ ભાઈને ઘેર જવાય નહીં, પહોંચાય નહીં, એરો-પ્લેનમાં જઈએ તોપણ તે જ વખતે ન પહોંચાય; એટલે કાર્ય કરવાના નિશ્ચય અને કાર્યની પૂર્ણતા વચ્ચે અંતર હોય જ.

[૨] આપણે ખોટે રસ્તે ચાલ્યા છીએ, એમ ખબર પડી એટલે આપણે પ્રથમ ત્યાંથી આગળ વધતાં અટકીએ, પછી ત્યાંથી મોઢું ફેરવી જીને રસ્તે ફેરવેલ મોઢે ચાલીએ અને જીનો રસ્તો પૂરો થાય, પછી નવે રસ્તે ચાલીએ ત્યારે રસ્તાને છેડે આપણે સ્થાને પહોંચીએ. [આ દષ્ટાંત છે.]

કરમચંદ- આતો તમે પરવસ્તુનો દાખલો આપ્યો, પોતાનો દાખલો ન આપ્યો.

જ્ઞાનચંદ- પરવસ્તુ જે જે જાણીતી હોય તેનું દષ્ટાંત અપાય, તે સિદ્ધાંતને સર્વાંશે લાગુ પડે નહીં; પણ તે

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૩૪

૧૫૩]

ઉપરથી સિદ્ધાંત પકડી લેવો જોઈએ. આત્માનું દષ્ટાંત હોય નહીં, કેમકે તે તો અનુભવનો વિષય છે. જેને આત્માનો અનુભવ ન હોય તેને દષ્ટાંતની જરૂર છે. જે સમજેલ છે તેને દષ્ટાંતની જરૂર નથી, જે સમજવા માગે છે તેને દષ્ટાંતની જરૂર પડે, અને તે તેને પરિચિત વસ્તુનું દષ્ટાંત અપાય તોજ તે સમજે.

૧૬:- કરમચંદ- કોઈ પણ જીવને શ્રદ્ધા અને ચારિત્ર સરખાં હોય ?

જ્ઞાનચંદ- કેવળી ભગવાનને અને સિદ્ધ ભગવાનને તેમ હોય છદ્મસ્થને તેમ હોય જ નહીં.

કરમચંદ:- તેનું કારણ શું ?

જ્ઞાનચંદ:- સમ્યગ્જ્ઞાનીને અંશે રાગ ટળ્યો છે તથા અંશે રાગ છે, તે ટાળવા મથે છે, પોતે સરાગી અવસ્થામાં છે એમ તે જાણે છે, તેથી રાગ હોય ત્યાંસુધી ચારિત્ર પૂરું થાય નહીં.

અહીં એક ખાસ વાત ખ્યાલમાં રાખવાની છે કે- 'પોતે સરાગ છે માટે રાગના કૃત્ય કરવાં જોઈએ' એવો ધર્મ છે એમ તે માને નહીં કે બીજાને તેમ પ્રરૂપે જ નહીં. જો એવી પ્રરૂપણા કરવામાં આવે તો સરાગ અવસ્થામાં રાગ આદરણીય છે, એવી માન્યતા થઈ અને તેવી માન્યતા સાચા જ્ઞાનીને હોય નહીં.

પ્રકરણ : ૩૫

ત્રાસનું સામ્રાજ્ય અને તે ટાળવાનો

ઉપાય-સમ્યક્જ્ઞાન

૧:- કરમચંદ- ભાઈ ! આ જગતમાં જ્યાં જોઈ ત્યાં ત્રાસનું સામ્રાજ્ય ચાલી રહ્યું દેખાય છે-એ ખરું ?

જ્ઞાનચંદ- તમે જે કહેવા માગતા હો તે દષ્ટાંત આપી સ્પષ્ટ કરો.

કરમચંદ- જુઓ, જગતમાં પ્રભને રાજ્યનો ત્રાસ લાગે છે, મનુરોને મૂડીવાદીનો ત્રાસ લાગે છે, રાજ્યને બળવાખોરોનો ત્રાસ લાગે છે, મનુષ્યને શરીરના રોગનો, ભૂખમરાનો, દુશ્મનોનો, હિંસક પ્રાણીઓનો ત્રાસ લાગે છે, એ ખરું છે ?

જ્ઞાનચંદ- હા, લોકમાં જીવોને અનેક પ્રકારના ભયો હોય છે, તમે કહ્યાં તે તો થોડા છે, તેનો વિસ્તાર કરીએ તો ઘણા થાય અને તેને દુઃખમાં કહીએ તો તેના નીચે જણાવેલા સાત પ્રકાર છે અને તે સાત પ્રકારના ભયમાં જગતના તમામ ભયો (ત્રાસો) નો સમાવેશ થઈ જાય છે.

૧- આ ભવમાં જીવન પર્યંત અનુકૂળ સામગ્રી રહેશે કે નહીં તેનો ત્રાસ;

૨- મરણ થયા પછી પરભવ હશે કે નહીં અને હોય તો માફ શું થશે તેનો ત્રાસ;

૩- શરીરમાં રોગ થાય તેની વેદનાનો ત્રાસ;

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૩૫

[૧૫૫]

૪- મને શરણુ આપનારા-સગાબ્હાણાં, સંખંધીઓ, કુટુંબીઓ, શેઠ, રાજ્ય વિગેરે રક્ષણુ આપશે કે કેમ, કે કોઈ વખતે પ્રતિકૂળ થવાનો ત્રાસ;

૫- ભારી કોઈ વસ્તુ કોઈ ચોર વિગેરે લઈ ન જાય તેમ ગોપવી રાખી છે તે ખાનગી ખાનગી કોઈને ખબર પડતાં મને નુકશાન પડેલાંચાડશે એવો ત્રાસ;

૬- ઇન્દ્રિયો આદી શિથિલ થવી અને છેવટે મરણુ થવાનો ત્રાસ;

૭- કાંઈક અગુધાર્યું-એકાએક આકસ્મિક બનાવ બની જવાનો ત્રાસ.

૨:- કરમચંદ- આ ત્રાસો મટાડવાના કોઈ ઉપાયો હશે કે નહીં ?

જ્ઞાનચંદ- જુઓ, ‘બરફ ઠંડો છે તેથી તેને અડીશું તો આપણે દાઝીશું’ એવો ભય કે ત્રાસ કોઈને થાય છે ખરો ?

કરમચંદ- જિલકુલ નથી થતો.

જ્ઞાનચંદ- તેનું કારણ શું ?

કરમચંદ- તેનું કારણ એ છે કે બરફનો સ્વભાવ જાણ્યો છે તેથી તે ખાળશે એવો ત્રાસ થતો નથી.

જ્ઞાનચંદ- તમે તમારા ઘરમાં દીવસે દોરડું દેખો તો તમને “ આ કરડશે ” એવો ત્રાસ લાગે ?

કરમચંદ- જિલકુલ નહીં, કેમકે મને ખબર છે કે તેનો કરડવાનો સ્વભાવ નથી.

૧૫૬] ભગવાનશ્રી કુંડકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

જ્ઞાનચંદ- અને તેજ દોરડું અંધારામાં દેખો તો તે સર્પ છે એમ માની ત્રાસ પામી ફર ચાલ્યા જાઓ કે કેમ ?

કરમચંદ- હા જરૂર ત્રાસના કારણે ફર ભાગી જાઉં.

જ્ઞાનચંદ- તેનું કારણ શું ?

કરમચંદ- તેનું કારણ એ છે કે-એ વસ્તુ શું છે તેનું મને તે વખતે અજ્ઞાન છે અને તેથી તે અગવડ આપે તો નુકશાન થાય એવો ભ્રમ થાય છે તેથી હું ફર ભાગું છું.

જ્ઞાનચંદ- જુઓ ત્યારે, આ ઉપરથી એમ નક્કી થયું કે વસ્તુના સ્વભાવનું અજ્ઞાન હોય ત્યાં અગવડતાના ભયથી ત્રાસ થાય છે.

૩:- કરમચંદ- એ વાત ખરાબર છે; પણ કોઈ કોઈ વખતે જ્ઞાન થવાથી પણ ત્રાસ થાય છે અને અજ્ઞાન હોય ત્યારે સુખ હોય છે.

જ્ઞાનચંદ- તેવો દાખલો આપો.

કરમચંદ- જુઓ; એક માણસનો દીકરો ગુજરી ગયો છે; પણ જ્યાંસુધી તેનું તેને જ્ઞાન નથી ત્યાંસુધી દુઃખ થતું નથી અને ખબર પડે છે ત્યારે દુઃખ થાય છે, તેથી ઈંગ્લીશમાં કહેવત પણ છે કે Ignorance is bless એટલે કે અજ્ઞાનતા એ સુખ છે.

જ્ઞાનચંદ- તમોએ કહેલા દાખલામાં જ્ઞાન દુઃખનું કારણ નથી પણ 'દીકરો મારો છે' એ મમત્વના કારણે —તેના તરફના રાગના કારણે તેના તરફથી સગવડ મળતી તે બંધ પડી તે કારણે, કે પોતાનો વંશ નહીં રહે તેવા

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૩૫

[૧૫૭]

કારણે, કે ભવિષ્યમાં તે મારી સેવા કરત તે લાભ જતો રહ્યો એવી કોઈ માન્યતાને કારણે ત્રાસ થાય છે; વળી જો જ્ઞાનથી ત્રાસ થાય તો જેણે જેણે જાણ્યું તે બધાને ત્રાસ થાય, મા અને બાપ બન્નેને તે બંને પડે છે છતાં મા વધારે રોવું-કૂટવું કરે અને બાપ ઓછું કરે અગર બાપ વધારે કરે અને મા ઓછું કરે એ કેમ બને ?

૪:- કરમચંદ-ત્યારે મેં કહી તે કહેવતનું શું ?

જ્ઞાનચંદ-અજ્ઞાનીઓએ તે જોડી કાઢી છે, તેઓ પોતે પણ તે સાચી માનતા નથી કેમકે જો સાચી માનતા હોય તો પોતે પોતાના ધંધામાં થતા લાભ નુકશાનથી શા માટે જાણીતા રહેવા માગે છે ? તેમના દીકરાને શા માટે ભણાવે છે ? શું તેમને સુખ બહાલું નથી ? જો તેઓ તે કહેવત સાચી માનતા હોય તો તેમ કરે જ નહીં.

૫:- કરમચંદ- ત્યારે આ બાબત કોઈ ખરી કહેવત છે ?

જ્ઞાનચંદ- હા, Knowledge is power એવી કહેવત છે તેનો અર્થ 'જ્ઞાન એ બળ છે' એવો છે.

કરમચંદ- તે કહેવત તો ખોટી લાગે છે; કેમકે ઘણા કેળવણી પામેલા જગતમાં અક્ષલવાળા અને ડાહ્યા ગણાતા માણસો નબળા હોય છે અને અક્ષલ વગરના શરીરે 'તગડા'-બળવાન હોય છે, તે અક્ષલવાળા ડાહ્યાઓને ધક્કો મારે તો ગડથોલાં ખવડાવી દે.

જ્ઞાનચંદ- તમે કહેવતનો અર્થ સમજ્યા જ નથી.

કરમચંદ- ત્યારે ખરો અર્થ શું છે ?

૧૫૮] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ -કહાન જૈન-શાસ્ત્રમાળા

જ્ઞાનચંદ- તમે તો તમારા દાખલામાં જીવ અને શરીર એક માન્યા તેથી તમે સાચો અર્થ સમજ્યા નથી.

કરમચંદ- તમે તે વાત સાબિત કરો તો અમે માનીએ. કારણો જાણ્યા વિના પરીક્ષા કર્યા વિના ન માનવું એમ તમે જ કહ્યું છે; માટે કારણો આપો.

જ્ઞાનચંદ- તમે કારણો માગો છો તે બ્યાજબી છે, કારણ કે અંધ શ્રદ્ધા શૂન્યવત્ છે. આપણે તે કારણો હવે પછી ચર્ચીશું.

(૨)

૬:- કરમચંદ- Knowledge is power.

“જ્ઞાન તે બળ, (સત્તા અધિકાર) છે” એ કહેવતનો અર્થ તમે શું કરો છો ?

જ્ઞાનચંદ- જ્ઞાન તે ત્રાસને જીતનારું બળ છે. જ્ઞાન તે કહેવાય કે જે ખરું હોય અને દોષ રહિત હોય-સાચું જ્ઞાન તેજ ખરેખરું બળ છે કેમકે દ્રઢતાં થતાં જીવને ત્રાસ થતો નથી, તેથી જીવને શાંતિ રહે છે.

કરમચંદ- તમે આગળ સાત પ્રકારના ત્રાસ કહ્યા હતા તે દરેક ત્રાસ શી રીતે જ્ઞાનથી ટળે તે સમજાવો.

જ્ઞાનચંદ- આ ભવમાં જીવનપર્યંત અનુકૂળ સામગ્રી રહેશે કે નહિ તે આ લોકનો ભય છે. આ ભય ટાળવાનું સાધન એ છે કે જ્ઞાનમાં નિર્ણય કરવો જોઈએ કે પર વસ્તુ મને અનુકૂળ, કે પ્રતિકૂળ થઈ શકે જ નહિ. મારી સમજણમાં દોષ તે ખરી પ્રતિકૂળતા છે. મારો ચૈતન્ય

જ્ઞાનગુણ તેજ મારો લોક છે તે નિત્ય છે, સર્વકાળે પ્રગટ છે. તે મારો ચૈતન્ય સ્વરૂપ લોક પર બગાડી શકતું નથી કે સુધારી શકતું નથી. મારો લોક હું પોતે ચૈતન્યરૂપ (શરીર-રાગ-દ્વેષ-પુણ્ય, પાપથી પર) છું મારો લોક નિત્ય મારી સાથે જ છે. તેને આ લોકમાં કે પરલોકમાં ત્રાસ આપનારી કોઈ વસ્તુ નથી એમ જે સમજી દે થાય તેને ત્રાસ થાય નહિ.

૭:- કરમચંદ- દોષ રહિત તે સાચું જ્ઞાન કહેવાય એમ કહો છો તેથી પ્રશ્ન ઉઠે છે કે જ્ઞાનમાં દોષ કેટલા ?

જ્ઞાનચંદ-(૧) અંદેહ (૨) બંધાઈ અને (૩) અનિર્ણય એ ત્રણ જ્ઞાનના દોષો છે. જે જીવ એ દોષોને ટાળે તેને જ સાચું જ્ઞાન થાય.

કરમચંદ-કેટલાકો કહે છે કે તમે તો જ્યાં હોય ત્યાં ‘સાચું જ્ઞાન-સાચું જ્ઞાન કરવું’ એમ જ કહ્યા કરો છો ?

જ્ઞાનચંદ- સાચા જ્ઞાન પ્રત્યે જેને અરુચિ હોય તેને એવાં જ ભાવ આવે, સમજવાની રીત તો એવી છે કે, સમજવાની બુદ્ધિથી, પૂર્વે બાંધેલી બધી માન્યતાઓને થોડા વખત માટે એક બાજુ રાખી, જે જીવ માંલગી ખરું શું તે નક્કી કરે તો જ સાચો ઉપાય સમજાય. પોતે જે માન્યતાઓ બાંધી રાખી છે તે સાચી હોય તો હાલસુધી ત્રાસ કેમ જતો નથી, શાંતિ કેમ થતી નથી ? પરની કલ્પિત સગવડોથી જેને સુખ માનવું હોય તેણે ખ્યાલમાં રાખવું પડશે કે પરથી કલ્પેલી સગવડો થોડા વખતમાં અદશ્ય થઈ જશે અને કલ્પેલી અગવડતાના ગંજ આવશે.

૧૬૦] ભગવાનશ્રી કુંઢકુંઢ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

કલ્પનાના ઘોડાઓ વડે ત્રાસ ટાળી શકાશે નહીં, કેમકે તે ઘોડાઓ પોતે ત્રાસ પેદા કરનારા છે.

કરમચંદ- જ્ઞાનથી લાભ થાય તેવી માન્યતા સંસારમાં પણ પ્રચલિત છે અને તેઓ તેમ વર્તે છે. જેમકે:—

(૧) જ્ઞાન પ્રાધાન્ય ન હોય તો માણસો પોતાની પ્રબળ લાલ્ચાવે છે શા માટે ?

(૨) પેટમાં દુઃખતાં તેના ઉપાય માટે વૈદ્યક જ્ઞાનના શાસ્ત્રી પાસે શા માટે જાય છે ? ધારાશાસ્ત્રી પાસે કેમ જતાં નથી ?

(૩) કોઈ વ્યવહારિક કામમાં ધુંચ (મુશ્કેલી) લાગે તો રસ્તો કાઢવા માટે તે કામના જ્ઞાતા (જાણકાર) પાસે માણસો જાય છે.

(૪) સારું હાંડલું બનાવવું હોય તો તેના જાણકાર કુંભાર પાસે જાય છે, પણ તે માટે સારા ડોક્ટર વૈદ્ય કે સારા ઝવેરી પાસે કોઈ જતું નથી. એ દ્રષ્ટાંતો ઉપરથી સિદ્ધાંત એ નીકળ્યો કે લોકો પણ અગવડો દૂર કરવાનો ઉપાય સાચા જ્ઞાનને ગણે છે. આમ હોવા છતાં કોઈ પ્રકારનું દુઃખ તો જિહું જ રહે છે, તેનું કારણ શું ?

જ્ઞાનચંદ- આત્માના સ્વરૂપનું સાચું જ્ઞાન શું તે લોકો પરીક્ષા કરી નક્કી કરતાં નથી.

૮:- કરમચંદ- કલ્પેલી સગવડો થોડા વખતમાં અદશ્ય થઈ જશે એમ તમે કહો છો તેનું કારણ શું ?

જ્ઞાનચંદ- પરથી સગવડો થાય તે કલ્પના પોતાના

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૩૫

[૧૬૧]

જ્ઞાનની વિકૃત (ઊંધી) અવસ્થા છે. અને વિકૃત અવસ્થાઓનાં પડખાં ફેર્યા કરે છે.

કરમચંદ- કેટલાક માણસોને અને રાજાઓને આખી જીંદગી અમુક પ્રકારની સગવડો તો રહે જ છે, તેનું કેમ ?

જ્ઞાનચંદ- મારું કહેવું તમે બરાબર સમજ્યાં નથી. તેથી (વધારે) સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે.

પરવસ્તુથી તો સગવડ પણ નથી, અગવડ પણ નથી, પરવસ્તુ માત્ર જાણવા લાયક (જિય) પદાર્થો છે. પરવસ્તુની કોઈ અવસ્થા પોતાને સગવડવાળી છે એમ જીવ કલ્પના કરે છે. વળી કોઈ અગવડતાવાળી છે, એમ જીવ કલ્પના કરે છે. પરવસ્તુઓનો સંયોગ એક સરખો કોઈ જીવને આખી જિંદગી રહે જ નહીં; કદી કોઈ કોઈ વસ્તુઓનો રહે તોપણ તે વસ્તુની અવસ્થાઓ તો બદલે જ, તે કારણે પરવસ્તુથી સગવડ અગવડની કલ્પના કરનારા જીવના કલ્પનાનાં ઘોડાઓ બદલ્યા વગર રહે જ નહિ.

દ:- કરમચંદ- ત્યારે સુખ દુઃખ તો મનની કલ્પના જ લાગે છે, ખરું સુખ તો લાગતું નથી.

જ્ઞાનચંદ- તેમ નથી, સંસારીક સુખ દુઃખ તો પરવસ્તુથી સગવડ અને અગવડની કલ્પના છે, અને તે કલ્પના કપોળ કલ્પિત હોવાથી માત્ર હવાઈ કિલ્લા જ છે. વધારે સ્પષ્ટ રીતે કહીએ તો તે ‘શેખચલ્લી’ ના હવાઈ કિલ્લા જેવા છે. પોતાના સાચા જ્ઞાનની દૃઢતાનું ફળ તે શાંતિરૂપ સાચું સુખ છે, તે નિશ્ચય છે.

૧૬૨] ભગવાન શ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

કરમચંદ- તમે આલોક અને પરલોકનો લય કેમ મટે તે સમજાવ્યું. બીજાં લયો સંબંધીની ચર્ચા આપણે હવે પછી મળીશું ત્યારે રાખીશું ?

જ્ઞાનચંદ- બહુ સાડું.

૧૦:- કરમચંદ-બીજા ત્રાસો કેમ ટળે.

જ્ઞાનચંદ- રોગ શરીરમાં થાય છે, શરીર તે રજ-કણોનું બનેલું છે. રજકણો અજીવ જડ પુદ્ગલ છે. હું જીવ છું શરીર પર હોવાથી તે બગડે સુધરે તેથી મારું કાંઈ બગડે સુધરે નહિ. જીવનું શરીર તો જ્ઞાન શરીર છે, તે સદા અચળ છે, સદા નિરાકુળ છે. તેથી રોગની વેદના મને હોઈ શકે નહિ; જ્ઞાનસ્વરૂપનો જ હું ભોગવટો કરનારો છું પુદ્ગલથી થયેલી રોગરૂપ અસ્થા તે વેદના જ નથી તેથી સાચી સમજણ કરનારને વેદનાનો લય જ નથી. એ પ્રમાણે સાચી સમજણની દ્રઢતા વડે વેદનાનો ત્રાસ નાશ પામે છે. આ સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી.

૧૧:- કરમચંદ- અરક્ષાનો ત્રાસ કેમ જાય ?

જ્ઞાનચંદ- હું એક સ્વતંત્ર ચૈતન્ય વસ્તુ છું, તેથી મારા પોતાથી જ રક્ષિત છું. પર મારું રક્ષણ કરી શકે નહિ. હું એવી વસ્તુ નથી કે બીજાઓ વડે રક્ષા કરવામાં આવે તો રહું, નહિ તો નષ્ટ થઈ જાઉં; આ જ્ઞાનને ખૂબ ઘૂંટવાથી અરક્ષાનો ત્રાસ જાય.

કરમચંદ- પુણ્ય તો જીવનો “રખોપીયો” (રક્ષણ કરનાર) ખરો ને ?

જ્ઞાનચંદ-પુણ્ય ક્ષણિક છે કે ત્રિકાળી ?

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૩૫

[૧૬૩]

કરમચંદ- પુણ્ય તો ક્ષણિક ઉત્પન્ન ધ્વંસી છે.

જ્ઞાનચંદ- તો તે ક્ષણિકભાવ ત્રિકાળી આત્માનો રક્ષક કેમ થઈ શકે ?

કરમચંદ- કેટલાકો કહે છે કે આ કોઈ સમજી જશે તો પુણ્ય નહિ કરે.

જ્ઞાનચંદ- ‘માણસો સાચું સમજે તો ઉંઘા ચાલશે’ એમ માનનારા તેવું કહી શકે. સાચું સમજનાર પુણ્યમાં નહિ જોડાય ત્યારે શુદ્ધતામાં જોડાઈને બધાં વિકારો ટાળી સર્વ ત્રાસોથી મુક્ત થશે. જેમ વિકાર વધે તેમ ત્રાસ ટળે એમ તો થાય જ નહિ. અજ્ઞાનીનો પુણ્યનો ભાવ પરથી પોતાને સગવડ થાય એ માન્યતા ઉપર રચાયેલો છે. જ્ઞાની શુદ્ધમાં ન રહી શકે ત્યારે અશુભ ટાળવા શુભ ભાવમાં જોડાય પણ તેથી ધર્મ માનતા નથી, તેથી તેમને અવાંછક વૃત્તિ હોવાથી ઉંચા પુણ્યો થાય છે.

કરમચંદ- બીજાઓ તાંવા ઉપદેશ કેમ આપતા નથી ?

જ્ઞાનચંદ- દરેક જીવ પોતાને ઠીક લાગે તેવો ઉપદેશ આપે. જીજ્ઞાસુઓ તાની પરીક્ષા કરવી જોઈએ. દરેક બ્યાપારી પોતાનો માલ ઉંચો છે એમ કહે છે જીવોને પુણ્યનો એટલે કે ભેદરૂપ વ્યવહારનો પક્ષ તો અનાદિ કાળથી જ છે. અને તાનો ઉપદેશ પણ બહુધા સર્વ પ્રાણીઓ પરસ્પર કરે છે પણ તેનું ક્ષણ સંસાર છે.

કરમચંદ- તેનું ક્ષણ સંસાર શા માટે છે ?

જ્ઞાનચંદ- પુણ્ય ક્ષણિક છે. ઉત્પન્ન ધ્વંસી છે, તે વિકારી છે, તેથી તેનું ક્ષણ સંસાર છે, બીજી રીતે કહીએ

૧૬૪] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

તો તે વધે છે, (પુદ્ગલ થાય છે) અને વીખરાઈ ભય છે. (ગળડપ થાય છે) તેથી પુદ્ગલભાવ છે, તેનું કળ પશુ પુદ્ગલ વસ્તુનો સંયોગ છે. વિકારનું કળ સાચું સુખ હોઈ શકે નહિ અને વિકારથી ત્રાસ ટળે નહીં.

કરમચંદ-તમારા કહેવા ઉપરથી એમ જણાય છે કે- જે પોતાના આત્માને જાણે તેને અરક્ષા ભય ન રહે કેમકે આત્માને કોઈ નુકશાન પહોંચાડી શકે નહીં, તે પોતે પોતાથી જ રક્ષક છે.

જ્ઞાનચંદ-હા તેમજ.

૧૨:-કરમચંદ-ત્યારે એ રીતે તે પરથી ગોપાએલો જ છે તેથી તેને જે ગુપ્તિ ભય રાખવા ખરેખર કંઈ કારણ નથી એ ખરું?

જ્ઞાનચંદ-સમ્યક્દ્રષ્ટિને તેવીજ માન્યતા હોય છે, અને તેજ કારણે મરણ ભય કે આકસ્મિક ભય હોતો નથી- તે જાણે છે. જીવ મરતો નથી, તેમ અકસ્માત કદી થતો જ નથી. આ દશા અસંયત સમ્યગ્દ્રષ્ટીની હોય છે. (વિશેષ હવે પછી)

પ્રકરણ : ૩૬

વિશ્વ પ્રેમ.

૧:- કરમચંદ- શ્રી 'આત્મધર્મ' ના ત્રીજા અંકમાં 'આત્માનું હિત મોક્ષ જ છે.' એ મથાળાવાળો લેખ વાંચ્યો; તેમાં વિશ્વ પ્રેમનું સ્વરૂપ આવી જતું હોય એમ મને લાગે છે તે ખરું છે?

જ્ઞાનચંદ-હા; તે લેખમાં જે સ્વરૂપ કહ્યું છે તેમાં વિશ્વ પ્રેમનું સ્વરૂપ આવી જાય છે.

૨:- કરમચંદ-આ વિષયને વધારે સ્પષ્ટપણે કહેવામાં આવે તો સારું માટે જણાવો.

જ્ઞાનચંદ- [અ] 'વિશ્વ' એટલે જગતના સર્વ પદાર્થો- છ એ દ્રવ્યો તે નીચે પ્રમાણે છે.

૧- સિદ્ધજીવો, સંસારીજીવો જેની સંખ્યા અનંત છે.

૨- અનંતાનંત પુદ્ગલદ્રવ્યો, તમામ પ્રકારના [સ્કંધો સહિત].

૩- એક ધર્માસ્તિકાય.

૪- એક અધર્માસ્તિકાય.

૫- એક આકાશ

૬- અસંખ્યાત કાલાણુ.

[બ] પ્રેમ બે પ્રકારના છે. એક રાગરહિત પ્રેમ, બીજો રાગ સહિત પ્રેમ. તેમાં જે રાગરહિત પ્રેમ છે તે

૧૬૬] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ-કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

વિશ્વપ્રેમ છે—કેમકે તેમાં સર્વ દ્રવ્યો પ્રત્યે સમભાવ છે. રાગ-દ્વેષ નથી; વિશ્વપ્રેમનું બીજું નામ સમાનભાવ અથવા સમભાવ છે. વસ્તુઓ, ગુણો અને તેની અવસ્થાઓ જેમ છે તેમ જાણવાં અને તે પ્રત્યે રાગ-દ્વેષ ન કરવો તેનું નામ સાચો વિશ્વપ્રેમ છે.

૩: - કરમચંદ-‘આત્માનું હિત એક મોક્ષ જ છે’ તે લેખમાં આ સ્વરૂપનો ભાગ કયો છે તે જણાવો.

જ્ઞાનચંદ- તે લેખના નીચેના ફકરામાં તે વિષય આવે છે— ‘જેના અંતરંગમાં આકુળતા છે તે દુઃખી છે તથા ‘જેને આકુળતા નથી તે સુખી છે. વળી આકુળતા થાય છે ‘તે રાગાદિ કષાયભાવ થતાં થાય છે, કારણકે રાગાદિ ‘ભાવોવડે આ જીવ તો સર્વ દ્રવ્યોને અન્ય પ્રકારે પરિણુ- ‘ભાવવા ઇચ્છે છે, અને તે સર્વ દ્રવ્યો અન્ય પ્રકારે પરિણુમે ‘છે ત્યારે આને આકુળતા થાય છે.

‘હવે કાં તો પોતાને રાગાદિ ભાવ દૂર થાય અથવા ‘પોતાની ઇચ્છાનુસાર જ સર્વ દ્રવ્યો પરિણુમે તો આકુળતા ‘મટે. હવે સર્વ દ્રવ્યો તો આને આધીન નથી, પણ ‘કોઈ વેળા કોઈ દ્રવ્ય આની ઇચ્છા હોય તેમ જ પરિણુમે ‘તોપણ આની આકુળતા સર્વથા દૂર થતી નથી. સર્વ ‘કાર્ય આની ઇચ્છા અનુસાર જ થાય, અન્યથા ન થાય, ‘ત્યારે જ આ નિરાકુળ રહે, પણ એમ તો થઈ જ શકતું ‘નથી, કારણકે કોઈ દ્રવ્યનું પરિણુમન કોઈ દ્રવ્યને આધીન ‘નથી, પણ પોતાના રાગાદિ ભાવ દૂર થતાં નિરાકુળતા ‘થાય છે; અને તે કાર્ય બની શકે એમ છે, કારણ કે

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૩૬

[૧૬૭

‘રાગાદિ ભાવો આત્માના સ્વભાવભાવ તો છે નહીં પણ
‘ઔપાધિકભાવ છે.’

૪:- કરમચંદ-ત્યારે તો એમ થયું કે કોઈ દ્રવ્યનું
પરિણમન કોઈ દ્રવ્યને આધીન નથી એમ નક્કી કરી પર
વસ્તુઓ પ્રત્યે રાગદ્વેષ ન કરવા અને નિરાકુળતા પ્રગટ કરવી
તેનું નામ ‘વિશ્વ પ્રેમ’ છે એમ તમે કહેવા માગો છો ?

જ્ઞાનચંદ-હા, તેમ જ છે. તેવો ભાવ પ્રગટ થતાં કોઈ
પણ જીવને દુઃખ દેવાનો અગવડ આપવાનો, પ્રાણુ હરવાનો,
તેની સગવડ લઈ લેવાનો કે એવો કોઈ પણ વિકારભાવ
રહેતો નથી. તેવો ભાવ સિદ્ધ, તીર્થંકર કે કેવળી જીવોને
હોતો નથી તેથી તેઓ પૂરા અને ખરા વિશ્વપ્રેમી છે.

કરમચંદ-સિદ્ધ ભગવાનોથી લોકોને શું લાભ થાય છે.

જ્ઞાનચંદ-સિદ્ધ ભગવાનના ધ્યાન વડે જીવોને સ્વદ્રવ્ય
પરદ્રવ્ય તથા ઉપાધિક-સ્વભાવિક ભાવનું વિજ્ઞાન થાય છે;
તે ધ્યાન પોતાને સિદ્ધ સમાન થવાનું સાધન થાય છે;
તેથી સાધવા યોગ્ય પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ તેને દર્શાવવા માટે
સિદ્ધ પ્રતિબિંબ સમાન છે. એ પ્રકારે સિદ્ધ ભગવાન
‘વિશ્વ પ્રેમી’ છે.

કરમચંદ-પોતાના ગામના માણસોને સુખ આપવાનો,
સગવડ આપવાનો, પ્રાણુ ઉગારવાનો, તેની સગવડ વધા-
રવાનો એવો કોઈ ભાવ તેમાં આવ્યો નહીં તો તેને ‘પ્રેમ’
કેમ કહી શકાય ?

જ્ઞાનચંદ-અમુકને જ સુખ વગેરે આપવાનો ભાવ કરે
તો વિશ્વ (બધાં) પ્રત્યે પ્રેમ ન રહ્યો. તેનો સિદ્ધાંત એ છે

[૧૬૮] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

કે જીવ જ્યાંસુધી પોતાનું સાચું સ્વરૂપ ન સમજે ત્યાંસુધી તે પર પ્રત્યે રાગદ્વેષ ઓછો કે વધારે કર્યા વિના રહેશે જ નહીં, તેથી હાલ કેાઈ પ્રત્યે રાગ કરશે તો તે ભાવ (વિકારી હોવાથી) પલટો ખાધા વગર રહેશે નહીં. વળી એક કે વધારે પ્રત્યે રાગ હોય ત્યાં બીજાઓ પ્રત્યે તે જ વખતે દ્વેષ છે કેમકે બધાને સમાન ગણ્યા નહીં. રાગ પછી અજ્ઞાનીને દ્વેષ થયા વગર રહેશે જ નહીં; માટે જીવ જો પોતાનું સ્વરૂપ સમજે તો જ જગતના સર્વ પદાર્થો પ્રત્યે યથાર્થ ભાવ રાખી શકે તેને જ 'વિદ્યપ્રેમ' કહી શકાય.

એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે જીવ પોતાનું સ્વરૂપ સમજ્યા વિના કદીપણ દ્વેષ કે રાગ ટાળી શકશે જ નહીં, તેમાં હીનાધિકતા કર્યા કરશે.

પ:- પ્રશ્ન:- સર્વ જીવો પ્રત્યે સરખા રાગવાળો પ્રેમ બની શકે કે કેમ ?

ઉત્તર:- ના, ન બની શકે. બધા જીવો પ્રત્યે સરખા રાગવાળો પ્રેમ ન જ બની શકે-એટલું જ નહીં પણ બધા મનુષ્યો (જેમાં પોતાનો સમાવેશ થાય છે.) પ્રત્યે પણ સરખો પ્રેમ ન રહી શકે. એક માણસ જમતી વખતે જગતના બધા માણસો જમ્યા કે કેમ, જમે છે કે કેમ, તેને સર્વેને પૂરતું અને સારું જમવાનું મળે તો જ મારે જમવું એમ કદી કરી શકે નહીં, પરંતુ સર્વનું સ્વરૂપ જેવું છે તેવું બાણી તેમના પ્રત્યે રાગ-દ્વેષ ન કરે તે જ તેમના પ્રત્યે ખરો (અકષાયી) પ્રેમ છે.

પ્રેમના બે ભાગ પાડતાં રાગરહિત પ્રેમ અને રાગ-

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૩૬

[૧૬૯]

સહિત પ્રેમ એ એ ભાગ પડ્યા હતાં, તેમાં રાગરહિત પ્રેમનું સ્વરૂપ જે કહ્યું તે પૂર્ણ રીતે અમલમાં લાવનાર વીતરાગી જીવો અને સિદ્ધ ભગવાનો છે તેથી શાસ્ત્રમાં તેમને ‘અકષાયી કરુણાસાગર’ કહ્યા છે.

૬:- કરમચંદ- વિશ્વપ્રેમને અપૂર્ણપણે કોણ અમલમાં મૂકી શકે ?

જ્ઞાનચંદ- છદ્મસ્થ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો.

કરમચંદ- છદ્મસ્થ વીતરાગી ન હોય તેને તો ‘રાગ’ હોય છે તો પછી તે ‘ત્રિધ પ્રેમ’ કેમ કહી શકાય ?

જ્ઞાનચંદ- તેઓ પરનું ભલું કે બુદ્ધિ હું કરી શકું તેમ માનતા નથી, તેથી પોતાના હિત માટે જ્યારે પોતે શુદ્ધતામાં રહી શકતા નથી ત્યારે કોઈને દુઃખ દેવા વગેરેના ભાવો કરતા નથી, અને દોષાદિ ટાળતાં દાનાદિના જે શુભ ભાવો તેમને થાય છે તેના તે માલીક થતા નથી તેથી તે અપેક્ષાએ તેમને ‘અપૂર્ણ વિશ્વપ્રેમ’ છે એમ કહી શકાય છે. સંપૂર્ણ વીતરાગ થતાં તે ‘સંપૂર્ણ વિશ્વપ્રેમી’ થઈ જાય છે.

કરમચંદ- આત્માનું સ્વરૂપ યથાર્થપણે ન જાણતા હોય તેવા જીવોને વિશ્વપ્રેમ હોઈ શકે કે કેમ ?

જ્ઞાનચંદ- ના, તેમને ન હોઈ શકે. ‘આત્માનું હિત મોક્ષ જ છે.’ એમ યથાર્થપણે નક્કી કરે તેને ‘વિશ્વપ્રેમ’ થઈ શકે.

પ્રકરણ : ૩૭

પાપ ટાળવાનો સાચો ઉપાય શું ?

પ્રસંગ પહેલો

૧:- કરમચંદ- તમે એકવાર કહેતા હતાં કે પુણ્યથી ધર્મ થાય એ લૌકિક માન્યતામાં જ પુણ્યથી ધર્મ ન થાય એમ અવ્યક્ત રીતે આવે છે તે શી રીતે ?

જ્ઞાનચંદ- પુણ્યથી ધર્મ થાય એ માન્યતામાં પાપ છોડવા જેવું છે એવી માન્યતા આવી કે કેમ ? ('માન્યતા' શબ્દ એ માટે વાપર્યો છે કે- 'માન્યતા' થતાં જ ચારિત્ર એકદમ પ્રગટતું નથી, પણ તે જ વખતે અશ્લેષ પ્રગટે છે અને ક્રમે ક્રમે પૂરું થાય છે.)

કરમચંદ- પાપ છોડવું જ જોઈએ એવી માન્યતા તો આવી જ.

જ્ઞાનચંદ- ત્યારે કહો કે મહાપાપ તો તુરત જ ટાળવું જોઈએ, કે તે મહાપાપ ઉભું રાખો !

કરમચંદ- મહાપાપ પ્રથમ જ ટાળવું જોઈએ.

જ્ઞાનચંદ- ત્યારે કહો-કે મહા પાપ કયું છે ?

કરમચંદ- મિથ્યાદર્શન એ મહાપાપ છે.

જ્ઞાનચંદ- તે મિથ્યાદર્શન જેને તમે મહાપાપ કહો છો-તેનાં બીજાં નામો આપશો.

કરમચંદ- હા, તેને સ્વરૂપની અણુસમજણ, અજ્ઞાન, અવિદ્યા, ચિદાભાસ પણ કહેવામાં આવે છે.

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૨૭

[૧૫૧]

જ્ઞાનચંદ- ત્યારે કહો, કે પાપ ટાળવું જ નોંધએ એવી જેની માન્યતા છે તેણે મિથ્યાદર્શનરૂપી મહાપાપ ટાળવું જ પડશે. ને જીવ સમ્યક્દર્શન પ્રગટ કરે તો જ તે ટળે એ વાત સાચી કે કેમ ?

કરમચંદ- હા તેમ જ.

જ્ઞાનચંદ- ત્યારે તો સમ્યક્દર્શનથી મિથ્યાદર્શનરૂપ મહાપાપ ટળે તેમ આવ્યું, અને સમ્યક્દર્શન કહો કે ધર્મની શરૂઆત કહો—સાચી સમજણ કહો, કે સાચું (સમ્યક્) જ્ઞાન કહો—તે એકજ અથવા સાથે રહેનારાં છે—તેથી એમ થયું કે શુદ્ધભાવની શરૂઆત થતાં મહાપાપ ટળી શકે છે. કેમ તે બરાબર છે ?

ર:- કરમચંદ- હા, તે તદ્દન વ્યાજબી છે. ખરેખર પુણ્યભાવથી ધર્મ નથી થતો છતાં પુણ્યથી ધર્મ થાય એમ લોકો માને છે તેનું કારણ શું ?

જ્ઞાનચંદ- સામાન્ય રીતે લોકો આ બાબતમાં વિચાર કરતા નથી. નાનપણથી પોતે સાંભળ્યું હોય છે કે પુણ્યથી ધર્મ થાય છે. પોતાના મોટેરાઓ પાસેથી પણ તેવુંજ સાંભળે છે અને ધર્મસ્થાનકમાં પણ મોટે ભાગે તેવુંજ સાંભળાવવામાં આવે છે. એ માન્યતા પોતાને અનાદિથી ચાલી આવે છે અને જેમ જેમ તે ઉંમરે વધતો જાય છે તેમ તેમ તેનું પોષણ મળતું જાય છે. તેનું પરિણામ એ આવે છે કે કોઈ કહે કે પુણ્યથી ધર્મ થાય નહિ—મહાપાપ ટળે નહિ તો તેને વિજળી જેવો આંચકો ' Electric shock ' લાગે છે. એ સાંભળવા તરફ અરુચિ થાય છે. પણ

૧૭૨] ભગવાનશ્રી કુંડકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

તટસ્થ થઈ શાંતપણે તેનાં બધાં પડખાંઓ વિચારે તો આ વાત તુરત સમજી જાય.

કરમચંદ- ત્યારે આનાં બીજાં પડખાંઓ શું છે તે આપણે હવે પછી ચર્ચાશું.

જ્ઞાનચંદ- બહુ સારું.

(બન્ને છુટા પડે છે)

પ્રસંગ બીજો

૩:- કરમચંદ- પુણ્યનાં બીજાં પડખાં છે એમ તમે કહેતા હતા તે આજે કહો.

જ્ઞાનચંદ- જુઓ પુણ્યના ઇચ્છક જે વખતે પુણ્ય કરવા માગે છે તે જ વખતે પાપ બંધાય તેમ ઇચ્છે છે ?

કરમચંદ- જે પુણ્ય કરવા માગે તે તે જ વખતે પાપ પણ લાગતું હોય, તો તે પુણ્યનો ઇચ્છક કેમ કહેવાય ? ન જ કહવાય.

જ્ઞાનચંદ- તમે એ સ્વીકાર્યું; ત્યારે હવે તમને પુછું છું કે-તમે એ તો જાણો છો ને કે શુભલાવ (પુણ્ય લાવ) કરતી વખતે, જેને આત્મ સ્વરૂપનું જ્ઞાન ન હોય તેને સાચા જ્ઞાન-સાચી પ્રતીતિ-સાચા ચારિત્ર અને વીર્ય હણાય છે અને તેથી તેનાં આવરણ બંધાય છે અને તે બધાં પાપ છે ?

કરમચંદ- તમે કહો છો તે ઉપરથી મને યાદ આવે છે કે શુભલાવ થતાં ચારે ઘાતીયા કર્મની પ્રકૃતિઓ બંધાય છે એમ જ્ઞાનીઓ જણાવે છે. માટે તમારી એ વાત સાચી છે.

જ્ઞાનચંદ- કહો ત્યારે પુણ્યભાવ કરતાં, આત્મસ્વરૂપના અબળણને આત્માના નિજ ગુણ એટલે કે સમ્યક્દર્શન જ્ઞાન-ચારિત્ર, વીર્ય વિગેરે ને હણનારાં પાપ કર્મમાંથી કયું ટળે ? અને કયું ન બંધાય ?

કરમચંદ- એકે નહીં.

જ્ઞાનચંદ- ત્યારે કહો કે કયા કયા શુભભાવ કરતાં કરતાં આ ભવે, આ ભવે નહીં તો હવે પછીના ભવે, સમ્યક્ત્વનો ગુણ પ્રગટે ?

કરમચંદ- એવો એક પણ શુભભાવ નથી કે જે કરતાં કરતાં અનંત કાળ જાય તો પણ સમ્યક્ત્વ પ્રગટે અને મિથ્યાત્વનું મહાપાપ ટળે.

જ્ઞાનચંદ- ત્યારે કહો કે જે-આત્મસ્વરૂપના અજ્ઞાની છે તેને તો પુણ્ય (શુભ) ભાવ કરતાં તે જ વખતે અનંત પાપ-સંસારને વધારનારું બંધાય છે, તો પછી તે પુણ્યના ખરા હિમાયતી કહેવાય ?

કરમચંદ- ન જ કહેવાય. પણ ત્યારે પ્રશ્ન એ ઉઠે છે કે- પાપનો નાશ કોણ કરી શકે ?

જ્ઞાનચંદ- સમ્યક્દર્શન થાય તે જ વખતે મિથ્યાત્વ અને અનંત સંસારને વધારનારા ક્રોધ-માન-માયા-લોભ એ પાંચ મહાપાપ તો બંધાતાં જ નથી, અને બીજા પાપો ક્રમેક્રમે તેને નહીં બંધાતાં, છેવટે પાપ બંધથી રહિત તે થઈ શકે છે.

કરમચંદ- તમે ઘણી સ્પષ્ટ વાત કરી, પણ આ વિષય બીજી કોઈ રીતે વિચારી શકાય તેમ છે ?

૧૭૪] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

જ્ઞાનચંદ- ઘણાં પડખાંથી તે વિચારી શકાય છે. અને તે બધાનું પરિણામ એક જ આવે છે. કેમકે સત્ય તો સત્ય જ રહે છે. પણ આપણે હવે તે વિષય બીજે વખતે લેશું.

(બન્ને મિત્રો બુદ્ધાં પડ્યાં.)

પ્રસંગ ત્રીજો

(બન્ને મિત્રો ફરી મળે છે.)

સ્વરૂપની સમજણ વગરપુણ્ય અને પાપચક્ર
ચાલ્યા કરે છે

કરમચંદ- કહો, બીજી કંઈ રીત આ વાત વિચારી શકાય તેમ છે ?

જ્ઞાનચંદ- જેને આત્મસ્વરૂપનું લક્ષ નથી તેને કષાય-ચક્ર ચાલુ રહેતું હોવાથી શુભ પછી તુરત જ અશુભ આવે છે એ બાણી છો ?

કરમચંદ- આ વાત દાખલો આપી સ્પષ્ટ કરો.

જ્ઞાનચંદ- બુદ્ધો પ્રથમ આપણે શુભ (પુણ્ય ભાવ) શું-પાપ ભાવ શું તે વિચારીએ.

કરમચંદ- ભલે, ખુશીથી.

જ્ઞાનચંદ- બુદ્ધો, આગળ તમને બતાવ્યું હતું કે પુણ્યભાવ કરનાર જીવ જેને આત્મસ્વરૂપનું સાચું જ્ઞાન નથી તે ભાવ કરતી વખતે જ પાપ બાંધે છે. પણ આ તો તેથી આગળ જવાની વાત છે માટે તે લક્ષપૂર્વક સાંભળજો.

કરમચંદ- લક્ષપૂર્વક સાંભળી તેની તુલના કરીશ.

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૩૭

[૧૭૫]

જ્ઞાનચંદ- જુઓ એક માણસને તમે દાન દીધું, પછી તમે સંસારી ધંધા રોજગારમાં જોડાઓ છો ?

કરમચંદ- હા.

જ્ઞાનચંદ- કહો ત્યારે તમારો ધંધનો લાવ શુભ કે અશુભ ?

કરમચંદ- તેને શુભ કેમ કહેવાય ? તે તો અશુભ લાવ કહેવાય.

જ્ઞાનચંદ- તો પછી એમ થયું કે-શુભલાવ મટ્યા પછી-અશુભલાવ તો તુરત આવે છે. માટે પુણ્યનું સળંગ ચાલવાપણું તો ન રહ્યું. અને પુણ્યના ખરા હિમાયતીએ તો ચોવીશ કલાક પુણ્ય કરવું જોઈએ.

કરમચંદ- પણ એ તો ક્યાંથી બની શકે ?

જ્ઞાનચંદ- અજ્ઞાનીથી ન બની શકે, પણ જ્ઞાનીનાં કેટલાંક પદ એવાં છે કે જેમાં તેમ બને છે.

કરમચંદ- મને પણ વિચારતાં લાગે છે કે-શુભલાવ સળંગ ચાલુ રહેતો નથી; શુભ પૂરો થયો કે તરતજ કંઈ અશુભ આવે છે; એમ પણ બને છે, કે શુભ કરવાનો વિચાર કરતાં હોઈએ, ત્યાં એકદમ અશુભ લાવ ડોકિયાં મારે છે.

જ્ઞાનચંદ- શુભલાવ-અશુભલાવની માફક ક્ષણિક છે, ઉત્પન્ન થ્વંસી છે, વિકારી છે. તે બંને મોહરાજની ફ્રાજના સરદારો છે. શુભ તે મોહરાજની કઠી છે અને તે Supercially [ઉપલક્ષ્ય] મીઠી મધુરી લાગે છે.

[૧૭૬ ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

માટે પુણ્યના હિમાયતીએ પ્રથમ તેનું ચથાર્થ સ્વરૂપ સમજી લેવું જોઈએ. વખત થયો છે માટે આપણે છુટા પડીએ.

(બન્ને છુટાં પડ્યાં).

પ્રસંગ ચોથો

પુણ્યનું સ્વરૂપ.

પ:- કરમચંદ- પુણ્યનું સ્વરૂપ તો નાનું છોકરુંએ સમજે છે, તેમાં સમજવા જેવું શું છે ?

જ્ઞાનચંદ- ત્યારે નાનું છોકરું શી રીતે સમજે છે તે કહો.

કરમચંદ- કોઈ જીવનો પ્રાણુઘાત કરવો તે પાપ, અસત્ય બોલવું તે પાપ, ચોરી કરવી તે પાપ-અપ્રદાયચર્ય તે પાપ, પરિચ્છી થવું તે પાપ, કોઈ જીવને દુઃખી દેખી દાન દેવું, સેવા કરવી, બચાવવો, અન્નપાણી દેવા એ વિગેરે પુણ્ય.

જ્ઞાનચંદ- ઠીક છે. આ અભિપ્રાય બરાબર છે કે કેમ એ આપણે વિચારીએ. પણ તે વિચારતાં પહેલાં એ જાણવાની જરૂર છે કે આ માન્યતા બાળકની જ છે કે મોટાઓની પણ છે ?

કરમચંદ- મોટાની પણ તે જ માન્યતા છે. તેમાં ફેર એટલો છે કે મોટા જ્ઞેરશોરથી એ માન્યતાની ઘોષણા કરે છે—તેનું અનુકરણ કરવા બીજાને પ્રેરે છે અને તેમની લાગવગથી કે ઉપદેશથી લોકો દાન દીએ છે એમ પણ દેખાય છે.

જ્ઞાનચંદ- ત્યારે કહો કે- એક માણસને મારવા કોઈએ બંદુક મારી, પણ જે માણસને મારવો હતો તે બચી ગયો. તો બંદુક ફેંકનારને પાપ ખરું કે કેમ ?

કરમચંદ- હા, પાપ તો ખરું.

જ્ઞાનચંદ- શા માટે ? માણસ મરી તો નથી ગયો તો પાપ શા માટે ?

કરમચંદ- મારી નાંખવાનો ભાવ હતો માટે ?

જ્ઞાનચંદ- તમારા પોતાના જવાબથી તો એમ નક્કી થયું કે- જીવને મારી નાંખવાનો ભાવ કર્યો તેથી પાપ થયું- નહીં કે સામે જીવ જીવ્યો કે મર્યો તેથી ? જીવ મરે કે ન મરે તે સાથે પાપની ઉત્પત્તિને સંબંધ નથી. પાપ તો જીવમાં થાય છે. માટે જીવનો તીવ્ર (આકરો) કષાયભાવ તે પાપ છે. હિંસા તો-પોતાના ભાવ ઉપરથી જણાય એમ નક્કી થયું.

કરમચંદ- પણ તમે તો જીવ બચ્યો તેનો દાખલો દીધો. જીવ મરે તેનો લીઓને !

જ્ઞાનચંદ- ભલે, તેવો લઈએ. એક માણસ દુઃખી છે, તેને ભૂખ લાગી છે, અને ભૂખ ટાળવા તમે તફન હલકું, પચે તેવું, સાદું જમવાનું આપ્યું. પણ તે તેને ન પચ્યું, વિપરીત થયું, અને તે કારણે મરી ગયો-કહો તમને પુણ્ય કે પાપ ?

કરમચંદ- એ તો પુણ્ય છે, એમાં પાપ કેમ કહી શકાય. જમવાનું આપનારનો ભાવ તો તેને સગવડ આપવાનો હતો-માટે પુણ્ય કહેવાય.

૧૭૮]

ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ -કહાન જૈન-શાસ્ત્રમાળા

જ્ઞાનચંદ- ત્યારે માણસ જેવું પ્રાણી મરી ગયું તે કેને ખાતે માંડશે ?

કરમચંદ- વિચારતાં તો એમ માલુમ પડે છે કે પ્રાણી જીવે કે મરે તે સાથે પુણ્ય-પાપને સંબંધ નથી. પોતાના ભાવની સાથે સંબંધ છે. અને તે જ નિયમ-સત્ય અસત્ય, વગેરેને લાગુ પડે છે.

જ્ઞાનચંદ- ઠીક ત્યારે કહો છો-છોકરું પણ પુણ્ય સ્વરૂપ સમજે છે એમ તમે કહેતા હતા તે ખરું છે ?

કરમચંદ- તે માન્યતા સાચી નથી. જીવ શુભભાવ કરે (પછી સામા પ્રાણીને લાભનુકસાન ગમે તે થાય) તો પુણ્ય અને અશુભ ભાવ કરે (પછી સામા પ્રાણીને લાભ નુકસાન થાય, ગમે તે થાય) તો પાપ ગણાય.

જ્ઞાનચંદ- તમારી વાત ખરાબર છે. પણ સવાલ ઉઠે છે, કે શુભભાવ કરતાં-પાપનો પણ બંધ થાય, એમાં નવાંબંધ જેવું તમને લાગે છે ?

કરમચંદ- લાગે છે ખરું મારે એ બાબતની ચોખ્ખવટની જરૂરિયાત છે. આપણે હવે પછી તે ચર્ચીશું.

જ્ઞાનચંદ- સારું.

(બન્ને જુદા પડે છે.)

પ્રસંગ પાંચમે

શુભ ભાવ કરતાં પાપ બંધ થાય છે.

તેનું કારણ ?

૬:- કરમચંદ- શુભ ભાવ કરતાં પાપનો બંધ પણ કેમ થાય છે ?

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૩૭

[૧૭૬

જ્ઞાનચંદ- આપણે જે પ્રકારના જીવો આ સંબંધમાં વિચાર કરતાં લઈશું. (૧) આત્મ સ્વરૂપથી અજ્ઞાણ (૨) આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાણ-સાધક જીવ.

તેમાં પ્રથમ-આત્મ સ્વરૂપથી અજ્ઞાણનું પહેલું જ્ઞાણનું લાભદાયક છે.

૭:- કરમચંદ- બરાબર છે. આત્મ સ્વરૂપથી અજ્ઞાણને પહેલું લેવું તે વ્યાજબી છે.

જ્ઞાનચંદ- જુઓ-તે-તો એમ માને છે કે- (૧) હું પર જીવને મારી નાંખી શકું (૨) પર જીવને જીવાડી (બચાવી) શકું (૩) પર જીવને હુ:ખ દઈ શકું (૪) પર જીવને સુખ દઈ શકું કેમ એમ તે માને છે કે કેમ ?

કરમચંદ- હા-ખીંજીને મારી નાંખી શકું. ખીંજીને હુ:ખ દઈ શકું એમ માને છે-અને તેવા કૃત્યને લોકો પાપ કહે છે, અને ખીંજીને જીવાડી શકું, ખીંજીને સુખ દઈ શકું એમ તે માને છે. અને તેવા કૃત્યને લોકો પુણ્ય કહે છે.

જ્ઞાનચંદ- તેવી માન્યતા બાળકની છે કે મોટાની છે.

કરમચંદ- નાના મોટા લગભગ ઘણાની છે.

જ્ઞાનચંદ- એક આપણે મહાસભા બોલાવીએ અને પછી ઉપર પ્રમાણે આપણે પુણ્ય-પાપની વ્યાખ્યા તેમની પાસે મૂકીએ તો તે ઠરાવ પસાર થાય કે કેમ ?

કરમચંદ- જરૂર પસાર થાય.

જ્ઞાનચંદ- તેથી વિરૂદ્ધ કોઈ મહાસભામાં-કહે કે જુઓ લાઈ જે ઠરાવ તમે પસાર કરવા માગો છો તે ભૂલ

૧૮૦] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

ભરેલો છે. કોઈ કોઈને મારી જીવાડી શકે નહીં. સુખ દુઃખ થઈ શકે નહીં તો તેના કથનની શું વલ્લે થાય ?

કરમચંદ- અરે આગેવાનો મહા ફડકાટ કરી મૂકે અને કહે કે-અરે આવું કહેવાથી તો સમાજને મહા નુકશાન થાય. ભગવાન મહાવીરે કહ્યું તેને આ લોપ છે. વગેરે કહી લાંબા ભાષણો કરે. ધર્મનો લોપ થવા બેઠો છે વિગેરે મતલબે કહે એમ મને લાગે છે.

૮:- જ્ઞાનચંદ- ભાઈ જીઓ ! તે માન્યતા ભૂલ ભરેલી છે, એ સંબંધે તમને આગળ કંઈક કહ્યું હતું. હવે આપણે વળી વધારે ચર્ચીએ. જ્ઞાસુ બુદ્ધિથી-બુદ્ધિ દ્વિતી-ચર્ચવાથી સત્ય-અસત્યની ખબર પડે છે. મારે તમને પુછું છું કે-જીઓ નીચે મુજબ બને છે.

(૧) એક ડોક્ટર દરદીને સાંભળે કરવા માટે, તેનાથી બની શકે તેટલી બધી કાળજી રાખી તેનું દુઃખ દૂર કરવાના હેતુથી OPERATION (ઓપરેશન) કરે છે, પણ દરદી ટેબલ ઉપરજ મરી જાય છે ?

(૨) એક માણસ બીજા માણસને મારી નાખવાના હેતુથી ઝેર આપે છે, અને બીજા માણસ તે ઝેર ખાય છે તેને પરિણામે તે મરતો નથી, પણ તેને લાંબા વખતનું કાંઈ દરદ હોય તે તેનાથી મટી જાય તેમ બને છે ?

(૩) એક માણસ સુખી થશે એમ માનીને બીજા માણસને તે ચીજ આપે છે, પણ તે ચીજ તે માણસને આપતાં તે તેને ગમે નહીં, અને સુખને બદલે દુઃખ થાય ?

(૪) એક પિતા પુત્રને શિખામણ પુત્રના ભક્ષા માટે આપે કે ભાઈ-આપણે અસત્ય બોલવું, ચોરી કરવી, તુગાર રમવો વિગેરે સારું નહીં છતાં તે પુત્ર ન માને એમ બને કે કેમ ? અને તેને સુખ થવા માટે આપેલી શિખામણ તેને અરુચિ કર લાગે કે કેમ ?

(૫) ગજસુકુમારને તેના સસરાએ માથા ઉપર જળ-હુંગળ અગ્નિ તેને દુઃખ દેવા માટે મૂકી પણ તેમને તો દુઃખ ન થતાં, સુખ થયું, મોક્ષ થયો, અવિનાશી કલ્યાણ થયું એ ખરું કે કેમ ?

(૬) સ્કુલમાં શિક્ષક વિદ્યાર્થી લણે, સુધરે ભવિષ્યમાં સુખી થાય તે હેતુથી તેનાથી તેના પાઠો ખરાબર તૈયાર કરવા કહે, અને તે વિદ્યાર્થી તેમ ન કરે, અને શિક્ષકને ખરાબ કહે એ બને કે કેમ ?

(૭) ભગવાનો (જ્ઞાનીઓ) આ જગતમાં અનંતા થયા, તેઓએ જગતના કલ્યાણ માટે ઉપદેશ આપ્યા; પણ તેમના સાંભળનારા બધાઓ જ્ઞાની થયા જ નહીં. જગતના મોટા ભાગે સુધરવાની ના પાડી, અને કેટલાકોએ તેમની ધર્મ સલામાંથી બહાર નીકળી મોટો વિરોધ કર્યો. એમ બને છે કે કેમ ?

(૮) આ જીવ પોતે અનંત વખત તીર્થંકર ભગવાનોની ધર્મ સલામાં ગયો. ભગવાનનો કલ્યાણકારી ઉપદેશ કાને પડ્યો, પણ મોટી ઉધાઈ કરી તે ઉપદેશને નકાર્યો, અને કેવળી પાસે કોરો રહી ગયો. એમ બન્યાનું તમે સાંભળ્યું છે કે કેમ ?

(૯) એક માણસ બીજા માણસને મારવા ગયો. ત્યાં તે જોને મારવા ઇચ્છતો તે ન મર્યો, અને બીજો માણસ એકદમ આડો આવી ગયો અને મરી ગયો, એમ બંને છે કે કેમ ?

(૧૦) આ સાલમાં જ બંગાળામાં અનાજની અછત એટલી થઈ પડી કરુણા બુદ્ધિ જીવો અનાજ પોતાથી બંને તેટલાને પુરું પાડવા માગતા હતાં, છતાં તેમની ધારણા પ્રમાણે પુરું ન પડ્યું, એમ બન્નું હતું કે કેમ ?

હ:- કરમચંદ- આ બધાં દષ્ટાંતો મેં વિચાર્યા. તે ખરાં છે, તે ઉપરથી નીચેનાં સિદ્ધાંતો નિકળે છે,

૧ જીવ પોતે શુદ્ધ, શુભ કે અશુભ લાવ કરી શકે દષ્ટાંતોનો વિભાગ નીચે પ્રમાણે થઈ શકે :-

શુદ્ધ	શુભ	અશુભ
	૧-૩-૪	૨ ૫ ૬
૭-૮	૬-૧૦	

૨ પરવસ્તુનું પરિણમન (અવસ્થા) આ જીવને આધિન નથી.

૩ જે જીવતા રહ્યા તેનું શરીર અને જીવ તે વખતે નોખા પડવા લાયક ન હોતા.

૪ જે મરણ પામ્યા તેનું શરીર અને જીવ તે વખતે નોખા પડવા લાયક હતા.

૫ પર ઉપર કોઈનો અધિકાર ચાલતો નથી તેથી પિતા-પુત્રને, શિક્ષક-વિદ્યાર્થીને કે તીર્થંકર કેવળી કોઈ

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૩૭

[૧૮૩]

બીજનું કાંઈ કરી શકતા નથી, પણ પોતે પોતાની અંદર પોતાના ભાવનો પોતે પુરુષાર્થ કરી શકે છે.

જ્ઞાનચંદ- ત્યારે કહો કે પરનું બીજે કાંઈ લલુ-લુડું કરી શકે એ માન્યતા ખરી છે ?

કરમચંદ- જરા પણ નહીં લોકમાં ચાલતી માન્યતા કે હું પરનું કાંઈ કરી શકું તે જોટી છે અંગ્રેજીમાં પણ કહેવત છે કે: Man proposes, God disposes મનુષ્ય ભાવના કરે, કુદરતના કાયદાને અનુસરીને થવું હોય તેમ થાય (અહીં GOD નો અર્થ 'પદાર્થોના નિયમ' એમ લેવો)

૧૦:-જ્ઞાનચંદ- તે જોટી માન્યતાને મિથ્યાદર્શન કહેવામાં આવે છે, કહો તે પાપ ખરું કે કેમ ?

કરમચંદ- જરૂર તે પાપ છે.

જ્ઞાનચંદ- કહો ત્યારે પુણ્યની જે માન્યતા લોકિકમાં છે તે માન્યતાપૂર્વક થતા શુભભાવમાં આ જોટી માન્યતાનું પાપ સાથે આવ્યું કે નહીં ?

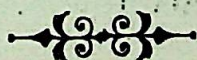
કરમચંદ- આવ્યું, અને તે પુણ્યના સાચા હિમાચ-તીએ ટાળવું જ જોઈએ.

જ્ઞાનચંદ- પણ તે મહાપાપ શા માટે તેનો નિર્ણય કર્યો છે.

કરમચંદ- ના વખત ઘણો થયો છે. તેથી હવે ફરી મળશું ત્યારે વિચારશું-

જ્ઞાનચંદ- બહુ સારું.

(બન્ને મિત્રો જુદા પડ્યા:)

પ્રકરણ : ૩૮

પાપ ટાળવાનો સાચો ઉપાય શું ?

પ્રસંગ છઠ્ઠો

કરમચંદ- હું પરનું ભણું બુઝું કરી શકું-સુખ દુઃખ દઈ શકું એ માન્યતા ખોટી છે. તેને પાપ કહો છો તે બરાબર છે. પણ મહાપાપ શા માટે કહો છો ? (એટલું ખરું છે કે જીવ અપૂર્ણ અવસ્થામાં પરને સુખ દુઃખ દેવાનો ભાવ કરી શકે.)

જ્ઞાનચંદ- તે મહાપાપ છે- તેનું કારણ એ છે કે:-
(૧) જીવ બીજાનું કાંઈ કરી શકતો નથી, અને પોતાનું કરી શકે છે, જો પરનું પણ કરી શકે તો પોતે અને પર એક થઈ જાય; કેમકે જેમ પોતાનું કરી શકે તેમ પરનું કરે તો, પર તો અનંત વસ્તુઓ છે, એટલે પોતે અને અનંત પરવસ્તુઓ તેની માન્યતામાં એક જ થયા, જેમ તે પોતાનો સ્વામી છે, તેમ પર અનંતી વસ્તુઓનો સ્વામી થયો. આ માન્યતા અનાદિથી ચાલી આવે છે, અને તેને જ કારણે પર વસ્તુમાં ઇષ્ટ-અનિષ્ટપણું તે માને છે, એ રીતે બધા દુઃખોનું મૂળ (જડ) હોવાથી તે મહાપાપ છે.

કરમચંદ- એ તમારી વાત હું સમજ્યો. તેનો સાર હું કહી જાઉં છું. જો તેમાં ફેરફાર હોય તો તમે સૂચવશો.

જ્ઞાનચંદ્ર- ભલે કહેા.

કરમચંદ્ર- તમે કહ્યું તેનો સાર આ પ્રમાણે છે.

(૧) એક જીવ-પર કોઈનું કાંઈપણ કરી શકે નહીં.

(૨) પોતે પોતામાં-વિકારી કે અવિકારી ભાવ કરી શકે.

(૩) સંપૂર્ણ અવિકારી ભાવ ન પ્રગટે ત્યાંસુધી જીવે અશુભ ભાવ ટાળી, શુભભાવ કરવો પણ તે શુભભાવને ધર્મ ન માનવો.

(૪) આમ કરવાથી પર વસ્તુ જે અનંત છે તે ઉપરનું મમત્વ અભિપ્રાયમાંથી છુટી જાય છે, અને તેથી જે દાન, દયા, તપ-પૂજા-સેવા વગેરે કરે છે તે પોતાના અશુભ ભાવ ટાળવા-લોભ કષાય ઓછો કરવા માટે કરે છે પરના ભલા માટે કરતો નથી; એટલે પર ગમે તેમ વર્તે તોપણ પોતાને રાજી કે નારાજ થતી નથી.

(૫) પોતે પોતામાં સ્થિર રહેવા પ્રયત્ન કરે છે. અને ન રહી શકે, ત્યારે ત્રીજા પેરામાં જણાવેલી માન્યતા સહિત ચોથા પેરામાં જણાવ્યા પ્રમાણે વર્તે છે. તથા જે રાગ રહે છે, તેમાં પોતાનું સ્વામીત્વ તે માનતો નથી.

જ્ઞાનચંદ્ર:- બરાબર છે. વિશેષ ચર્ચા હવે પછી કરીશું.

(બન્ને જુદા પડે છે)

પ્રસંગ સાતમેા

આત્મ સ્વરૂપના જાણીકે સમ્યગ્દષ્ટિ સાધક જીવના પુણ્યનું સ્વરૂપ. પુણ્યનો ધન્યરો તેમનો છે ?

કરમચંદ્ર- આ બાબતમાં વિચાર કરતા પ્રશ્ન ઉઠે છે

૧૮૧] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

કે:- તીર્થંકર નામ કર્મ એવું છે કે-જે જીવને તે કર્મ હોય તે જરૂર વીતરાગ થાય માટે જે ભાવે તીર્થંકર પદની પ્રાપ્તિ થાય-તે ભાવ શુભ ભાવ છે તો તેને કેમ ઉપાદેય ન ગણવો ?

જ્ઞાનચંદ- તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવામાં તમારી પાસેથી નીચેની બાબતોને બાણી લેવી બેઠઝો કે:-

(૧) તે શુભભાવ મિથ્યાદૃષ્ટિને થાય છે કે સમ્ય-ગ્દૃષ્ટિને થાય છે ?

(૨) તે ભાવને સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉપાદેય-આદરવાલાયક એટલે કે આત્માનું સ્વરૂપ માને છે કે વિકાર માને છે ?

કરમચંદ- (૧) તે ભાવ તો સમ્યગ્દૃષ્ટિને જ થાય. મિથ્યાદૃષ્ટિને થાય જ નહીં.

(૨) સમ્યગ્દૃષ્ટિ તે ભાવને નિજ સ્વરૂપ માનતો નથી- તે ભાવને જે નિજ સ્વરૂપ માને તેને તો તેનો ભાવ થાય જ નહીં.

જ્ઞાનચંદ- એ બરાબર છે. જે જે તીર્થંકર ભગવાન થાય છે, તેઓ પ્રથમ પોતાના પુરુષાર્થથી સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ કરે છે અને જે રાગ તેમને રહ્યો તે ટાળતાં જે રાગ રહી બચ તેમાં તે ભાવનું નિમિત્ત પામીને તીર્થંકર નામ કર્મ બંધાય છે.

કરમચંદ- ત્યારે તો એમ થયું કે શુભ ભાવનો ઇબરો સમ્યગ્દૃષ્ટિઓએ જ રાખ્યો છે.

જ્ઞાનચંદ- તેમનો ઇબરો તો શુદ્ધતા પ્રગટ કરવાનો છે, પણ તેમાં અપૂર્ણતા હોય ત્યારે સાતિશય પુણ્ય-

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૩૮

[૧૮૭]

પ્રકૃતિઓનો અવાંછિત વૃત્તિથી બંધ થઈ જાય છે. તેને તમારે પુણ્યનો ઇનારો કહેવો હોય તો કહો; પણ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ તો તે રાગભાવ-તથા તીર્થંકર પ્રકૃતિ બનેને ઉપાદેય માનતાં નથી.

કરમચંદ- આ તો 'મૂકે ખસતું તો આવે હસતું' એમ થયું. સાતિશય પુણ્યનું બીજું કોઈ નામ છે ?

જ્ઞાનચંદ- તે પુણ્યને પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય કહેવામાં આવે છે. 'મૂકે ખસતું તો આવે હસતું' એવું રાગ હોઈ ત્યારે સમ્યગ્દષ્ટિને બને છે, પણ તેનો તે માલીક નથી તેથી તેને આનંદ એમ પણ કહી શકાય નહીં. સમ્યગ્દષ્ટિ તો માત્ર તેનો જ્ઞાતા દષ્ટા છે.

કરમચંદ- આત્મ સ્વરૂપથી અનાજીને પુણ્ય થાય તેનું કાંઈ ખાસ નામ છે ?

જ્ઞાનચંદ- હા, તેને પાપાનુબંધી પુણ્ય કહેવામાં આવે છે.

કરમચંદ- તેવા પુણ્યનું સ્વરૂપ શું છે ?

જ્ઞાનચંદ- શ્રીપરમાત્મ પ્રકાશ. અધ્યાય ૨ ગાથા ૨૦ માં નીચે પ્રમાણે જણાવ્યું છે:-

પુણ્ણે ણ હેહિ વિહવો વિહવેણ મઓમણ્ણ મહ-મેહો ।

મહ-મેહેણયપાવં તા પુણ્ણં અસ્સ મા હેહિ ॥૨૦॥

પુણ્ણેન ભવતિ વિભવો વિભવેન મદો મદેન મતિ મોહઃ ।

મતિમોહેન ચ પાપં તસ્માત્ પુણ્ણં અસ્માકં મા ભવંતુ ॥૬૦॥

૧૮૮]

ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન-શાસ્ત્રમાળા

અર્થ:- પુણ્યથી ઘરમાં ધન થાય છે, ધનથી અભિમાન થાય છે, અભિમાનથી બુદ્ધિ ભ્રમ થાય છે, બુદ્ધિ ભ્રમ થવાથી પાપ થાય છે તેથી એવું પુણ્ય અમને નહોતું !

ટીકાકાર કહે છે મિથ્યાદષ્ટિ જીવને પુણ્યના ફળથી પ્રાપ્ત થએલી સંપદાથી અભિમાન (ધમંડ) થાય છે, અભિમાનથી બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થાય છે. બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થવાથી પાપ કર્માય છે, અને પાપથી લવ લવમાં અનંત દુઃખ પામે છે. તેથી મિથ્યાદષ્ટિએના પુણ્ય પાપનું જ કારણ છે.

સમ્યક્ત્વાદિ શુભ સહિત વિવેકી જીવને પુણ્યગ્રંથ અભિમાન ઉત્પન્ન કરતું નથી; તેવા જીવો ગમે તેવી મોટી વિભૂતિ પામ્યા હોય તો પણ મદ-અહંકારાદિ વિકલ્પોને છોડી સંપૂર્ણ પવિત્રતા પ્રગટ કરે છે. મિથ્યાદષ્ટિએને પુણ્યનું ફળ-વિભૂતિ-ગર્વનું કારણ થાય છે, સમ્યક્દષ્ટિએને થતું નથી.

કરમચંદ- તમે કહ્યું તે ઉપરથી તો સ્પષ્ટ થાય છે કે જીવને દુઃખથી છુટવું હોય તો દુઃખ શાથી થાય છે અને તે કેમ મટે ? તેનો સૂક્ષ્મ દષ્ટિથી નિર્ણય કરવો જ જોઈએ. અનાદિ કાળથી તે ભૂલ ચાલતી આવે છે; પુણ્યનું સ્વરૂપ ખરાખર સમજવું જોઈએ કે જેથી પુણ્યથી ધર્મ થાય એવી ભ્રમણા ટળે અને પુણ્યની મર્યાદા કેટલી છે તે સમજી શકાય-પાપ શું તેમાં મહા પાપ શું તેનું સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ તે સિવાય કદી સાચું સુખ મળે જ નહીં. પુણ્યનું સ્વરૂપ ન સમજે તે પુણ્ય શી રીતે કરે ? કંઈક શુભ ભાવ થાય ત્યારે તેનું અવ્યક્ત અભિમાન હોય જ 'હું' પરનું

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૩૮

[૧૮૬]

લલું કરી શકું. ' એમ માનતો હોય ત્યારે નમ્રતા-કરુણા બુદ્ધિ હોય તો પણ પરનું હું કરી શકું-મારે કરવું જ નોંધ્યો- એ મારી ફરજ છે-એવી બ્રમણા હોવાથી તેને અંદર અવ્યક્ત અભિમાન હોય જ.

જ્ઞાનચંદ- બરાબર છે, તેવા અભિમાનને શાસ્ત્રની પરિલાષમાં ' અનંતાનુબંધીમાન ' કહે છે,

કરમચંદ- તે બરાબર છે. કેમકે જો એકનું લલું કરી શકાય તો અનંતાનું કરી શકાય અને તેથી તે અનંત પરવસ્તુનો અભિપ્રાયમાં સ્વામી થયો. બધાનો સેવક છું એમ માને તો તે ભૂલ છે. સમ્યગ્દષ્ટિ તો જે જે શુભ લાવમાં જોડાય છે તે કોઈના લલા માટે નહીં, પણ પોતાના લલા માટે-એટલે કે અશુભરાગ ટાળવા માટે પુણ્ય લાવ કરે છે; રાગ હંમેશા પરલક્ષે થાય છે. તેથી પરને લાલ થવાનો હોય તો પરના પોતાના કારણે થાય છે. એ હું સમજ્યો. એ રીતે આ વિષય પૂરો થાય છે.

જ્ઞાનચંદ- તમે સમજવાની જિજ્ઞાસા ધરાવો છો તે અનુમોદનને પાત્ર છે. આ માન્યતાને લક્ષમાં રાખી તેને ખૂબ ઘુંટવી-તે માટે સ્વાધ્યાય વગેરે કરવાં, શાસ્ત્રોના અર્થોની પદ્ધતિ બરાબર સમજવી, તેથી તેની માન્યતા અને જ્ઞાન વધારે નિર્માળ થશે જો પોતે સત્ કેવી રીતે છે તે જાણશે તો તે અસતને ટાળશે.

(વિશેષ હવે પછી)

પ્રકરણ : ૩૯

સાચું ‘મિચ્છામિ દુકકડં’ ક્યારે થાય ?

૧:— ‘મિચ્છામિ દુકકડં’ એ માગધી ભાષાનું પદ છે. તેનું સંસ્કૃત ‘મિચ્છામિ દુષ્કૃત્યં’ એમ થાય છે અને તેનો ગુજરાતી અર્થ ‘મારું દુષ્કૃત્ય મિચ્છા થાઓ’ એવો થાય છે.

૨:— ત્યારે “દુષ્કૃત” શું છે એ પ્રથમ સમજવું જોઈએ. મિચ્છાત્વ તે મહાપાપ છે અને તેથી તે મોટામાં મોટું “દુષ્કૃત” છે. જીવ જે કુળે જન્મે છે તે કુળમાં ઘણે ભાગે કોઈને કોઈ ધર્મની માન્યતા હોય છે. કુળ-ધર્મની તે માન્યતાને ઘરમાં પોષણ મળે છે. મોટો થતાં ધર્મ સ્થાનકે જતાં તે માન્યતાને વિશેષ પોષણ મળે છે. વળી ધંધાદારી કામમાં પડી જતાં કુળધર્મની માન્યતાનું ચથાર્થ સ્વરૂપ શું છે તેની વિચારણા કરવાને તેને વખત મળતો નથી. એટલે ઔઘસંજ્ઞાએ ક્રિયાઓ પોતે કે પોતાના સગા સંબંધીઓ જે કરે તે ધર્મ હોવો જોઈએ એમ માની લઈ પોતાનું જીવન ચલાવે છે. ‘આત્માનો સ્વભાવ’ તે ધર્મ છે એમ તો તેને સાંભળવાનું ઘણે ભાગે મળતું નથી. આ પ્રમાણે પોતાના સ્વભાવનું ઘોર અજ્ઞાન તે સેવ્યા કરે છે. આ ઘોર અજ્ઞાન તે પહેલાં નાંખરનું ‘દુષ્કૃત’

ધર્મની હિયા પ્રકરણ : ૩૯

[૧૯૧]

છે. માટે તે અજ્ઞાન ટાળી પોતાનું સ્વરૂપ યથાર્થ જાણવાની જરૂર છે. તે જાણ્યા સિવાય સાચું સુખ પ્રગટે નહીં અને ખરૂં “મિચ્છામિ દુકકડં” થાય નહિ.

૩:- સાચું “મિચ્છામિ દુકકડં” શું છે તે સમજવા માટે એક પાઠ નીચે આપવામાં આવ્યો છે.

“અંધ બની અજ્ઞાનથી કયો અતિશય ક્રોધ, તે સવિ મિચ્છામિ દુકકડં”

આવા પાઠ ધણા જીવો જોલે છે, વાંચે છે. પણ તેનો અર્થ સમજી ખરૂં “મિચ્છામિ દુકકડં” કરતા નથી. તેથી એ સંખંધે થોડું લખવાની જરૂર છે.

૪:- ઉપરની કડીમાં ‘અજ્ઞાન’ થી અંધ બન્યો એમ કહ્યું, પણ અજ્ઞાન ટાળવા મહેનત જીવ કરે નહીં અને એ કડી જોલ્યા કરે તેથી ‘અજ્ઞાન’ જાય નહીં અને સાચું ‘મિચ્છામિ દુકકડં’ થાય નહીં, પરિણામે અજ્ઞાનથી અંધ જીવ બની રહે. પોતે આધુનિક કેળવણી લીધી હોય, વળી સામાજિક પ્રતિષ્ઠા કાંઈક સારી હોય તો પોતે ‘અજ્ઞાની’ છે એમ માને નહીં પોતાને ડાહ્યો માને એટલે તેને તો અજ્ઞાન ટાળવાનું બને જ ક્યાંથી ? પણ જીવનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજ્યા વગર (લૌકિક કેળવણી ગમે તેટલી લીધી હોય તો પણ) જીવ અંશમાત્ર સુખી થાય નહીં, અને સમયે સમયે અનંત દુઃખ લોગવે. બહારની સગવડથી પોતે પોતાને સુખી માને પણ તેથી કાંઈ ખરું સુખ આવી જાય નહીં, કેમકે પોતાના સ્વરૂપની અણસમજણ ‘અજ્ઞાન’ તો જિજીવે છે તે જ દુષ્કૃત છે.

૧૯૧] ભગવાનશ્રી કુંકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

૫:- ‘કર્યો અતિશય ક્રોધ’ એ પદમાં ગંભીર મર્મ છે. પોતાના સ્વરૂપની અરુચિ તે જીવનો અતિશય ક્રોધ છે. જીવ તે ટાળે નહીં ત્યાંસુધી પોતે સુખી થાય નહીં અને સાચું મિચ્છામિ દુકકડં પોતાને થાય નહીં.

૬:- પરંતુ હું કરી શકું, પર મારું કરી શકે, પુણ્યથી ધર્મ થાય, પુણ્યધર્મમાં સહાયક થાય એ માન્યતા તે સંસારનું બીજ છે તે ‘દુષ્કૃત’ પ્રત્યે જ્યાંસુધી હેય બુદ્ધિ આવે નહીં ત્યાંસુધી પર પ્રત્યેનું મમત્વ અભિપ્રાય-માંથી પણ છુટેજ નહીં માટે દુષ્કૃતને મિથ્યા કરવા માટે આત્માનું સાચું સ્વરૂપ પોતે યથાર્થ જાણવું જોઈએ.

જ્યારે જીવ પોતાનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજે ત્યારે જ તેને સામ્યગ્દર્શન પ્રગટે છે. સામ્યગ્દર્શનનું પ્રગટ કરવું તે મિથ્યાત્વના પ્રતિક્રમણની સાચી ક્રિયા છે. [આત્મા અને જીવ એ શબ્દોનો એક જ અર્થ થાય છે એમ સમજવું.]

૮:- સામ્યગ્દર્શન પ્રગટ કરે ત્યારે જ ભૂતકાળમાં કરેલા ભાવકર્મના નિમિત્તે આવેલા દ્રવ્યકર્મોને મિથ્યા કરનાર સાચું પ્રતિક્રમણ થાય છે. જીવ સામ્યગ્દર્શન પ્રગટ કરે તે મિથ્યાદર્શનનું પ્રતિક્રમણ છે. સામ્યગ્દર્શન પ્રગટ કરી પોતાના સ્વરૂપમાં લીન થઈ ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્માના અનુભવમાં સ્થિર થાય તે મિથ્યાચારિત્રનું પ્રતિક્રમણ છે. આ યથાર્થ પ્રતિક્રમણ ખરૂં ‘મિચ્છામિ દુકકડં’ છે. તે ધર્મનું સાચું અંગ છે, એમ સમજવું.

૯.- પ્રશ્ન:- સામ્યગ્દર્શન થતાં પૂર્વ કરેલાં દુષ્કૃતોનું મિથ્યાપણું શી રીતે થાય છે?

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૩૯

[૧૯૩]

ઉત્તર:- ‘મિથ્યા’ કહેવાનું પ્રયોજન જો છે કે-જેમ કોઈએ પહેલાં ધન કમાઈને ઘરમાં રાખ્યું હતું પછી તેના પ્રત્યેનું મમત્વ છોડ્યું ત્યારે તેને ભોગવવાનો અભિપ્રાય ન રહ્યો; તે વખતે ભૂતકાળમાં જે ધન કમાયો હતો તે નહિ કમાયા સમાન જ છે; તેમ જીવે પહેલાં કર્મ બાંધ્યું હતું પછી જ્યારે તેને અહિતરૂપ બાણીને તેના પ્રત્યેનું મમત્વ છોડ્યું અને તેના ફળમાં લીન ન થયો ત્યારે ભૂતકાળમાં જે કર્મ બાંધ્યું હતું તે નહીં બાંધ્યા સમાન મિથ્યા જ છે. આ ભાવે પૂર્વનું ‘દુષ્કૃત’ મિથ્યા થઈ શકે છે. તે ભાવને સાચું ‘મિથ્યામિ દુકકડ’ કહેવામાં આવે છે.

૧૦:- પ્રશ્ન- સમ્યગ્દર્શન પ્રથમ શા માટે પ્રાપ્ત કરવું? સમ્યગ્દર્શન પામવું અમને કંઈ લાગે છે. અમે વ્રત પાળીએ, જપ કરીએ, તપ કરીએ, ઘરગાર છોડી ચારિત્ર ગ્રહણ કરીએ તો ધર્મ ન થાય?

ઉત્તર- રત્નત્રયમાં સમ્યગ્દર્શન જ મુખ્ય છે. સમ્યગ્દર્શન થવાથી સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર થઈ શકે છે, સમ્યગ્દર્શન વિના નહીં જ. સમ્યગ્દર્શન વિના બધું જ્ઞાન મિથ્યાજ્ઞાન છે અને ચારિત્ર બધું મિથ્યાચારિત્ર છે. સમ્યગ્દર્શન વિના વ્રત, જપ, તપ આદિ પણ બધું વ્યર્થ છે. માટે મનુષ્ય જન્મ પામીને સર્વથી પહેલું સમ્યગ્દર્શન ધારણ કરવું જોઈએ. (જુઓ પ્રબોધસાર શ્રાવકાચાર પા. ૯)

૧૧:- પ્રશ્ન- તત્ત્વનિર્ણયરૂપ ધર્મ માટે કોણ યોગ્ય છે?

ઉત્તર- તત્ત્વનિર્ણયરૂપ ધર્મ તો બાળ, વૃદ્ધ, રોગી, નિરોગી, ધનવાન, નિર્ધન, સુક્ષેત્રી, તથા કુક્ષેત્રી

૧૯૪] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

ઇત્યાદિ સર્વ અવસ્થામાં પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે. જે પુરુષ પોતાના હિતનો બાંછક છે તેણે તો સર્વેથી પહેલાં આ તત્ત્વ નિર્ણયરૂપ કાર્ય જ કરવું યોગ્ય છે.

તેથી જેને સાચા ધર્મી થવું હોય તેણે તો જ્ઞાનીના તથા શાસ્ત્રના આશ્રયે તત્ત્વનિર્ણય કરવો યોગ્ય છે. પણ જે તત્ત્વનિર્ણય તો નથી કરતો અને પૂજા સ્તોત્ર, દર્શન, ત્યાગ તપ, વૈરાગ્ય, સંયમ, સંતોષ આદિ બધાય કાર્યો કરે છે તેનાં એ બધાંયે કાર્યો અસત્ય છે. માટે આગમનું સેવન, યુક્તિનું અવલંબન, પરંપરા ગુરુઓનો ઉપદેશ અને સ્વાનુભવ દ્વારા તત્ત્વનિર્ણય કરવો યોગ્ય છે.

પરંપરા : ૪૦

સાચું પ્રતિક્રમણ

જીવ અનાદિથી પોતાનું સ્વરૂપ ભુલ્યો છે માટે તે ભુલથી પાછું ફરવું-પોતાનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજવું એ પ્રતિક્રમણ છે.

કરમચંદ- મોટાભાઈ, સંવત્સરી નજીક આવે છે, પણ પ્રતિક્રમણ માટે મારો આવવાનો વિચાર થતો નથી તો આપ મને માફ કરશોને ?

જ્ઞાનચંદ- કેમ ? તમને શા માટે આ વિચાર આવ્યો તે કહો તો પછી શું કરવું તે આપણે નક્કી કરીશું.

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૪૦

[૧૮૫]

કરમચંદ- જુઓ-હું ‘પ્રતિક્રમણ’ શબ્દનો અર્થ પણ જાણતો નથી. તો પછી તેનો ભાવ શું છે એતો ક્યાંથી જાણું ? માટે વિચાર થતો નથી.

જ્ઞાનચંદ- તમે આટલા વરસોથી પ્રતિક્રમણ કરો છો અને તમે સમજતા નથી તો તમે અણુસમજણ કેમ નલાવી લીધી ? અણુસમજણમાં રહેવું તે તમારા જેવા માણસનું કામ નથી.

કરમચંદ- આપની વાત સાચી છે. અણુસમજણ રાખવી ન જ જોઈએ, કેટલાક લોકો કહે છે કે-‘લલે આપણે ન સમજીએ તેમાં શું વાંધો ? જેટલો વખત આપણે ધર્મના સ્થાનકે રહ્યા તેટલો વખત છકાયજીવની હિંસા તો અટકી અને વળી આપણે ચોવીશ કલાક આહારપાણી નહીં લેવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી એટલે તપ થયો અને તેથી નિર્જરારૂપ ધર્મ થયો માટે આપણે સમજવાની જરૂર નથી. મારા જેવા વર્તમાન કાળના યુવકને આ વાત કેમ ગળે ઉતરે ? માટે ખરું શું છે તે સમજાવો.

જ્ઞાનચંદ- તમે ખુલાસો માગ્યો તે બહુ સારું કાર્ય. ‘અણુસમજણ’ થી કદી આત્માને લાલ થાય જ નહીં; પણ નુકસાન થાય માટે સ્પષ્ટતાથી આ વિષય સમજી શકો તે માટે થોડું કહીશ.

કરમચંદ- ‘પ્રતિક્રમણ’ નો અર્થ આપ પહેલાં કહો.

જ્ઞાનચંદ- પ્રતિક્રમણ=પ્રતિ+ક્રમણ=પ્રતિક્રમણનો અર્થ પાછું ફરવું એવો થાય છે. જીવ અનાદિથી પોતાનું

૧૮૬]

ભગવાનશ્રી કુંડકુંદ-કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

સ્વરૂપ ભૂદયો છે માટે તે ભૂદયથી પાછું ફરવું-પોતાનું
યથાર્થ સ્વરૂપ સમજવું એ પ્રતિક્રમણ છે.

કરમચંદ- ત્યારે તો એમ થયું કે:-(૧) જીવ શું છે,
તેનું સ્વરૂપ શું છે તે પોતે પ્રથમ જાણવું જોઈએ (૨)
જીવ અનાદિથી શું બુદ્ધ કરી રહ્યો છે તે જાણવું જોઈએ -
કેમકે બુદ્ધ જાણ્યા શિવાય બુદ્ધથી પાછું કેમ ફરી શકાય ?
(૩) જીવનું અને પોતામાં થતી બુદ્ધનું સ્વરૂપ જાણી
બુદ્ધથી પાછું ફરવું જોઈએ. આમ આત્મામાં થતી આ
ક્રિયાને પ્રતિક્રમણ કહે છે.

જ્ઞાનચંદ- તમે પ્રતિક્રમણનું જે સ્વરૂપ કહ્યું તે
ખરાખર છે. તેને જ જ્ઞાનીઓ સાચું પ્રતિક્રમણ કહે છે.

કરમચંદ- ત્યારે તો એમ થયું કે આજ સુધી
સમજ્યા વિના પ્રતિક્રમણો કર્યાં તે તો માત્ર કાળક્ષેપ
થયો, આત્માને કંઈ લાભ ન થયો-એ ખરું ?

જ્ઞાનચંદ- હા, છે તો તેમ જ. પ્રતિક્રમણ તો આત્માને
(જીવનો) શુદ્ધલાવ છે તેથી આત્માને જે સમજે નહીં,
તેને સાચી પ્રતિક્રમણની ક્રિયા હોય નહીં.

કરમચંદ- કેટલાકો કહે છે કે 'છકાય જીવની રક્ષા
તો થઈ, એટલો લાભ તો ખરો' તેનું કેમ ?

જ્ઞાનચંદ- તમે છકાય જીવમાં આવ્યા કે ન આવ્યા ?
જો આવ્યા તો તમારી રક્ષા થઈ ખરી ? જો ન આવ્યા
તો છકાય જીવની રક્ષા ક્યાં થઈ ?

કરમચંદ- હું તો જીવ શું છે તે યથાર્થપણે
સમજતો નથી તેથી 'છકાયજીવ' શું કહેવાય તે હું કહી

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૪૦

[૧૯૭]

શકું નહીં. પણ હું નાનપણમાં કેટલાક બોલો શીખ્યો હતો તેમાં એમ આવતું હતું કે-પાંચ પ્રકારના એકેન્દ્રિય જીવો અને એક ત્રસ. એમ છ પ્રકારના સંસારી જીવો છે તેને છ કાયના જીવો કહે છે. હું ત્રસ જીવ છું એટલે છ કાય જીવોમાં હું આવી ગયો.

જ્ઞાનચંદ- ત્યારે કહો કે તમારા માનેલાં પ્રતિક્રમણ કરતાં તમારા જીવની રક્ષા થઈ કે નહીં, એટલે કે તમારામાં વિકાર ટળ્યો કે નહીં ?

કરમચંદ- જીવનું યથાર્થ સ્વરૂપ હું સમજતો નથી તો પછી મારા જીવની રક્ષા થઈ એમ કેમ કહી શકું ?

જ્ઞાનચંદ- જ્ઞાનીઓ કહે છે કે-જીવ પોતાનું સ્વરૂપ ન સમજે ત્યાંસુધી પોતાનું ભાવ મરણ સમયે સમયે કરતો રહે છે અને તેથી તે દુઃખ જ ભોગવે છે. તમે તમારું સ્વરૂપ સમજ્યા નથી તેથી તમારું ભાવ મરણ તમે દરેક સમયે કરો છો. સમજ્યા વગરની થતી પ્રતિક્રમણની ક્રિયા વખતે પણ ભાવ મરણ તો ચાલુ જ છે તો પછી તમારા જીવની રક્ષા ક્યાં થઈ ? બિલકુલ થઈ નહીં, પણ તમારી અરક્ષા-અર્થાત્ ભાવ મરણ થયું. એ રીતે છ કાય જીવની રક્ષા થઈ નહીં.

કરમચંદ- પણ બીજા જીવોને તો મેં ન માર્યા એટલો લાભ તો તેમને થયો ને ?

જ્ઞાનચંદ- આ વિષય બરાબર વિચારવા જેવો છે, તમે જીવને તો ઓળખતા નથી તો પછી તમે તેને માર્યો કે ન માર્યો એ પ્રશ્ન ઉઠેજ શી રીતે ? વળી જીવો જીવે

૧૯૮] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

છે તે તમારે કારણે કે પોતાને કારણે જીવે છે તે નક્કી કરવાની જરૂર છે માટે તમે શું માનો છો તે કહો.

કરમચંદ- મેં આ બાબતમાં વિચાર કરી સાચું સ્વરૂપ નક્કી કર્યું નથી માટે તમોજ સમજાવો.

જ્ઞાનચંદ- યુવકો જો ઉંડા ઉતરી સાચું સ્વરૂપ સમજવા મહેનત કરે તો ઘણું પ્રશંસનીય છે, માટે ધીરજથી સાંભળી; તે બાબત વિચાર કરી સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરશો. કોઈ કહે છે માટે માની લેવું એ તો અંધશ્રદ્ધા છે અને અંધશ્રદ્ધા તે તો અજ્ઞાન છે, અવિવેક છે માટે વિચારવાનું જોવોએ તે છોડવું જ જોઈએ.

કરમચંદ- તમારી વાત સાચી છે. અંધશ્રદ્ધા એ તો ઉંઘાઈ છે. ઉંઘાઈથી લાભ થાય નહીં. સાચું સમજવાની મને જાણાસા થઈ છે માટે તમે કહેશો તે સાંભળી હું વિચારીશ અને સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરીશ.

જ્ઞાનચંદ- બહુ સારું. એમ જો કરશો તો અસત્યમાંથી તમે પાછા ફરશો, સત્યને યથાર્થ ઓળખશો અને તેજ સાચું પ્રતિક્રમણ છે, અને તેમ થશે તો આ સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ તમોને સાચરૂપે થશે.

કરમચંદ- મને વિચાર એવો થાય છે કે-મારે સાચું પ્રતિક્રમણ (વીતરાગની આજ્ઞાનુસાર) કરવું જ જોઈએ. જો તેમ ન કરું તો મારો અમુલ્ય મનુષ્ય ભવ એળે જાય.

જ્ઞાનચંદ- ઠીક ત્યારે વિચારો. કોઈ જીવ બીજા જીવને મારવા સમર્થ છે? એમ ઘણી વખત બને છે કે-

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૪૦

[૧૯૯

જ્યારે એક માણસ બીજાને મારી નાખવા બંદુક મારે ત્યારે તે માણસ ન મરે અને ત્રાહિત-અબાણ્યો માણસ આડો આવી જાય અને તે મરી જાય તેનો સિદ્ધાંત એવો છે કે:- દરેક જીવ અને તેનું શરીર એક સાથે રહેવા યોગ્ય હોય ત્યાંસુધી ચોકસપણે રહે જ; લોકો તેને જીવન કહે છે. જીવ અને શરીર સાથે રહેવા લાયક ન હોય ત્યારે છુટા પડે છુટા પડે તેને લોકો મરણ કહે છે.

અહીં એટલું ખાસ લક્ષમાં રાખવાનું છે કે, એક માણસે બીજાને મારવા-ખૂન કરવા વિચાર કર્યો અને તે વિચારની પૂર્ણતા માટે બીજા માણસને બંદુક મારી પણ બીજો માણસ બચી ગયો ત્યાં જ કે કાંઈ પણ શારીરિક ઈજા નથી થઈ તો પણ ખૂન કરવાનો જે જીવે ભાવ કર્યો તે જીવે પોતે પોતાની હિંસા કરી જ છે, કેમકે તેણે તીવ્ર અશુભ ભાવ સેવી પોતાની શુદ્ધતાનું ખૂન કર્યું છે અહ્મની જીવો પોતાના વિકારા ભાવોથી પોતાને લાલ થાય એવી ઉંઘી પકડથી પોતાના ગુણનું ખૂન કરી રહ્યા છે, અને તેનું નામ ભાવ મરણ છે, એ રીતે બીજો જીવ બચે કે મરે પણ જે જીવે મારી નાંખવાનો ભાવ કર્યો તેણે પોતાની હિંસા તો કરી જ છે.

કરમચંદ- તમારી વાત સમજાણી. તમે જે દાખલો આપ્યો તે તો અશુભ ભાવનો આપ્યો. પણ સમજ્યા

૨૦૦] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

વગરના પ્રતિક્રમણ કરનારે તો કોઈ જીવને મારવાનો ભાવ કર્યો નથી. તેનું શું ?

જ્ઞાનચંદ- કોઈ જીવ પોતે બીજાને લાલ-નુકશાન કરી શકતો નથી, પણ પોતાના ભાવમાં ઘાલમેલ કરી શકે છે એમ બતાવવા ઉપરનો દાખલો આપ્યો હતો. જેમ એક જીવ બીજાનું ભૂડું કરી શકતો નથી તેમ બીજાનું લહું પણ કરી શકતો નથી. તે બીજા જીવોને દુઃખ ન દેવાનો ભાવ કરે તો તે શુભ ભાવ છે, અને અગવડ આપવાનો ભાવ કરે તો તે અશુભ ભાવ છે. શુભાશુભ ભાવ મારા છે. તે કરવા જેવા છે, એવી જે જીવની મજબૂત પકડ છે તે સંસારનું મૂળિયું છે, અને તે છેલ્લામાં ન આવે ત્યાંસુધી સંસાર જલો રહે છે. પોતાનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના તે ટળે નહીં. તે મૂળિયાને શાસ્ત્રીય પરીભાષામાં મિથ્યાત્વ કહે છે. મિથ્યાત્વ તેજ સંસાર છે-તેજ પરિગ્રહ છે. અને તેમાંથી પાછું ફરવું તે મિથ્યાત્વનું પ્રતિક્રમણ છે.

કરમચંદ- તમારું કહેવું હું સમજ્યો-તમે એમ કહેવા માગો છો કે:-[૧] એક વસ્તુ બીજી વસ્તુનું કાંઈ કરી શકે નહીં અને તેથી લાલ નુકશાન કરી શકે નહીં. જીવ અને અજીવ પણ વસ્તુઓ છે તેથી જીવ પુણ્નલનું કે બીજા જીવનું કાંઈ કરી શકે નહીં, પુણ્નલ જીવને કાંઈ લાલ નુકશાન કરી શકે નહીં.

[૨] એ પ્રમાણે માન્યતા થતાં જગતના અનંતા પદાર્થો ઉપરનું પોતાનું સ્વામિત્વ જીવ ઉઘાઈથી માનતો તે ટળી જાય છે.

[૩] દરેક જીવ પોતાને જ પોતાના લાવથી લાલ નુકશાન કરી શકે.

[૪] જો પોતાનું સ્વરૂપ સમજે તો પોતાને લાલ થાય. અને સાચી સમજણ કરવી તેને તમે ‘મિથ્યાત્વનું પ્રતિક્રમણ’ કહો છો. આ વાત ખરાબર છે ?

જ્ઞાનચંદ- હા, તમે કહ્યું તે ખરાબર છે, પણ પોતાનું સ્વરૂપ સમજવું એમ કહેવાથી સ્વરૂપ સમજાય નહીં; માટે તેનો ઉપાય જાણવો જોઈએ.

કરમચંદ- એ વાત ખરી છે. તે માટે શું ઉપાય છે. તે સમજાવો.

જ્ઞાનચંદ- પ્રમથ આત્મજ્ઞાની પુરુષ પાસેથી આત્માનું સ્વરૂપ ખરાબર સમજવું જોઈએ. આત્મા ત્રિકાળી અખંડ શુદ્ધ ચૈતન્ય ચમત્કાર માત્ર ધ્રુવ રૂપ છે. માત્ર તેની વર્તમાન વર્તતી અવસ્થામાં ક્ષણે ક્ષણે તે નવો વિકાર કરે છે. તે તરફ લક્ષ ગૌણ કરી ત્રિકાળી-ધ્રુવ-ચૈતન્ય તરફ લક્ષ આપે તો સમ્યગ્દર્શન પ્રગટે છે, અને સમ્યગ્દર્શનનું પ્રગટ કરવું તે મિથ્યાત્વનું પ્રતિક્રમણ છે; માટે આ સંબંધે વિચાર કરી-સત્યોસત્યનો નિર્ણય કરી સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ કરવું.

કરમચંદ- પ્રતિક્રમણનો પાઠ કેટલાક બોલે છે તેમાં નીચે પ્રમાણે બોલતા સાંભળ્યું છે:- ‘મિથ્યાત્વનું પડિક્રમણ’-અવતતનું પડિક્રમણ-કપાયનું પડિક્રમણ ‘પ્રમાદનું પડિક્રમણ’ તો પહેલાં મિથ્યાત્વનું પડિક્રમણ ન કરીએ અને બીજાં કરીએ તો કેમ ?

૨૦૨] ભગવાનશ્રી કુંડકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

જ્ઞાનચંદ- મિથ્યાત્વનું પ્રતિક્રમણ થયા વિના અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ કર્યા વિના કોઈ જીવને સાચા વ્રત ન હોય. બાલવ્રત-બાલતપ હોય પણ બાલવ્રત કે બાલતપ કાંઈ ધર્મ નથી એ તો અધર્મ છે. એટલે કે મિથ્યાત્વનું પ્રતિક્રમણ થયા વિના બીજું કોઈ પ્રતિક્રમણ હોય શકે જ નહીં. આ કારણે આત્માનું સ્વરૂપ સમજવાની ઘણી જરૂર છે.

કરમચંદ- તમે કહ્યું તે બરાબર છે. અમારા જેવા યુવકોએ પોતાનું કાર્યક્ષેત્ર બદલવાની જરૂર છે. સાચી સમજણ કરી લેવાની જરૂર છે. સમ્યગ્જ્ઞાનની પરબો દરેક ઠેકાણે બેસાડવાનું કામ ખાસ કરીને કરવું જોઈએ.

જ્ઞાનચંદ- યુવક અને વૃદ્ધ એ શરીરાશ્રિત અવસ્થાઓ છે. જીવથી શરીર પરવસ્તુ છે માટે તે પરવસ્તુ તરફનું લક્ષ છોડી દરેક જીવે પોતાનું સ્વરૂપ સમજવા પ્રયાસ-સત્ય પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ અને પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર ન રહી શકે ત્યારે પોતામાં અશુભ ભાવ ન થાય તે માટે જ્ઞાનની રુચિ વધારવા પ્રયાસ કરવો જોઈએ. તેવા ભાવ જગતના જીવો પ્રાપ્ત કરી શકે તે માટે સમ્યગ્જ્ઞાનની પરબો સ્થળે સ્થળે મંડાય, પોષાય અને વૃદ્ધિ પામે તેવી ભાવના ભાવવી જોઈએ.

કરમચંદ- યુવક અને વૃદ્ધ એ શરીરાશ્રિત અવસ્થા છે એ વાત બરાબર છે. બધા જીવ અનાદિના છે તેથી કોઈ નાનું મોટું નથી. માટે સર્વ જીવે પોતાનું સ્વરૂપ સમજી પોતાનું અજ્ઞાન ટાળવા મથવું જોઈએ, મિથ્યાદર્શન ટાળવું જોઈએ. એ પ્રમાણે જે કરે તેને જ સાચું પ્રતિક્રમણ

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૪૧

[૨૦૩

હોઈ શકે એ વાત ખરાબર છે. આહારના ત્યાગની અમુક વખત માટે પ્રતિજ્ઞા લેવી તે સમ્યક તપ નથી કેમકે જેને પોતાના સ્વરૂપની ખબર નથી તેને તો બાળતપ હોય છે, એમ ભગવાને ડાંડી પીટીને કહ્યું છે માટે મારે મિથ્યાત્વનું પ્રતિક્રમણ પ્રથમ જ કરવું જોઈએ. એ હું સમજ્યો. મારા મિત્રોને પણ સાચું પ્રતિક્રમણ કરવા માટે સમજાવવા પ્રયત્નો કરીશ.

જ્ઞાનચંદ- સારું! આ વખતે તમે અને બધાઓ પ્રતિક્રમણનું સાચું સ્વરૂપ સમજો અને ભગવાનના સાચા અનુયાયી થાઓ, નામના અનુયાયી મટી જાઓ; એવી મારી પણ ભાવના છે.

પ્રકરણ : ૪૧

વ્યવહાર.

૧:- પ્રશ્ન:- શાસ્ત્રોમાં 'વ્યવહાર' શબ્દ ઘણે ઠેકાણે વાપરવામાં આવે છે તેનો અર્થ શું છે ?

ઉત્તર:- 'વ્યવહાર' શબ્દના ઘણા અર્થ થાય છે; તેમાં 'અજ્ઞાનીની પરના કર્તૃત્વની ખોટી માન્યતા (પ્રતિભાસ) તે વ્યવહાર' એવો એક અર્થ થાય છે.

પ્રશ્ન:- વ્યવહારનો જે અર્થ કયો તે ખરાબર સમજાય તે માટે વિશેષ સ્પષ્ટ કરો.

૨૦૪] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

ઉત્તર:- ખરેખર જીવની પ્રવૃત્તિ (ક્રિયા) અને જડ પદાર્થોની પ્રવૃત્તિ (ક્રિયા) ભિન્ન-તદ્દન જુદી છે; પણ જીવ સાચું જ્ઞાન પ્રગટ ન કરે ત્યાંસુધી તે સ્થુળ દૃષ્ટિથી જીવે છે અને તેથી તેમની પ્રવૃત્તિ જુદી જુદી હોવા છતાં એક જેવી દેખાય છે. અજ્ઞાન દશામાં જીવને જીવ અને જડ પદાર્થોનું ભેદજ્ઞાન (સાચું જ્ઞાન) નહિ હોવાથી ઉપલક્ષ્ય દૃષ્ટિએ ઉપરછલું જેવું દેખાય તેવું (ભૂંડો વિચાર કર્યા વગર) તે માની લે છે, અને તેથી તે એમ માને છે કે જીવ જડકર્મને કરે છે અને ભોગવે છે; શ્રીગુરુ ભેદજ્ઞાન કરાવી જીવનું સાચું સ્વરૂપ બતાવીને અજ્ઞાનીના એ પ્રતિભાસને “વ્યવહાર” કહે છે.

૩:- પ્રશ્ન:- અજ્ઞાન દશામાં જીવ કર્તાપણાના સંબંધમાં શું અને ક્યારથી માને છે ?

ઉત્તર:- આ જગતમાં અજ્ઞાન દશામાં જીવેનો “પરદ્રવ્યને અથવા તેની અવસ્થાને હું કરું છું” એવા પરદ્રવ્યના કર્તૃત્વના મહા અહંકારરૂપ અજ્ઞાનાંધકાર (કે જે અત્યંત અનંત પુરુષાર્થથી ટાળી શકાય છે તે) અનાદિ સંસારથી આલ્યો આવે છે.

૪:- પ્રશ્ન:- એક વસ્તુ (જીવ) પર વસ્તુ (જડ) નું કાંઈ કેમ ન કરી શકે ? એ સમજાવો.

ઉત્તર:- દરેક વસ્તુ પોતાથી પોતાના વસ્તુપણે (દ્રવ્યે), પોતાથી પોતાના પ્રદેશપણે (ક્ષેત્રે-આકારે), પોતાથી પોતાની અવસ્થાપણે (કાળે), અને પોતે પોતાથી પોતાના ગુણપણે (ભાવે) છે; અને તે વસ્તુ પરવસ્તુના દ્રવ્યે-ક્ષેત્રે-કાળે અને

ભાવે નથી. હવે જે એક વસ્તુ બીજી વસ્તુમાં દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળે અને ભાવે નથી તે બીજાને શું કરી શકે ? કાંઈ જ ન કરી શકે એ સ્પષ્ટ છે.

જે જે વસ્તુઓ છે તે તે સર્વથા ભિન્ન જ છે, પ્રદેશ-લેહવાળી જ છે. બન્નેના ક્ષેત્રો ભિન્ન જ રહે છે. આ પ્રમાણે સ્વક્ષેત્રે દરેક દ્રવ્ય ત્રિકાળી ભિન્ન છે તેથી, તથા સ્વદ્રવ્યે દરેક દ્રવ્ય ત્રિકાળી ભિન્ન છે તેથી, તથા સ્વકાળે દરેક દ્રવ્ય ત્રિકાળી ભિન્ન છે તેથી, તથા સ્વભાવે દરેક દ્રવ્ય ત્રિકાળી ભિન્ન છે તેથી કોઈ દ્રવ્ય-કોઈ ગુણ કે કોઈ પર્યાય પરનું કાંઈ કરી શકે નહીં.

પ:- પ્રશ્ન:- ત્યારે જીવ પરદ્રવ્યનું કાંઈ કરી શકે એમ માનવું તે મહાઅહંકાર છે ?

ઉત્તર:- હા, તેમ જ છે. પોતે પરનું કાંઈ કરી શકતો નથી છતાં કરું છું એમ માને છે તેથી તેને ‘અહંકાર’ કહેવામાં આવે છે, અને તે ખોટી માન્યતા અનંત સંસારનું [હઃખનું] કારણ છે, અને તેને ટાળવા માટે અનંત પુરુષાર્થની જરૂર છે તેથી તેને ‘મહા’ કહેવામાં આવે છે.

૬:- પ્રશ્ન:- આ મહા અહંકારને અજ્ઞાન અંધકાર કેમ કહેવામાં આવે છે ?

ઉત્તર:- કારણ કે પોતે પોતાનું સાચું જ્ઞાન કયું નહીં અને મહાન ભૂલ કરી તેથી તેને મહા અહંકારરૂપ અજ્ઞાન અંધકાર કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન:- ત્યારે તો એમ થયું કે મહા અહંકારરૂપ

૨૦૬] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ-કંઠાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

અજ્ઞાનાંધકારને અજ્ઞાનીનો પ્રતિભાસ અને તે પ્રતિભાસને ‘વ્યવહાર’ કહેવામાં આવે છે એમ ઠ્યું-એ ખરું ?

ઉત્તર:- હા, તેમ જ છે.

૭:-પ્રશ્ન:-આ બાબતમાં જે શાસ્ત્રાધાર હોય તે જણાવો!

ઉત્તર:- હા, શાસ્ત્રાધાર છે. શ્રી સમયસારની ગાથા ૮૪ થી ૮૬ તેની ટીકા ભાવાર્થ અને કલશ ૫૧ થી ૫૬ (પાનાં-૧૨૩ થી ૧૨૮ સુધી) વાંચીને વિચારવાથી વસ્તુનું સ્વરૂપ યથાર્થપણે સમજી શકાશે.

પ્રશ્ન:- આ મહા અહંકારને ટાળવાનો ઉપાય શું છે ?

ઉત્તર:- આ મહા અહંકારરૂપ અજ્ઞાનાંધકાર તે અજ્ઞાનીનો પ્રતિભાસ છે, તેથી તેને વ્યવહાર કહેવામાં આવે છે. માટે વ્યવહારને જેમ છે તેમ જાણી તેનો આશ્રય છોડવાથી અને એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કાંઈ કરી શકે નહીં એમ નક્કી કરી પોતાના ત્રિકાળી ધ્રુવ સ્વભાવનો આશ્રય લેવાથી તે મહા અહંકારરૂપ અજ્ઞાનાંધકાર ટળી શકે છે.

પ્રશ્ન:- ઉપર જે ઉચાય બતાવ્યો તેને શાસ્ત્રની પરિભાષામાં શું કહે છે ?

ઉત્તર:- પરમાર્થ (સત્યાર્થ-ભૂતાર્થ-નિશ્ચયનય) ના અહણથી તે અજ્ઞાનાંધકાર ટળી જાય છે એમ શાસ્ત્રપરિભાષામાં કહેવામાં આવે છે.

૮:- પ્રશ્ન:-આ બાબતમાં જે આધાર હોય તે જણાવો !

ઉત્તર:- શ્રી સમયસાર ગાથા ૧૧ ટીકા-ભાવાર્થ તથા કલશ ૫૫ તેના અર્થ-ભાવાર્થ અને “ સંજીવની ” નામનું પ્રસિદ્ધ થયેલું પુસ્તક. તે આ બાબતના આધારો છે.

પ્રશ્ન:- આ મહા અહંકાર ટાળવા અનંત પુરુષાર્થ જોઈએ એમ કેમ કહો છો ?

ઉત્તર- “જીવ પરનું કાંઈ કરી શકે નહીં” એમ પ્રથમ સાંભળતાં જ જીવ આલો બની જાય છે, અને “તે મારે માટે નહીં, હાલ નહીં, એ તો ઉંચી દશાવાળા અને કેવળી માટે છે” એ વિગેરે ખોટી કલ્પનાઓ કરી તે તરફ રુચિ કરતો નથી, પણ અરુચિ કરે છે જેથી તે ટાળવા માટે અનંત પુરુષાર્થની જરૂર છે, એમ કહ્યું છે.

જીવે અનાદિકાળથી “પર દ્રવ્યોને અને તેના ભાવોને (અવસ્થાને) હું કરી શકું” એવો ભ્રમ ગ્રહણ કર્યો છે અને પોતાની મેળે અજ્ઞાની થઈ રહ્યો છે. શ્રીગુરુ પરભાવનો વિવેક [લેદ્વજ્ઞાન] કરી તેને વારંવાર કહે છે “તું આત્મ-સ્વરૂપ છો ! તું પરનું કાંઈ કરી શકે નહીં; માટે શીઘ્ર જાગ ! સાવધાન થા !”

કંટાળો લાભ્યા વગર આ કથન જો જીવ વારંવાર સાંભળે, અને તેની સારી રીતે પરીક્ષા કરી સાચું જ્ઞાન કરે તો અજ્ઞાન ટળે છે, તેથી આ સમજવાને માટે અનંત પુરુષાર્થની જરૂર છે એ સિદ્ધ થાય છે. જે આવો પુરુષાર્થ કરે તે જાણી શકે છે કે જીવ પુદ્ગલકર્મનો કર્તા થઈ શકે નહીં. છતાં અજ્ઞાની તેમ માને છે એ બતાવવા શાસ્ત્રમાં જીવને અસદ્-ભૂત (ખોટા) વ્યવહારનયે કર્મનો કર્તા કહ્યો છે, પણ સદ્ભૂત (સાચા) વ્યવહારનયે તે જીવ પોતાના શુદ્ધ ભાવોનો જ કર્તા છે.

પ્રકરણ : ૪૨

કેટલાક પ્રશ્ન અને ઉત્તર

૧:- પ્રશ્ન- સંસારમાં રાજ્ય કોનું વર્તે છે ?

ઉત્તર- પોતાના સ્વરૂપની ભ્રમણાનું.

પ્રશ્ન- સંસારમાં બહુમતી કોની ?

ઉત્તર- સ્વરૂપની ભ્રમણાવાળા જીવોની.

પ્રશ્ન- તે ભ્રમણામાં આગેવાન કોણ ?

ઉત્તર- દ્રવ્યલિંગી મુનિ; તેને સંસારતત્ત્વ કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન- દ્રવ્યલિંગી પરજીવની હિંસા કરે ?

ઉત્તર- બિલકુલ નહિ; તે છ કાય જીવની દયા પાળે છે, અતિચાર વગરનું અહિંસા વ્રત તે પાળે છે.

પ્રશ્ન- દ્રવ્યલિંગી મુનિ અસત્ય બોલે, ચોરી કરે, મૈથુન સેવે કે પરિગ્રહ રાખે ?

ઉત્તર- બિલકુલ નહિ; અતિચાર રહિત તે બધા વ્રત પાળે છે.

૨:- પ્રશ્ન- આટલું કરવા છતાં ધર્મ કેમ ન થાય ?

ઉત્તર- સ્વરૂપની ભ્રમણા હોવાથી ધર્મ ન થાય એ દેખીતું જ છે.

પ્રશ્ન- ત્યારે શું જીવદયા ન પાળે, અસત્ય બોલે, ચોરી કરે, અપ્રહાયર્થ સેવે અને પરિગ્રહ રાખે તો ધર્મ થાય ?

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૪૨

[૨૦૯]

ઉત્તર- તમારો પ્રશ્ન અધિરાઈ અને આડાઈ બતાવે છે, તમે કહ્યું તે તો બધું પાપ છે, તેથી ધર્મ થાય જ નહીં એમ તો આર્યાવર્તનું નાનું બચ્ચું પણ સમજે છે.

૩:- પ્રશ્ન- ત્યારે ધર્મ ક્યારે થાય ?

ઉત્તર- પોતાના સ્વરૂપની યથાર્થ ઓળખાણ કરવી અને ભ્રમણા ટાળવી તે ધર્મની શરૂઆત છે, તે સ્વરૂપમાં સ્થિર રહેવું તે સાધકદશા છે અને સંપૂર્ણ સ્થિરતા વી તે ધર્મની પૂર્ણતા છે.

પ્રશ્ન- દ્રવ્યલિંગી મુનિ ભવ્ય હોય કે અભવ્ય હોય ?

ઉત્તર- ભવ્ય પણ હોય-અભવ્ય પણ હોય.

પ્રશ્ન- આ જીવ દ્રવ્યલિંગી મુનિ પૂર્વે કોઈ વાર થયો હશે ?

ઉત્તર- હા, અનંતવાર.

૪:- પ્રશ્ન- દ્રવ્યલિંગી મુનિને સંસાર તત્ત્વ કહેવામાં આવે છે તેનો કાંઈ આધાર છે ?

ઉત્તર- હા. શ્રી પ્રવચનસારમાં ૩૬૨ મા પાને નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે: “હવે એ પાંચમાંથી પ્રથમ જ સંસાર-તત્ત્વને કહે છે-

ये अयथागृहितार्था एते, तत्त्वमिति निश्चिताः समये

अत्यंत फल समुद्रं भ्रमन्ति, ते अतः परं कालम् ७१॥

અર્થ:-જૈનમતમાં કહેલી દ્રવ્યલિંગ અવસ્થા તો ધારણ કરી છે પણ પદાર્થોનું સ્વરૂપ જાણી લીધું છે તેવું જ સ્વરૂપ છે એવી મિથ્યા-માન્યતા જે જીવ કરી બેઠો છે તે શ્રમણાલાસ

૨૧૦] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કંઠાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

મુનિ છે અને તે અનંત ભ્રમણરૂપી ફળથી સમૃદ્ધ થઇ અનંતકાળ સુધી ભટકે છે.

ભાવાર્થ:—જે અજ્ઞાની મુનિ મિથ્યા બુદ્ધિથી પદાર્થોની શ્રદ્ધા કરતો નથી—અન્યની અન્ય કલ્પના કરે છે અને સદા મોહમલ્લ (મિથ્યાદર્શન) ના કારણે ચિત્તની મલિનતાથી અવિવેકી છે, તેણે જો કે દ્રવ્યલિંગ ધારણ કર્યું છે તોપણ પરમાર્થ (સાચા) મુનિપણાને તે પ્રાપ્ત થયો નથી. મુનિ જેવો તે માલુમ પડે છે તોપણ તે અનંતકાળ સુધી અનંત પરાવર્તન કરી ભયાનક કર્મફળ ભોગવતો ભટકે છે, તેથી તે શ્રમણાભાસ મુનિને સંસાર તત્ત્વ જાણવું બીજો કોઇ સંસાર નથી પણ જે જીવ મિથ્યા બુદ્ધિવાળો છે તે જ સંસાર છે.

પ્રશ્ન— બહારના લિંગ ઉપરથી મુનિપણું કે જ્ઞાનીપણું નક્કી થઇ શકે કે કેમ ?

ઉત્તર— ન જ થઇ શકે; તે ઉપર આવી ગયું છે.

પ:— પ્રશ્ન— જીવાદિ તત્ત્વો સમજવા માટે આ કાળે કોણ લાયક છે ?

ઉત્તર— પ્રયોજનભૂત જીવાદિ તત્ત્વોનું શ્રદ્ધાન કરવા યોગ્ય જ્ઞાનાવરણનો ક્ષયોપશમ (જ્ઞાનનો ઉઘાડ) તો સર્વ સંજી પંચેન્દ્રિય જીવોને થયો હોય છે, માટે તે લાયક છે.

૬:— પ્રશ્ન— તો પછી સર્વ સંજી પંચેન્દ્રિય જીવોને જીવાદિ તત્ત્વોનું શ્રદ્ધાન કેમ થતું નથી.

ઉત્તર— જે જે સંજી જીવો પ્રયોજનભૂત જીવાદિ તત્ત્વોનો મથાર્થ નિર્ણય કરવા માટે પોતાના જ્ઞાનમાં

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૪૨

[૨૧૧]

પુરુષાર્થ કરે છે તેને સાચી શ્રદ્ધા થાય છે, અને જે જે સંજ્ઞી જીવો પ્રયોજનભૂત જીવાદિ તત્ત્વોનો યથાર્થ નિર્ણય કરવા માટે પોતાના જ્ઞાનમાં પુરુષાર્થ કરતા નથી, પણ પર જ્ઞેયોને જાણવામાં તે જ્ઞાનને શેઠવામાં અસત્યાર્થ પુરુષાર્થ કરે છે તેને પ્રયોજનભૂત જીવાદિ તત્ત્વોનું શ્રદ્ધાન થતું નથી.

ક્ષયોપશમ જ્ઞાન જ્યાં લાગે ત્યાં એક જ્ઞેયમાં લાગે. જો પોતાના સ્વરૂપને જાણવા તરફ તે જ્ઞાનને લગાડે તો તેનું જ્ઞાન થાય, અને જો પરજ્ઞેયને જાણવા તરફ પોતે પોતાના જ્ઞાનને લગાડે તો પર જ્ઞેય જ્ઞાનમાં લાગે. પરદ્રવ્યો અનંતાનંત છે, એક એક જ્ઞેયમાં શેઠે તો કદીપણ તેને ખરાખર જાણે નહીં. સ્વને યથાર્થપણે જાણ્યા વગર પરનું યથાર્થ જ્ઞાન થતું નથી, તેથી જે સંજ્ઞી જીવો પોતાના પુરુષાર્થ પોતા તરફ વાળતા નથી તેને યથાર્થ શ્રદ્ધા અને યથાર્થ જ્ઞાન થતાં નથી.

૭:- પ્રશ્ન- ધર્મના ઉપદેશમાં મુખ્યતા શેની જોઈએ ?

ઉત્તર- મિથ્યાત્વ જે પાપ છે તેની પ્રવૃત્તિ છોડાવવાની મુખ્યતા જોઈએ. કેટલીક જાળતોમાં હિંસા બતાવી તે છોડાવવાની મુખ્યતા કરવી એ કમલંગ ઉપદેશ છે. જેઓ દયાના કેટલાક અંગ યોગ્ય પાળે છે, હરિતકાય આદિનો ત્યાગ કરે છે, જળ થોડું વાપરે છે તેનો નિષેધ ન સમજવો. અહીં તો મિથ્યાત્વનું મહાપાપ છોડાવવાની પ્રવૃત્તિની મુખ્યતા જોઈએ એ બતાવવાનું છે. જો તેની મુખ્યતા નહીં કરવામાં આવે તો તે જીવો દયાના કેટલાક અંગો પાળવામાં આખી જિંદગી વ્યતિત કરશે, અને ધર્મની

૨૧૨] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

શરૂઆતરૂપ સમ્યગ્દર્શન પામશે નહીં. એ રીતે તેમનું અમુલ્ય મનુષ્ય જીવન અફળ જશે, અને તેમનું સંસારચક્ર ચાલુ રહેશે.

પ્રકરણ : ૪૩

ધર્મની ક્રિયા પ્રગટ કરવા માટે સમ્યક્દર્શનની ભાવના કરો.

૧

સમ્યગ્દર્શન સંપૂર્ણ દુઃખનો નાશ કરે છે માટે હે જીવ, તું એમાં પ્રમાદી ન થા.

શંકા- સમ્યગ્દર્શનથી સર્વે દુઃખોનો નાશ કેવી રીતે થાય છે.

ઉત્તર:- સમ્યગ્દર્શન તે જ્ઞાન, ચારિત્ર, વીર્ય અને તપનો આધાર છે. તેથી તે સંપૂર્ણ દુઃખનો નાશ કરે છે એમ સમજવું.

શંકા- પરિણામ પરિણામિ દ્રવ્યના આધારથી રહે છે, તેથી અન્યોન્ય આધાર હોય નહીં, છતાં આપ સમ્યક્ત્વ પરિણામ જ્ઞાનાદિ પરિણામોનો આધાર છે એમ કેમ કહો છો ?

ઉત્તર- જેમ પરિણમનશીલ દ્રવ્ય વિના (આત્મા વિના) જ્ઞાનાદિક રહેતાં નથી, તેમ જ્ઞાન, ચારિત્ર, વીર્ય,

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૪૩.

[૨૧૩]

અને તપને સમ્ય પણું સમ્યગ્દર્શન વિના પ્રાપ્ત થતું નથી, તેથી સમ્યગ્દર્શનને આધાર માન્યો છે.

૨

જેમ નગરમાં પ્રવેશ કરવાનો ઉપાય દરવાજો છે, તેમ જ્ઞાન, ચારિત્ર, વીર્ય અને તપનો આત્મામાં પ્રવેશ થવાને માટે સમ્યગ્દર્શન દરવાજા સમાન છે; અર્થાત્ જ્યારે આત્મામાં સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિ થાય છે, ત્યારે તેમાં જ્ઞાનાદિકોનો પ્રવેશ થાય છે. સમ્યગ્દર્શન વિના સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્તપ સમ્યગ્ચારિત્રાદિની પ્રાપ્તિ થતી જ નથી. સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ નહીં થવાથી, જીવને અવધિ વગેરે વિશિષ્ટજ્ઞાન; યથાખ્યાત ચારિત્ર, કર્મની અતિશય નિર્જરા કરનારું તપ પ્રાપ્ત થતું નથી. મોઢાને આંખોથી જેમ સુંદરપણું પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જ્ઞાનાદિકોમાં સમ્યગ્દર્શનથી સમ્યક્પણું પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ ઝાડને મૂળથી દૃઢતા આવે છે તેમ જ્ઞાનાદિકોમાં સ્થિરતા અગર દૃઢતા સમ્યગ્દર્શનથી પ્રાપ્ત થાય છે.

૩

જેમ જીવ સમ્યગ્દર્શનથી બ્રહ્મ છે તેને જ બ્રહ્મ સમજવા. દર્શન બ્રહ્મ જીવને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ચારિત્ર બ્રહ્મ જીવ મુક્તિની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે, પરંતુ દર્શન બ્રહ્મ જીવને મુક્તિલાભ થતો નથી.

જે જીવ સમ્યગ્દર્શનથી બ્રહ્મ છે તેને બ્રહ્મતમ કહેવામાં આવે છે. ચારિત્રબ્રહ્મ જીવ દર્શનથી બ્રહ્મ માનવામાં આવતો.

૨૧૪] ભગવાનશ્રી કુંકુંદ - કહાન જેન શાસ્ત્રમાળા

નથી, અર્થાત્ ચારિત્ર બ્રહ્મ જીવથી દર્શન બ્રહ્મ જીવ અતિ-
શય બ્રહ્મ છે. જે ચારિત્રથી બ્રહ્મ થાય છે, પણ સમ્ય-
ગ્દર્શનથી રચુત નથી થતા તેને સંસાર પતન નથી.

શંકા- અસંયમથી ઉત્પન્ન થએલ પાપના ભારથી
જીવને સંસારમાં ભ્રમણ કરવું પડે જ છે, છતાં ચારિત્ર
બ્રહ્મ જીવને સંસાર પતન નથી એમ આપ કેમ કહે છે ?

ઉત્તર- ચારિત્ર બ્રહ્મ જીવ ચારે ગતીઓમાં ભ્રમણ
કરતા નથી. તેનો સંસાર અલ્પ રહે છે, તેથી તેને સંસાર
નથી એમ કહેવામાં આવે છે, જેમ કોઈની પાસે થોડું ધન
હોય તો તે ધની કહેવાતો નથી, પરંતુ દર્શનબ્રહ્મ મનુષ્ય
અનંતકાળ સંસારમાં ભ્રમણ કરે છે તેથી તે અત્યંત
નિકૃષ્ટ છે.

૪

શંકા- કાંક્ષા, વિગેરે અતિચારથી રહિત, અવિરત
સમ્યગ્દષ્ટિને પણ તીર્થંકર નામ કર્મનો બંધ થાય છે.
અપ્રત્યાખ્યાનાવરણી ક્રોધ માન-માયા અને લોભના ઉદયથી
થતા પરિણામોમાં હિંસાદિકથી વિરકતતા ઉત્પન્ન ન થવા
છતાં પણ એકલા નિરતિચાર સમ્યગ્દર્શન ધારણ કરવાવાળા
મનુષ્યને, તીર્થંકર નામ કર્મનો બંધ થાય છે.

શંકા- વિનય સંપન્નતા વગેરે અન્ય કારણોથી પણ
તીર્થંકરત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે. સમ્યગ્દર્શનમાં જ થાય એવી
શું વિશિષ્ટતા છે ?

ઉત્તર- સમ્યગ્દર્શન હોય તો વિનય સંપન્નતાદિક
તીર્થંકર કર્મબંધનું કારણ થાય છે, નહીં તો તેમાં (વિનય-

સંપન્નતાદિમાં) કારણતા નથી. માત્ર સમ્યગ્દર્શનની સહાયતાથી જ શ્રેણીક રાજા ભવિષ્ય કાળમાં અર્હંત થયા છે.

શંકા- શ્રેણીક રાજા ભવિષ્ય કાળમાં અર્હંત થવાના છે તેને અર્હંત અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ ચૂકી નથી, છતાં તે અર્હંત થઈ ગયા એમ કેમ કહો છો ?

ઉત્તર- ભવિષ્ય કાળનું અર્હંત અત્યારે નિષ્પન્ન નથી થયું, છતાં તે ચોક્કસ થવાના છે તેથી તે થઈ ગયા એ જ કહેવું યોગ્ય છે.

૫

આ નિર્મળ સમ્યગ્દર્શનની ભૂમિકામાં રાગને કારણે ઇંદ્રપદવી ચક્રવર્તીપણું, અહમિંદ્રપણું, તથા તીર્થંકરપદ એવી કલ્યાણ પરંપરા ઉત્તરોત્તર પદવી મળે છે. આ સમ્યક્ત્વ રત્ન એટલું કિંમતી છે કે દેવ અને અસુરો સહિત આ સંપૂર્ણ લોક પણ પ્રદાન કરવામાં આવે તો પણ તેની કિંમત ભરપાઈ થઈ શકતી નથી, અર્થાત્ સંપૂર્ણ ત્રિલોક આપવા છતાં પણ સમ્યક્ત્વ રત્ન મળતું નથી.

એક બાબુ સમ્યગ્દર્શનનો લાભ અને બીજી બાબુ ત્રણ લોકનો લાભ એ બે લાભોમાં સમ્યગ્દર્શનનો લાભ શ્રેષ્ઠ છે. ત્રણ લોકનો લાભ મળવા છતાં તે થોડા કાળને અંતરે નષ્ટ થાય છે. પરંતુ સમ્યગ્દર્શનનો લાભ જીવને અત્રિનાશી સુખને દેવાવાળી મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરાવે છે.

માટે સમ્યગ્દર્શનનો લાભ ત્રણ લોકના લાભથી શ્રેષ્ઠ છે માટે તે મેળવવા દરેક જીવે કોશીશ કરવી જોઈએ.

પ્રકરણ : ૪૪

અધર્મની ક્રિયા ટાળવા માટે મિથ્યાત્વનું વચન કરો.

૧

સંસારનું મૂળ કારણ મિથ્યાત્વ જ છે, અર્થાત્ મિથ્યા શ્રદ્ધા જ સંસારનું મૂળ છે. માટે હે જીવ! તું તેનો ત્યાગ કર. ગુણોથી યુક્ત એવી બુદ્ધિને પણ મિથ્યાત્વ મુગ્ધ મૂર્છિત કરી દે છે.

શંકા:- મિથ્યાત્વને આપ સર્વ દોષોમાં પહેલો કહો છો. તે યોગ્ય નથી. જેમ મિથ્યાત્વ પોતાના કારણથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ અસંયમાદિની ઉત્પત્તિ પણ પોત પોતાના કારણે થાય છે; માટે મિથ્યાત્વનો દોષ પ્રથમ અને ચારિત્રનો દોષ પછી ઉત્પન્ન થાય છે એમ કહેવું અસત્ છે કેમકે હંમેશા આત્મામાં આઠે કર્મોનો સદ્ભાવ છે.

ઉત્તર- સામાન્યપણે સૂત્રકારે

‘મિથ્યાત્વાવિરતિ પ્રમાદ કષાય યોગા બંધ હેતવઃ

એ સૂત્રમાં મિથ્યાત્વને પહેલું સ્થાન આપ્યું છે; અર્થાત્ બંધના કારણોમાં મિથ્યાત્વનો પ્રથમ ઉદ્દેશ્ય છે. સંસાર બંધ પૂર્વક છે અને સંસારનું મૂળ કારણ મિથ્યા-દર્શન છે.

૨

આ મિથ્યાત્વબુદ્ધિને વિપરીત કરે છે. શુશ્રુષા-સાંભળવાની ઈચ્છા શાસ્ત્ર શ્રવણ કરવું, શ્રવણ કરી તેને હૃદયમાં

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૪૪

[૨૧૭]

ધારણ કરવું, કાળાંતરમાં પણ ધારણ કરેલાને ન બુલવું એ વગેરે બુદ્ધિના શું છે. મિથ્યાત્વ તેને પણ વિપરીત બનાવે છે, અર્થાત્ બુદ્ધિ અને શુશ્રુષાદિક તેનાં કારણ પણ મિથ્યાત્વનાં સહવાસથી વિપરીત થાય છે.

૩

માટે હે જીવ, તું એ મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કર અને સમ્યક્ત્વની આરાધનામાં પોતાને સ્થિર કર.

શંકા:- જે વસ્તુ જે સ્વરૂપની ધારક નથી, તેને જ્ઞાન અન્યરૂપે કેમ બાળે ?

ઉત્તર- જ્ઞાન વિપરીત પણ થાય છે, કેમકે જ્ઞાનને વિપરીત કરવાનું કારણ મળે છે. દષ્ટાંત-સૂર્યના પ્રચંદ કિરણોથી જ્યારે જમીન અત્યંત ગરમ થાય છે, ત્યારે તેની ઉષ્ણતા સૂર્યના કિરણોમાં મિશ્ર થઈ, પાણી સમાન દેખાય છે. તૃષાથી જેની આંખો સંતૃપ્ત થઈ રહી છે, એવા હરણોને તે સમયે સૂર્યના કિરણોમાં જલનો આભાસ થવા લાગે છે, તેમ મિથ્યાત્વ દશામાં આ જીવને અસત્ય પદાર્થ પણ સત્ય ભાસવા લાગે છે. અતત્ત્વને મિથ્યાત્વ-અસ્તજીવ તત્ત્વરૂપ સમજે છે.

૪

મિથ્યાત્વથી ઉત્પન્ન થએલ ભ્રમણા કરતાં, ધતુરાના સેવનથી ઉત્પન્ન થતું ઉન્નતપણું સાડું છે, મિથ્યાત્વથી ઉત્પન્ન થયેલું ઉન્નતપણું અનેક કુયોનીઓમાં જન્મ-મરણોની વૃદ્ધિ કરે છે. ધતુરાના સેવનથી ઉત્પન્ન થતું પાંગલપણું જન્મમરણને વધારતું નથી, તથા થોડા દિવસ

૨૧૮] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

સુધી જીવમાં રહી શકે છે. તેથી અનંતકાળ સુધી વિપરીત સ્વરૂપ દેખાડનાર મિથ્યાત્વથી જન્ય મોહ પરિણામ અત્યંત નિકૃષ્ટ છે, એમ સમજવું જોઈએ.

જન્મમરણના પ્રવાહથી ડરવાવાળા હે જીવ! તું એ દુષ્ટ મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કર.

૫

અનાદિકાળથી જીવમાં મિથ્યાત્વ ચાલ્યું આંચું છે. તેથી આ જીવનું સમ્યક્ત્વમાં રમણ નથી. આ મિથ્યાત્વનો જ સ્વાદ જીવને અનાદિકાળથી આજ સુધી આવી રહ્યો છે. તેથી આ જીવ સમ્યક્ત્વમાં રમતો નથી. એ માટે સમ્યક્ત્વમાં પ્રયત્ન કરવાનો જીવને વારંવાર ઉપદેશ આચાર્ય કરે છે. કે, અનંતકાળથી મિથ્યાત્વનો અભ્યાસ હોવાથી તેનો ત્યાગ કરવામાં ઘણા જ પુરુષાર્થની જરૂર છે. જેમ સર્પ પોતાની ચર પરિચિત (લાંબા કાળના પરિચયવાળા) ખીલમાં જતા અટકાવવા છતાં, પણ પ્રવેશ કરે છે, તેમ આ જીવને વારંવાર મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરવા માટે અને સમ્યક્ત્વમાં દૃઢતા લાવવા માટે વારંવાર મિથ્યાત્વત્યાગનો ઉપદેશ કરવો અયોગ્ય નથી.

૬

અગ્નિ, વિષ, અને કાળા સર્પ વગેરે પદાર્થોથી પણ જીવની તેટલી હાનિ થતી નથી, કે જેટલી મોટી હાનિ મિથ્યાત્વથી થાય છે, અર્થાત્ તત્ત્વમાં અશ્રદ્ધા કરવાથી સંસારમાં ભ્રમણ કરવું પડે છે.

અગ્નિ, વિષ અને કાળા સર્પ વિગેરે પદાર્થોથી

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૪૪

[૨૧૯]

જીવની હાનિ એકજ ભવમાં થઈ શકે છે, પરંતુ મિથ્યાત્વથી અનેક કોડાકોડ ભવોમાં હાનિ થાય છે.

૭

એરથી લેવાએલ બાણ શરીરમાં દાખલ થતાં, તેનું એર આખા શરીરમાં ફેલાઈ-મનુષ્ય પ્રાણુરહિત થઈ જાય છે, અર્થાત્ એ પુરૂષ ઉપર કાંઈ ઇલાજ થઈ શકતો નથી તેમ મિથ્યાત્વના શત્રુથી વિધાએલ મનુષ્ય તીવ્ર વેદનાઓ અનુભવે છે.

૮

જો કે હું મિથ્યાત્વ મુક્ત છું તો પ્રણ મેં દુર્ધર ચારિત્રનું પાલન કર્યું છે, માટે એ દીર્ઘ સંસારથી, મારૂં રક્ષણ કરશે એવી આશા વ્યર્થ છે.

તેનું દષ્ટાંત— શોભાવાળી કડવી તુંબડીમાં નાખેલું દુધ કડવું થઈ જાય છે, અર્થાત્ તેનું મધુરપણ નષ્ટ થઈ જાય છે, પરંતુ શોભા રહિત શુદ્ધ તુંબડીમાં રાખેલું દુધ કડવું થતું નથી, તે મધુર અને સુગંધિત રહે છે.

૯

તેમ મિથ્યાત્વ એટલે વિપરીત રૂચીથી વિપરીત બનેલા જીવને તપ, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને વીર્ય એ ગુણ નષ્ટ થાય છે, અર્થાત્ મિથ્યાત્વ રહિત તપ, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને વીર્ય એ મુક્તિનો ઉપાય છે, પરંતુ એકેય તપાદિક મુક્તિના ઉપાય નથી. જ્યારે સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે, ત્યારે તપાદિકમાં સમ્યક્પણ આવે છે; તેના અભાવમાં

૨૨૦] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

તપાદિમાં સમ્યક્પણું આવી શકતું નથી. મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કર્યો છે, એવા જીવમાં સમ્યગ્દષ્ટિમાં તપાદિક સદ્ગુણ સફળ થાય છે; એવા તપશ્ચરણથી આલોકનું સુખ, અને ઈંદ્રપદની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને મોક્ષ સુખનો પણ લાભ થાય છે. પૂર્ણ શુદ્ધિ થયાં પહેલાં આયુષ્ય પુરુ થાય તો દેવ થઈ-મનુષ્યમાં દશાંગી સુખમાં જન્મી સાધુપણું અંગીકાર કરી મોક્ષપદ પામે છે, અને તેજ લવે પૂર્ણ શુદ્ધિ કરે તો તેજ લવે મોક્ષ પામે છે.

૧૦

લબ્ય અને અલબ્ય જીવ અનંતવાર નવમી ઐવેકે ગયા, એ શાસ્ત્રનું સામાન્ય કથન છે. ત્યારે હવે પ્રશ્ન એ થાય છે કે જીવ શું કરે તો તે નવમી ઐવેકે જાય? તેનો ઉત્તર નીચે આપવામાં આવ્યો છે.

સમ્યગ્દર્શન વગર શીલ અને તપથી પરપૂર્ણ ત્રણ ગુણિત અને પાંચ સમિતિ પ્રત્યે સાવધાની ભરેલું, અહિંસાદિ પાંચ મહાવ્રતરૂપ વ્યવહાર ચારિત્ર પાળે તેનું ફળ નવમી ઐવેક છે તે મિથ્યાદષ્ટિનો ઉત્કૃષ્ટ શુભભાવ છે; એટલે જીવે જે કામ અનંતવાર કર્યું અને ફરીને તે જ કામ કરે તો તેનું તે જ ફળ આવે, એટલે કે સંસાર ઉભો રહે માટે જીવે અનંતકાળમાં શું નથી કર્યું તે વિચારવું જોઈએ.

તટસ્થ વિચારકને માલુમ પડશે કે જીવ શુદ્ધાત્માનું સ્વરૂપ ન સમજ્યો એટલે કે સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ ન કર્યું તેથી જ તે સંસારમાં ભટક્યો-અર્થાત્ તેથીજ તેનું દુઃખ ચાલુ રહ્યું. માટે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરવું તે (પૂર્વે કરેલું

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૪૫

[૨૨૧]

નહીં હોવાથી) અપૂર્વ છે એમ નક્કી કરી તે પ્રાપ્ત કરવા પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ. આ ઉપરથી એમ સમજવાનું નથી કે પુણ્ય છોડી પાપ કરવાનું કહેવામાં આવે છે. શુદ્ધતા પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાંસુધી પાપ છોડી પુણ્યમાં રહેવું, પણ તેને ધર્મ કે ધર્મનું કારણ ન માનવું.

એ વસ્તુ લક્ષમાં રાખવાની જરૂર છે કે જ્ઞાનનો ઉઘાડ તે સમ્યગ્દર્શન નથી. જ્ઞાનનો ઉઘાડ પણ જીવને અનંતવાર એવો થયો છે કે-અગિયાર અંગનું જ્ઞાન મેળવ્યું પણ ‘શુદ્ધ જ્ઞાનમય આત્માના જ્ઞાનથી શુન્ય’ તે હોવાને લીધે આત્માએ પોતાના યથાર્થ સ્વરૂપને શ્રદ્ધયું નહીં જ્ઞાનનો ઉઘાડ અને સ્વરૂપની યથાર્થ શ્રદ્ધા એ જે તદ્દન જુદા ગુણો છે.

પ્રકરણ : ૪૫

ક્રિયા

ક્રિયાની સામાન્ય વ્યાખ્યા.

૧:-પર્યાયનું બદલાવું તે ક્રિયા છે; દરેક દ્રવ્યની પર્યાય સમયે સમયે બદલાયા જ કરે છે. દરેક દ્રવ્યની પર્યાય તે જ તેની ક્રિયા છે. દરેક દ્રવ્યની પર્યાય પોતામાં જ થાય છે. પરંતુ એક દ્રવ્યની પર્યાય બીજા દ્રવ્યમાં થતી નથી, તેથી એક દ્રવ્યની ક્રિયા બીજા દ્રવ્યમાં હોય નહિ. તેમ જ એક દ્રવ્યની ક્રિયા બીજું દ્રવ્ય કરે નહિ.

૨૨૨] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

ક્રિયાના પ્રકાર

૨:- આ જગતમાં જડ અને ચેતન એમ બે પ્રકારના દ્રવ્યો છે. દ્રવ્યની પર્યાય તે જ ક્રિયા હોવાથી ક્રિયા પણ જડ અને ચેતન એમ બે પ્રકારની છે. જડ દ્રવ્યની અવસ્થા તે જડની ક્રિયા છે અને ચેતન દ્રવ્યની (જીવની) અવસ્થા તે ચેતનની ક્રિયા અર્થાત્ જીવની ક્રિયા છે.

જીવની ક્રિયાના બે પ્રકાર છે- (૧) રાગાદિ ભાવરૂપ વિકારી ક્રિયા અને (૨) રાગાદિ ભાવરહિત સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ અવિકારી ક્રિયા. વિકારી ક્રિયા તે બંધનું કારણ છે, તેથી તેને 'બંધની ક્રિયા' પણ કહેવાય છે અને અવિકારી ક્રિયા તે મોક્ષનું કારણ છે, તેને 'મોક્ષની ક્રિયા' કહેવાય છે.

આ રીતે કુલ ત્રણ પ્રકારની ક્રિયા થઈ- ૧. જડની ક્રિયા. ૨. જીવની વિકારી ક્રિયા અને ૩. જીવની અવિકારી ક્રિયા.

જડની ક્રિયા

૩:- શરીર જડ છે, તેની દરેક ક્રિયા તે જડની ક્રિયા છે. શરીરનું હલન ચલન કે સ્થિર રહેવું તે જડની ક્રિયા છે, તેના કર્તા જડ પરમાણુઓ છે. આત્મા તેનો કર્તા નથી. જડની ક્રિયા સાથે બંધ કે મોક્ષનો સંબંધ નથી. શરીરની હલન-ચલનરૂપ દશા કે સ્થિર રહેવારૂપ દશા તેમાં બંધની ક્રિયા કે મોક્ષની ક્રિયા નથી એટલે કે શરીરની કોઈ પણ ક્રિયાથી આત્માને બંધ કે મોક્ષ, લાભ

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૪૫

[૨૨૩]

કે અલાલ, સુખ કે દુઃખ થતાં નથી કેમકે શરીરની ક્રિયા તે જડની ક્રિયા છે.

પહેલાં શરીરની અવસ્થા ઘેર રહેવારૂપ હોય અને હલન ચલનાદિરૂપ હોય, પછી શરીરની અવસ્થા બદલીને ધર્મસ્થાનકે સ્થિર રહેવારૂપ થાય-ત્યાં તે ફેરફારથી અજ્ઞાની ધર્મ માને છે. પરંતુ જડની ક્રિયા ફરી તેનાથી આત્માને ધર્મ નથી, પુણ્ય નથી તેમ જ પાપ પણ નથી. શરીરની માફક પૈસા, વસ્ત્ર કે આહારદિના સંયોગ-વિયોગ તે પણ જડની ક્રિયા છે, તેનાથી ધર્મ પુણ્ય કે પાપ થતું નથી. તે કોઈ ક્રિયાનો કર્તા આત્મા નથી.

વિકારી ક્રિયા

૪:- જીવની પર્યાયમાં જે રાગદ્વેષ-અજ્ઞાનરૂપ લાવ થાય તે જીવની વિકારી ક્રિયા છે, આ ક્રિયાને બંધનની ક્રિયા કહેવામાં આવે છે. શરીરાદિ જડની ક્રિયાથી વિકારી ક્રિયા થતી નથી અને જીવની વિકારી ક્રિયાથી શરીરાદિ જડની ક્રિયા થતી નથી. રાગ-દ્વેષ-અજ્ઞાનરૂપ લાવે આત્માની પર્યાયમાં થાય છે તેથી આત્માની જ પર્યાયમાં તે વિકારી ક્રિયા કરવાની યોગ્યતા છે. શરીરની ક્રિયાથી પુણ્ય-પાપ થતા નથી. પુણ્ય-પાપરૂપ વિકારી ક્રિયા બંધનની ક્રિયા છે, તે ક્રિયાવડે સંસાર મળે, મોક્ષ ટળે, આત્માના ગુણની પર્યાય બળે. આ ક્રિયાથી ધર્મ થતો નથી.

દરેક ક્રિયાની સ્વતંત્રતા

૫:- પ્રશ્ન:- પહેલાં જડની ક્રિયા કરે પછી ધર્મ થાય ને? જેમ કે પહેલાં શરીરને ઘરેથી ધર્મસ્થાનક સુધી લઈ આવે,

૨૨૪] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈનશાસ્ત્રમાળા

પછી ધર્મ સાંભળે અને પછી સારી સમજણથી ધર્મ થાય. એ રીતે જડની ક્રિયા કરવાનું આગ્યું કે નહિ ?

ઉત્તર- જડની ક્રિયાવડે ધર્મ થતો નથી. જડની ક્રિયા આત્મા કરતો જ નથી તેથી જડની ક્રિયા સાથે આત્માને સંબંધ નથી. ઉપરના દૃષ્ટાંતમાં શરીરની ક્રિયા ફરી તે કારણે ધર્મ થયો નથી. ‘તત્ત્વ સમજવા જવું છે’ એવો શુભભાવ થયો અને ઘરેથી ધર્મ સ્થાનકે ગયા, ત્યાં નીચે મુજબની ક્રિયાઓ થઈ છે. (૧) શુભભાવ થયો તે પુણ્ય છે; તે વિકારી ક્રિયા છે. (૨) શરીરનું ક્ષેત્રાંતર થયું તે જડની ક્રિયા છે. (૩) આત્માના પ્રદેશોનું ક્ષેત્રાંતર થયું તે આત્માની વિકારી ક્રિયા છે. (૪) સત્ શ્રવણ પ્રત્યેનું લક્ષ તે શુભભાવરૂપ વિકારી ક્રિયા છે. આ ચાર ક્રિયાઓ થઈ ત્યાંસુધી હજી ધર્મ થયો નથી. ધર્મ-શ્રવણના લક્ષથી પણ ખસીને સ્વલક્ષ તરફ ઢળે અને પોતાના શુદ્ધ આત્મ-સ્વભાવનો મહિમા લાવીને નિર્ણય કરે તો તે અવિકારી ક્રિયા છે, તે જ ધર્મ છે. જડની ક્રિયા, આત્મ પ્રદેશોની ક્ષેત્રાંતરરૂપ ક્રિયા અને શુભરાગરૂપ વિકારી ક્રિયા એ બધાથી આ ધર્મની ક્રિયા ભિન્ન છે.

આ જ રીતે કોઈ જીવને પૈસા કમાવા વગેરેની અશુભ ભાવના થઈ અને શરીરની ક્રિયા પાપ કાર્યોમાં થઈ, તો ત્યાં પણ શરીરની ક્રિયા તે જડની સ્વતંત્ર ક્રિયા છે, તેનાથી જીવને લાભ કે નુકશાન નથી; અને અશુભભાવ થયા તે જીવની વિકારી ક્રિયા છે તેનાથી જીવને નુકશાન છે. અશુભભાવને કારણે પણ શરીરની ક્રિયા થતી નથી.

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૪૫

[૨૨૫]

અશુભ પરિણામથી પાપ, શુભ પરિણામથી પુણ્ય, એ બંનેનો સમાવેશ વિકારી ક્રિયામાં થાય છે અને એ બંને વખતે શરીરની ક્રિયા તે સ્વતંત્ર જડની ક્રિયા છે. મારા પરિણામને કારણે જડની ક્રિયા થઈ એમ માને તો ખોટું છે, અને પુણ્ય પરિણામને કારણે ધર્મની ક્રિયા થઈ એમ માને તો પણ ખોટું છે.

શરીર ધર્મસ્થાનકે બે ઘડી સ્થિર બેઠું તે જડની ક્રિયા છે, તે વખતે અંતરંગમાં બે શુભ પરિણામ હોય તો પુણ્ય છે, પણ બે તે વખતે ઘર વગેરે સંબંધી અશુભ વિચાર કરતો હોય તો પાપ છે, પુણ્ય-પાપ બંને વિકાર છે તેનાથી ધર્મ નથી—એવું બે તે વખતે આત્મભાન વર્તતું હોય તો તેટલે અંશે અવિકારી ધર્મક્રિયા છે, તે મોક્ષની ઉત્પત્તિ કરનારી ક્રિયા છે. પુણ્ય-પાપ બંને બાંધનની ક્રિયા છે તે સંસારની ઉત્પત્તિ કરનારી ક્રિયા છે. કાઈ જીવે અશુભ પરિણામ તો છોડ્યા અને જિનેન્દ્રદેવ નિર્ઐશ ગુરુ અને સત્શાસ્ત્રના લક્ષે શુભરાગ કર્યો અને તેમાં ધર્મ માન્યો તો તે જીવ એકાંત બાંધનની ક્રિયા જ કરી રહ્યો છે, તેને અધર્મ ક્રિયા જ વર્તે છે,—પછી લલે તે ચાલતો હોય કે સ્થિર હોય, ત્યાગી હોય કે ગૃહસ્થ હોય, ખાતો હોય કે ઉપવાસી હોય.

અવિકારી ક્રિયા

૬:—અવિકારી ક્રિયા એટલે ધર્મની ક્રિયા અથવા મુક્તિની ક્રિયા. લોકો ખોલે છે કે ક્રિયાથી ધર્મ થાય. પણ કોની ક્રિયા અને કંઈ ક્રિયા? જડની ક્રિયા કે ચેતનની ક્રિયા?

૨૨૬] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન, શાસ્ત્રમાળા

અને વિકારી ક્રિયા કે અવિકારી ક્રિયા? જડની ક્રિયા, વિકારી ક્રિયા અને અવિકારી ક્રિયા તેના સ્વરૂપનું જેને ભાન નથી તે ધર્મની ક્રિયા ક્યાંથી કરશે?

મુક્તિની ક્રિયામાં પર સાથે તો સંબંધ નથી અને પર તરફના વલણથી જે ભાવ થાય તેની સાથે પણ સંબંધ નથી. મુક્તિની ક્રિયામાં પર ઉપર કે વિકાર ઉપર દૃષ્ટિ ન હોય પરંતુ પરથી અને વિકારથી ભિન્ન પોતાના અસંયોગી અવિકારી ત્રિકાળ સ્વભાવ ઉપર દૃષ્ટિ હોય છે. વિકારી ક્રિયા તે પણ આત્માની વર્તમાન દશા છે. અને અવિકારી ક્રિયા તે પણ આત્માની વર્તમાન દશા છે. આત્માની જે વર્તમાન દશા સ્વભાવ સાથેનું એકત્વ ચૂકીને પર લક્ષમાં અને પુણ્ય-પાપમાં અટકે છે તે જ વિકારી ક્રિયા છે, તે સંસાર છે, મોક્ષની ઘાતક છે, સુખની ટાળનાર છે અને દુઃખની ઘાતાર છે. અને આત્માની જે વર્તમાન દશા પર લક્ષથી ખસીને સ્વલક્ષે પોતાના ત્રિકાળી સ્વભાવની શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-સ્થિરતામાં ટકી છે તે જ અવિકારી ક્રિયા છે, તે ધર્મ છે, તે મોક્ષની ઉત્પાદક છે અને સંસારની ઘાતક છે, સુખની ઘાતાર છે અને દુઃખની ટાળનાર છે.

૭:- વિકારી ક્રિયા કે અવિકારી ક્રિયા એ બંને એક સમય પૂરતી જીવની અવસ્થા છે, પરંતુ તે બંનેના લક્ષ્યમાં ફેર છે. અવિકારી ક્રિયાનું લક્ષ્ય ત્રિકાળી શુદ્ધ સ્વ સ્વભાવ છે અને વિકારી ક્રિયાનું લક્ષ્ય પરદ્રવ્ય અને પુણ્ય-પાપ છે. જડનું કરવાની વાત તો બેમાંથી એકે ક્રિયામાં નથી. જડની ક્રિયા તો આ બંનેથી જુદી સ્વતંત્ર છે, તેનાથી નથી બંધન કે નથી મુક્તિ.

૮:- 'મોક્ષ કેના લક્ષે થાય? અથવા ત્રણ પ્રકારની ક્રિયામાંથી કયું ક્રિયાથી મોક્ષ થાય? શું જડના લક્ષે મોક્ષ થાય? કે પુણ્ય-પાપના લક્ષે મોક્ષ થાય? પર દ્રવ્યનું છોડવા-મૂકવાનું તો આત્મામાં નથી તેથી તેના લક્ષે મોક્ષ થાય નહિ; જે પુણ્ય-પાપ થાય તે પણ પરલક્ષે થતા હોવાથી વિકાર છે, તેના લક્ષે પણ મોક્ષ થાય નહિ. એટલે કે જડની ક્રિયાથી અને વિકારી ક્રિયાથી મોક્ષ થાય નહિ. જડની ક્રિયાનો બાહ્ય સંયોગ હોવા છતાં અને પર્યાયમાં ક્ષણિક રાગ-દ્વેષ હોવા છતાં, 'હું આ જડથી ભિન્ન છું' અને મારા શુદ્ધજ્ઞાનભાવમાં આ રાગ-દ્વેષ નથી એવું લેદજ્ઞાન વર્તે તે શરૂઆતની ધર્મની ક્રિયા છે, અને પછી શુદ્ધ જ્ઞાતા ભાવમાં સ્થિરતા કરતાં રાગદ્વેષ ટળતાં જાય છે. એ રીતે ધર્મની ક્રિયાના જોરે વિકારની ક્રિયાનો નાશ થાય છે.

૯:- (૧) પેટમાં આહાર પડ્યો કે ન પડ્યો તે જડની ક્રિયા છે, તેમાં નથી પાપ, નથી પુણ્ય, કે નથી ધર્મ. (૨) પેટમાં આહાર ન પડ્યો તે વખતે જીવને જે અણુગમો લાગે કે 'ઉપવાસ તો કર્યો પણ કાલ જેવી આજે મજા ન પડી' તો તેને અશુભ પરિણામ છે અને તે પરિણામથી પાપ બંધન છે. (૩) તે વખતે જે મંદ કષાય રાખે તો શુભ પરિણામ છે અને તે પરિણામથી પુણ્યબંધન છે. (૪) તે વખતે આહારનું, શરીરનું અને પુણ્ય-પાપનું લક્ષ છોડીને પોતાના ત્રિકાળી આત્મસ્વભાવની ઓળખાણ પૂર્વક તેમાં સ્થિર થયો-અનુભવમાં એકાગ્ર થયો તે ધર્મ છે. આ ચાર પ્રકારમાં નં. (૧) જડની ક્રિયા

૨૨૮]

ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

છે, નં. (૨) તથા (૩) તે વિકારની ક્રિયા છે અને નં. (૪) ધર્મની ક્રિયા અથવા અવિકારી ક્રિયા છે.

૧૦:- શરીર સ્થિર રહે તે જડની ક્રિયા છે, તે જડની ક્રિયા ઉપરથી આત્માનું માપ કાઢે તે અજ્ઞાની છે. જડ શરીરની ક્રિયા સ્થિર રહેવારૂપ થઈ પરંતુ તે વખતે આત્માની ક્રિયા કેવા પ્રકારની થઈ રહી છે તેના ભાન વિના ધર્મનું માપ ક્યાંથી કાઢશે? ધર્મની ક્રિયા શરીરમાં થાય કે આત્મામાં? જેની ભૂમિકામાં ધર્મની ક્રિયા થાય છે એવા આત્મસ્વભાવનું જેને ભાન નથી તે ધર્મની ક્રિયા ક્યાં કરશે? માટે સૌથી પહેલાં આત્માના સ્વરૂપની સમજણ કરવી તે જ શરૂઆતની ધર્મની ક્રિયા છે. એ સિવાય બીજી કોઈ ક્રિયા ધર્મની નથી.

કોણ ક્રિયાને સ્થાપે છે?

જ્ઞાની સ્થાપે છે.

૧૧:- શરીરની ક્રિયા તે પુણ્યલ પરમાણુઓની અવસ્થા છે અને પરમાણુઓ સ્વતંત્રપણે પરિણમે છે અર્થાત્ શરીરની તે અવસ્થારૂપ થાય છે. આત્મા તેનો ખરેખર કર્તા નથી, એમ જ્ઞાનીઓ જ શરીરની ક્રિયાને જોમ છે તેમ સ્થાપે છે.

૧૨:- પુણ્ય ક્રિયા તે જીવનો વિકાર ભાવ છે, તે ક્રિયાથી આત્માનો અવિકારી ધર્મ પ્રગટે નહિ તેમ જ તે ક્રિયા ધર્મમાં મદદ કરે નહિ—એમ જ્ઞાનીઓ જ પુણ્ય ક્રિયાને પુણ્યની ક્રિયા તરીકે સ્થાપે છે.

૧૩:- આત્માની અવિકારી ક્રિયા તે ધર્મ છે, તે

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૪૫

[૨૨૬]

ક્રિયા આત્માના જ અવલંબને પ્રગટે છે, તેમાં કોઈ બીજાનું અવલંબન નથી તેમ જ પુણ્યની ક્રિયાથી તે અવિકારી ક્રિયા પ્રગટતી નથી—એમ જ્ઞાનીઓ જ અવિકારી ક્રિયાને ધરાબર સ્થાપે છે.

કોણ ક્રિયાને ઉઠાપે છે ?

અજ્ઞાની ઉઠાપે છે.

૧૪:— શરીરની ક્રિયા આત્માથી થાય છે, પણ એની મેળે સ્વતંત્ર થતી નથી—એમ માનીને અજ્ઞાનીઓ જ શરીરની સ્વતંત્ર ક્રિયાને ઉઠાપે છે, કેમકે તેઓ પુણ્ય પરમાણુઓની સ્વતંત્ર ક્રિયાને સ્થાપતા નથી.

૧૫:— પુણ્ય ક્રિયા અર્થાત્ શુભરાગરૂપ વિકારી ક્રિયાથી ધર્મ થાય અથવા તો તે કરતાં કરતાં ધર્મ થાય એમ માનીને અજ્ઞાનીઓ જ પુણ્યની ક્રિયાને ઉઠાપે છે; કેમકે પુણ્ય તે વિકારી ક્રિયા છે, છતાં તેઓ વિકારી ક્રિયાને વિકારી ક્રિયા તરીકે સ્થાપતા નથી.

૧૬:— આત્માની અવિકારી ક્રિયા પુણ્ય કરતાં કરતાં થાય અથવા તો કાંઈક પરાવલંબન જોઈએ—એમ માનીને અજ્ઞાનીઓ જ અવિકારી ક્રિયાને ઉઠાપે છે; કેમકે પુણ્યની અપેક્ષા રહિત નિરાવલંબી અવિકારી ક્રિયા છે તેને તેઓ સ્થાપતા નથી.

પ્રકરણ : ૪૬

તત્વચર્ચા.

૧:- સુરેશચંદ્ર- એક જીવ ધર્મી છે, તેને કોઈ માલ વિનાનો અને નિર્માલ્ય કહે છતાં તેને શંકા ન થાય, તે શા કારણે?

દીનેશચંદ્ર- કેમકે તે ધર્મીત્મા જીવને એવું અંતર-ભાવ વર્તે છે કે, હું આત્મા છું અને સદાય અનંત ગુણોના સમુદાયથી ભરપૂર છું. આમ પોતાના સ્વભાવની કિંમત હોવાથી તેને શંકા થતી નથી.

સુરેશ- તમને શાંત ખેડેલા જોઈને કોઈ કહે કે, તમે નવરા-આળસુ છો, તો તમને હુઝ થાય કે નહિ? -શા માટે?

દીનેશ- હુઝ ન થાય, કારણ કે મારામાં વસ્તુત્વ ગુણ છે તેથી હું દરેક સમયે પ્રયોજનભૂત કાર્ય કરી જ રહ્યો છું. મારા જ્ઞાન, શ્રદ્ધા, સુખ, પુરુષાર્થ વગેરે અનંત ગુણોની દૃઢતાનું કાર્ય મારી દ્રવ્યત્વશક્તિથી દરેક સમયે પરિણમી રહ્યું છે માટે હું આળસુ તથી. લોકો ખહારથી માપ કરે છે તે સાચું નથી. સ્વરૂપમાં અણઉત્સાહ તે જ આળસ છે અને સ્વરૂપમાં ઉત્સાહ તે જ સાચો પ્રયત્ન છે.

૨:- સુરેશ- કોઈ કહે કે, આત્મામાં પૈસા વગેરે કાંઈ નથી તેથી તે તદ્દન માલ વગરનો છે, તો તેને માનો કે નહિ?

દીનેશ- આત્મામાં પૈસા વગેરે કાંઈ નથી જો ખરું પરંતુ આત્મા માલ વગરનો નથી, કેમકે તેનામાં શ્રદ્ધા,

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૪૬

[૨૩૧]

જ્ઞાન, સુખ, આનંદ, વીર્ય વગેરે અનંત ગુણો છે; અનંત ગુણોવાળા આત્માને માલ વગરનો કેમ કહી શકાય?

૩:-સુરેશ- આત્માના ગુણો વધારવા હોય તો વધારી શકાય કે નહિ?

દીનેશ- ગુણ ન વધારી શકાય, કેમકે ગુણ તો ત્રિકાળ છે, તે નવો થઈ શકતો નથી. પરંતુ ગુણની પર્યાયની નિર્મળતા વધારી શકાય છે. અશુદ્ધધૃત્વગુણ હોવાથી વસ્તુમાં જોટલા ગુણ હોય તેટલા જ ત્રિકાળ રહે છે, તેમાં વધારો ઘટાડો થતો નથી.

સુરેશ-જો ગુણ વધી ન શકે તો પછી જેનામાં ઓછા ગુણ હોય તેના ગુણ પૂરા શી રીતે થાય?

દીનેશ- કોઈમાં ગુણ ઓછા હોય જ નહિ. બધા આત્માઓમાં ગુણ તો પૂરેપૂરા જ સદા રહે છે. ગુણ ઓછા થઈ ગયા નથી પરંતુ ગુણની પર્યાય અધૂરી થઈ છે. ‘આ જીવને ઓછા ગુણ છે’ એમ કહેવાય છે, પરંતુ ખરેખર ત્યાં ગુણ ઓછા નથી પણ ગુણની પર્યાય ઓછી (અધૂરી) થઈ છે-એમ સમજવું. ગુણ તો પૂરેપૂરા છે, એને જીવ ઓળખતો નથી તેથી પર્યાય અધૂરી છે. જો પોતાના પૂરેપૂરા ગુણોને ઓળખીને જીવ તેમાં સ્થિર થાય તો પર્યાય પણ પૂરી જ પ્રગટે. તેથી પ્રથમ આત્માના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનું સ્વરૂપ ઓળખવું જોઈએ.

૪:-સુરેશ-તમે આત્મા છો, તમે ધરેથી અહીં આવ્યા ત્યારે શરીરને તમારી સાથે પરાણે-બળબળરીથી આવવું પડ્યું કે નહિ?

૨૩૨] લગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

દીનેશ-ના, શરીર બળબળરીથી આવ્યું નથી. આત્મા અને શરીર બંને બુદ્ધ પદાર્થો છે તેથી એક બીજાનું કંઈ કરી શકે નહિ. આત્મા પોતાને કારણે આવ્યો છે અને શરીર શરીરના કારણે આવ્યું છે. શરીરના જડ પરમાણુઓમાં દ્રવ્યત્વ નામની શક્તિ છે તેથી તેઓ પરિણમીને અહીં આવ્યા છે; પરંતુ આત્માને કારણે શરીર આવ્યું નથી. તેમજ શરીરના કારણે આત્મા આવ્યો નથી. બંને પદાર્થો સ્વતંત્ર છે.

પ:- સુરેશ- જીવ અને પુદ્ગલમાં શું ફેર છે ?

દીનેશ-જીવમાં જ્ઞાન છે, પુદ્ગલમાં જ્ઞાન નથી. પુદ્ગલ રૂપી છે, જીવ અરૂપી છે.

સુરેશ- પુદ્ગલમાં જ્ઞાન ગુણ કેમ ન હોઈ શકે ?

દીનેશ- પુદ્ગલ જડ રૂપી છે તેથી તેમાં જ્ઞાન નથી. જ્ઞાન તો અરૂપી છે અને પુદ્ગલ તો રૂપી છે, રૂપી વસ્તુના બધા ગુણો રૂપી જ હોય પણ અરૂપી ન હોય.

સુરેશ- પુદ્ગલ રૂપી છે અને જ્ઞાન અરૂપી છે-એ શી રીતે બંધાયું.

દીનેશ- જે રૂપી વસ્તુ હોય તે ઈન્દ્રિયો દ્વારા બાહ્યી શકાય અને પુદ્ગલો રૂપી છે તેથી તે ઈન્દ્રિયો દ્વારા બાહ્યી શકાય છે. જે આંખથી દેખાય, નાકથી સુંઘાય, કાનથી સંભળાય, જીભથી ચખાય અને ચામડીથી સ્પર્શાય તે બધું જ રૂપી પુદ્ગલ છે; અને જ્ઞાન તો અરૂપી હોવાને લીધે તે આંખથી દેખાતું નથી, કાનથી સંભળાતું નથી, હાથ વગેરેથી સ્પર્શાતું નથી. જીભથી ચખાતું નથી અને

નાકથી સુઘાતું નથી. કોઈ પણ અચેતન પદાર્થમાં જ્ઞાન હોઈ શકે નહિ.

૬:- સુરેશ:- આપણે રેડિયામાં જે સાંભળીએ છીએ તે શબ્દો આકાશમાંથી આવે છે કે શું છે ?

દીનેશ:- ના. શબ્દો આકાશમાંથી આવતા નથી. શબ્દ તો જડ પરમાણુઓની અવસ્થા છે, તે આકાશનો ગુણ નથી. ઘણા પરમાણુઓ ભેગા થઈને શબ્દરૂપે પરિણમે છે તે આપણે સાંભળીએ છીએ. પરમાણુઓમાં જ શબ્દરૂપ થવાની શક્તિ છે. આકાશ દ્રવ્ય તો બુદ્ધ છે.

સુરેશ:-પરમાણુમાં 'સ્પર્શ' ગુણ છે એમ શી રીતે કહી શકાય ?

દીનેશ:-કેમકે પાણી વગેરે પદાર્થો ટાઢામાંથી ઉના થાય છે, ટાઢું અને ઉનું એ બંને સ્પર્શ ગુણની જ પર્યાયો છે.

૭:-સુરેશ:-પાણીને ટાઢામાંથી ઉનું તો અગ્નિએ કર્યું છે ને ?

દીનેશ:- નહિ, અગ્નિ અને પાણી બંને પદાર્થો બુદ્ધાં છે તેથી અગ્નિ પાણીને ઉનું કરતી નથી. પાણીમાં અનંત પરમાણુ દ્રવ્યો છે અને તે દરેક પરમાણુઓમાં સ્પર્શ ગુણ છે, તે ગુણ પહેલાં ઠંડી પર્યાયરૂપે હોતો અને પછી તે જ ગુણ પોતાની શક્તિથી ઉની દશા રૂપે થયો; તેમાં અગ્નિ વગેરે કોઈએ કાંઈ કર્યું નથી. પાણીના પરમાણુઓ પોતાની લાયકાતથી પોતાના કારણે સ્વયં ઉના થયા છે.

સુરેશ:-જો પાણી પોતાની જ લાયકાતથી જ ઉનું થતું હોય તો અગ્નિ આવ્યા પહેલાં તે કેમ ઉનું થયું ન હતું ?

દીનેશ:-દરેક દ્રવ્યમાં 'દ્રવ્યત્વ' નામની શક્તિ છે, તે શક્તિને લીધે દ્રવ્યો સદાકાળ એક સરખાં રહેતાં નથી અને

૨૩૪] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન સાસ્રમાળા

તેની હાલત સદાકાળ બદલાયા કરે છે. પરમાણુઓમાં પણ દ્રવ્યત્વગુણ હોવાને લીધે તેની હાલત બદલાયા કરે છે. તેથી તેઓ કોઈ વાર ઠંડા, કોઈ વાર ગરમ વગેરે હોય છે. જે પરમાણુઓ ઠંડામાંથી ગરમ થયા તે અગ્નિએ કર્યા નથી. પણ તેની પોતાની દ્રવ્યત્વશક્તિને લીધે જ થયાં છે.

૮:-સુરેશ:- અગ્નિએ પાણીને ઉનું કર્યું એમ માનીએ તો શું વાંધો આવે ?

દીનેશ:- જો અગ્નિએ પાણી ઉનું કર્યું એમ માનીએ તો અગ્નિના પરમાણુઓમાંથી કાંઈક નીકળીને પાણીના પરમાણુઓમાં પ્રવેશી જાય-એમ હોવું જોઈએ. અગ્નિમાંથી ગરમી નીકળીને પાણીમાં પ્રવેશી ગઈ-એમ થતું નથી. કેમકે દરેક દ્રવ્યોમાં ‘અગુરુલધુત્વ’ નામની શક્તિ છે તેથી એક દ્રવ્યના કોઈ ગુણ કે પર્યાય બીજા દ્રવ્યમાં પ્રવેશી શકતાં નથી. દરેક દ્રવ્યોના ગુણ-પર્યાય પોતપોતામાં જ રહે છે. વસ્તુની પર્યાય બહારથી આવતી નથી. પરંતુ પોતાના ગુણમાંથી જ પર્યાય આવે છે; તેથી પાણીની ઉની દશા તેના સ્પર્શ-ગુણમાંથી જ આવી છે પરંતુ અગ્નિના પરમાણુઓમાંથી આવી નથી.

વળી દરેક પદાર્થ અનેકાંત સ્વરૂપ છે, એટલે પોતાના સ્વરૂપપણે છે અને પરના સ્વરૂપપણે નથી. પાણી અગ્નિના સ્વરૂપપણે નથી. આમ હોવાથી તેઓ એક બીજાનું કાંઈ જ કરી શકતા નથી. જો અગ્નિએ પાણીને ઉનું કર્યું એમ માનીએ તો ઉપરના બધા સિદ્ધાંત તૂટી જાય અર્થાત્ દ્રવ્યના અગુરુલધુત્વ ગુણનો નાશ થાય, બધા ગુણોનો નાશ થાય અને

ધર્મની ક્રિયા પ્રકરણ : ૪૬

[૨૩૫

દ્રવ્યો એક બીજામાં ભળી જઈને દ્રવ્યનો પણ નાશ થાય. માટે કોઈ દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કાંઈ જ કરી શકતું નથી.

૯:- સુરેશ:-વસ્તુમાં 'નાસ્તિત્વ' ગુણ છે એમ સમજવાથી શું લાભ?

દીનેશ:- વસ્તુના સ્વભાવમાં જે ગુણ હોય તે ગુણ જાણવાથી વસ્તુનું સ્વરૂપ જ્યાંલમાં આવે છે અને તેથી સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્જ્ઞાન થાય છે. નાસ્તિત્વગુણ એટલે આત્મા પરરૂપે નથી અને પરદ્રવ્યો આત્મારૂપે નથી. આમ સમજતાં શરીરમાં રોગ આવે તો જાણે છે કે તે રોગની મારામાં નાસ્તિ છે, મારું જ્ઞાન રોગથી બુદ્ધ છે. મારો કોઈ ગુણ શરીરરૂપે નથી તેથી શરીરમાં રોગ આવવાથી મને નુકશાન થતું નથી, તેમજ શરીર નિરોગ હોય તેને લીધે મને લાભ થતો નથી. અને શરીરની મારામાં નાસ્તિ હોવાથી હું શરીરનું કાંઈ કામ કરી શકું નહિ. આમ, નાસ્તિત્વગુણની સમજણ થતાં નિરંતર સ્વ-પરના ભિન્નપણાનો જ્યાંલ રહે છે અને તેથી શાંતિ રહે છે, શરીર, પૈસા વગેરે આલ્યા જવાથી આત્મામાંથી કાંઈ આલ્યું જતું નથી, કેમકે જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મામાં શરીર પૈસા વગેરેની નાસ્તિ છે.

૧૦:- સુરેશ:-સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર, પુણ્યના કળનો સંયોગ વગેરે કોઈ પદાર્થથી તમને લાભ થાય કે નહિ?

દીનેશ:- મને મારી સાચી સમજણથી લાભ થાય, પરંતુ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર કે પુણ્ય વગેરે કોઈથી લાભ થાય નહિ કેમકે તે બધા પદાર્થોનો મારા આત્મામાં અભાવ છે,

૨૩૬]

ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન શાસ્ત્રમાળા

મારામાં તે કોઈ નથી, જે પદાર્થો મારા આત્મામાં નથી તે પદાર્થો મારા આત્માને કાંઈ કરી શકે નહિ.

સુરેશ:- પરથી કાંઈ લાભ-નુકશાન થાય નહિ-એમ સમજવાથી શું લાભ?

દીનેશ:- વસ્તુ સ્વરૂપ જ એ પ્રમાણે છે મારે તેમ સમજવાથી જ સમ્યગ્જ્ઞાન થાય છે. પર દ્રવ્યોથી મને કાંઈ લાભ નુકશાન થતું નથી એમ સમજે ત્યારે પરદ્રવ્યો પ્રત્યે મોહબુદ્ધિ કે અહંકાર થતો નથી, અને તેથી રાગ-દ્વેષ પણ ઘટે છે અને શાંતિ-સુખ થાય છે. પરદ્રવ્યની ઓશિયાળરૂપ પરાધીનતા જીવ માની બેઠો છે તે માન્યતા સાચું સમજતાં ટળી જાય છે. પોતાના દોષથી જ પોતાને નુકશાન થાય છે એમ સમજે તો પોતાનો દોષ ટાળીને તે નુકશાન ટાળે અને ગુણનો લાભ થાય.

૧૧:- સુરેશ:- જો એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કાંઈ ન કરતું હોય તો આ જડ દેહની વ્યવસ્થા કોણ કરે છે?

દીનેશ:- જડ દેહમાં અનંત રજકણ-પરમાણુઓ છે, તે દરેક સ્વતંત્ર દ્રવ્ય છે. તે દરેક પરમાણુ દ્રવ્યમાં દ્રવ્યત્વ, વસ્તુત્વ વગેરે ગુણ છે તેમજ તેનામાં ક્રિયાવતી શક્તિ છે તેથી તેઓ હાલે છે, ચાલે છે, શબ્દરૂપે થાય છે, સ્થિર થાય છે, ગરમ થાય છે, ઠંડા થાય છે. એ વગેરે શરીરની બધી અવસ્થાઓની વ્યવસ્થા તે પરમાણુઓનાં દ્રવ્યત્વ વગેરે ગુણો જ કરે છે, પરંતુ જીવ તેની વ્યવસ્થા કરતો નથી. જીવ તો તેનો જાણનાર છે. પોતાને જે જ્ઞાન અને રાગ થાય તે જીવ પોતે કરે છે પણ જડ શરીર જ્ઞાન કે

રાગ કરાવતું નથી, અને જડ-શરીરના પરમાણુઓમાં જે હલન ચલન વગેરે થાય તે પરમાણુઓના ગુણો જ કરે છે પરંતુ જીવ તે કરતો નથી. આ પ્રમાણે સ્વતંત્ર વસ્તુસ્વરૂપ છે.

૧૨:- સુરેશ:- એક માણસ મરી ગયો, બીજો કોઈ માણસ તેને સ્નેહથી ખવરાવવા, પીવરાવવા તથા તેની સાથે વાતચીત કરવા ઇચ્છે છે, પરંતુ તે મરેલો માણસ ખાતો નથી, પીતો નથી તેમજ જોડતો નથી; તેથી તે બીજો માણસ મનમાં દુઃખી થઈ રહ્યો છે, તો તેનું દુઃખ મટાડવાનો શું ઉપાય ?

દીનેશ:- સ્થુળપણે જોઈએ તો તે જીવને દુઃખ ટાળવા માટે જે ઉપાય જણાય છે (૧) કાં તો તે જીવની ઇચ્છા પ્રમાણે સામું મડદું ખાય, પીયે અને વાતચીત કરે તો દુઃખ ટળે, અને (૨) કાં તો તેને ખવરાવવા વગેરે સંબંધીની આ જીવની ઇચ્છા દૂર થાય તો તેનું દુઃખ ટળે.

હવે વિશેષ વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ જણાય છે કે પહેલો ઉપાય તો તદ્દન અશક્ય છે એટલે કે ખરેખર તે ઉપાય જ નથી, કેમકે મડદું કદી પણ ખાવા પીવાનું નથી, તેથી જ્યાંસુધી તે મડદાંને મડદાં તરીકે નહિ જાણે ત્યાંસુધી તેનું દુઃખ કદી પણ મટવાનું નથી. બીજો ઉપાય સ્વાધીન હોવાથી તે ઉપાય જીવ કરી શકે છે. પરંતુ જ્યાંસુધી, ‘આ મડદું છે અને તે કદાપિ ખાવા પીવાનું નથી એમ તે જીવને વિશ્વાસ ન આવે ત્યાંસુધી તેને ખવરાવવા વગેરેની આ જીવની ઇચ્છા ટળે જ નહિ; તેથી મડદાનું મડદાં તરીકે સાચું જ્ઞાન કરવું તે જ

ધમ્મ ટળીને શાંતિ થવાનો એક માત્ર ઉપાય છે. મડદાંને મડદાં તરીકે જાણતાં તેને વસ્તુસ્થિતિનો સાચો ખ્યાલ આવે છે અને તેમં થતાં, મડદાંને ખવરાવવા વગેરેની તેની ઈચ્છા ટળી જાય છે, અને તેથી તેટલા પૂરતી તેને શાંતિ થાય છે. આ રીતે, સાચું જ્ઞાન જ સુખનું કારણ છે અને અજ્ઞાન જ દુઃખનું કારણ છે. [અહીં માત્ર મડદાં સંબંધી વાત છે તેથી 'સાચું જ્ઞાન' કહેતાં માત્ર મડદાં સંબંધી સાચું જ્ઞાન સમજવું પરંતુ 'સમ્યજ્ઞાન' ની વાત ન સમજવી, અને 'સુખ' કહેતાં મડદાં સંબંધી ઈચ્છાના અભાવથી જે શાંતિ થઈ છે તે અપેક્ષાએ સુખ સમજવું; પરંતુ સર્વથા નિરાકુળતાજન્ય સુખ અહીં ન સમજવું. સમ્યજ્ઞાન અને નિરાકુળ સુખ સંબંધી હવે સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે.]

૧૩:- સુરેશ:- મેં ઉપર જે પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો તે દૃષ્ટાંત તરીકે પૂછ્યો હતો, હવે સિદ્ધાંત સમજવા માટે પૂછું છું કે, આ જીવ 'શરીર વગેરે પરદ્રવ્યો સારાં રહે તો મને સુખ થાય' એમ માનતો હોવાથી શરીર વગેરે પરદ્રવ્યોને પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ફેરવવાના ભાવ કરે છે, પરંતુ પરદ્રવ્યો આ જીવની ઈચ્છા પ્રમાણે પરિણમતા નથી તેથી આ જીવ નિરંતર આકુળતાનું વેદન કરીને દુઃખી જ થઈ રહ્યો છે, તે દુઃખ મટવાનો ઉપાય શું છે?

દીનેશ:- સ્થુળપણે જોઈએ તો તે જીવને દુઃખ ટાળવા માટે બે ઉપાય જણાય છે- [૧] કાં તો તે જીવની ઈચ્છા પ્રમાણે જ શરીરાદિ સર્વ પરદ્રવ્યો પરિણમે તો તેનું દુઃખ ટળે; અને [૨] કાં તો પરદ્રવ્યોને ફેરવવા સંબંધીનો ભાવ આ જીવ પોતે ફેરવી નાખે, તો તેનું દુઃખ ટળે.

હવે વિશેષ વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ જણાય છે કે, પહેલો ઉપાય તો તદ્દન અશક્ય છે એટલે કે ખરેખર તે ઉપાય જ નથી; કેમકે પરદ્રવ્યો જીવથી જુદા છે તેથી તેઓ કદી પણ જીવની ઇચ્છાને આધીન પરિણમવાના નથી. પરદ્રવ્યો આ જીવની અપેક્ષાએ મડદાં છે, જેમ મડદું ખાય-પીયે નહિ તેમ પરદ્રવ્યો પણ આ જીવ સાથે કાંઈ સંબંધ ધરાવતા નથી.

ન્યાસુધી પરદ્રવ્યોને પોતાથી ભિન્નપણે નહિ જાણે ત્યાંસુધી તેનું દુઃખ કદી પણ મટવાનું નથી. પહેલો ઉપાય જો કે અશક્ય જ છે તોપણ અજ્ઞાની જીવ તે ઉપાય કરીને દુઃખ મટાડવા ગાહે છે, પરંતુ તેની ઇચ્છા પ્રમાણે પદાર્થો નહિ પરિણમતા હોવાથી તેના જાંઘા ભાવનું દુઃખ તેને હંમેશાં બંધી જ રહે છે.

૧૪:- બીજો ઉપાય કે જે સત્ય છે તે અજ્ઞાનીની સમજમાં જ આવતો નથી, બીજો સાચો ઉપાય જ્ઞાનીઓ જ સમજે છે. આ ઉપાય સ્વાધીન છે અને જીવથી તે જ થઈ શકે છે. બધાય પરદ્રવ્યો મારાથી સર્વથા જુદા છે, મારામાં તેમનો અભાવ છે-એમ ન્યાસુધી જીવને વિશ્વાસ ન આવે ત્યાંસુધી પરદ્રવ્યને ફેરવવાની તેની ઇચ્છા ટળે જ નહિ. પરંતુ જો પરદ્રવ્યોને પોતાથી ભિન્નપણે જાણે તથા હું તેમનું કાંઈ જ કરી શકતો નથી-એમ વિશ્વાસ કરે તો તે પરદ્રવ્યોને ફેરવવાની ઇચ્છા કરે નહિ, પરંતુ તે પરદ્રવ્યો જેમ સ્વતંત્રપણે પરિણમે તેમ તેને માત્ર જાણ્યા કરે, અને તે પરદ્રવ્યતા ગમે તેવા પરિણમનમાં પણ પોતાને

૨૪૦] ભગવાનશ્રી કુંદકુંદ - કહાન જૈન હાસ્યમાળા

અંતરથી આકુળતા ન થાય, કેમકે તેને પ્રતીત છે કે તે દ્રવ્યોના પરિણમન સાથે મારે કાંઈ સંબંધ નથી. માટે સ્વનું અને પરનું ભિન્નપણે સાચું જ્ઞાન કરવું તથા તેઓ એક બીજાનું કાંઈ જ કરી શકતા નથી એવી પ્રતીત કરવી તે જ ઇચ્છા ટાળીને શાંતિ થવાનો એક માત્ર ઉપાય છે. સ્વ-પર દ્રવ્યોને ભિન્ન જાણતાં તેને વસ્તુસ્થિતિનો સાચો ખ્યાલ આવે છે; અને તેમ થતાં 'હું પરદ્રવ્યોની ક્રિયા કરી શકું' એવી ઊંઘી માન્યતા ટળી જાય છે તેથી અનંત પરદ્રવ્યોનો અહંકાર અને તેના કર્તૃત્વની અનંતી ઇચ્છા ટળી જાય છે અને તેટલે અંશે સ્વભાવની શાંતિ અને સુખ પ્રગટે છે, આ રીતે, સાચું જ્ઞાન જ સુખનું કારણ છે, અને અજ્ઞાન જ દુઃખનું કારણ છે. સર્વત્ર સર્વ પ્રસંગે સાચું જ્ઞાન એ જ એક માત્ર સુખનો ઉપાય છે. માટે સાચું જ્ઞાન કરો !

૧૫:— જીવનો સ્વભાવ જ જ્ઞાન કરવાનો છે, પર-દ્રવ્યોને પણ જાણે ખરો, પરંતુ પરદ્રવ્યોને જાણતાં જ્ઞાન સાથે પરનું કરવાનો અહંકાર કરે છે તે અહંકાર જ દુઃખનું કારણ છે. જ્યારે પરદ્રવ્યોને ભિન્નપણે સમજે ત્યારે જ્ઞાન સાથે પરદ્રવ્યનો અહંકાર કરે નહિ. તેથી એકલું જ્ઞાન રહ્યું, તે જ્ઞાન જ સુખનું કારણ છે.

સ્વદ્રવ્યનું સાચું સ્વરૂપ યથાર્થપણે જાણ્યા વગર પર-દ્રવ્યનો અહંકાર ટળી શકે નહિ, માટે જ્ઞાનવડે પોતાના શુદ્ધાત્મસ્વરૂપને ઓળખવું.

પ્રકરણ : ૪૭

અતિમ મંગળ

શ્રી સદ્ગુરુદેવને વંદન

અહો ! અહો ! શ્રી સદ્ગુરુ, કરુણાસિંધુ અપાર,
 આ પામર પર પ્રભુ કર્યો, અહો ! અહો ! ઉપકાર. ૧
 શું પ્રભુચરણ કને ધરું ? આત્માથી સૌ હીન;
 તે તો પ્રભુએ આપિયો, વર્તુ ચરણાધીન. ૨
 આ દેહાદિ આજથી, વર્તો પ્રભુ આધીન;
 દાસ, દાસ હું દાસ છું, તેહ પ્રભુનો દીન. ૩
 પદ્ સ્થાનક સમજાવીને, સિન્ન બતાવ્યો આપ;
 મ્યાન થકી તરવારવત, એ ઉપકાર અમાપ. ૪
 જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, પામ્યો દુઃખ અનંત;
 સમજાવ્યું તે પદ નમું, શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત. ૫
 પરમ પુરુષ પ્રભુ સદ્ગુરુ, પરમજ્ઞાન સુખધામ;
 જેણે આપ્યું ભાન નિજ, તેને સદા પ્રણામ. ૬
 દેહ છતાં જેની દશા, વર્તે દેહાતીત;
 તે જ્ઞાનીના ચરણમાં, હો વંદન અગણિત. ૭

:: शुद्धि पत्रक ::

पानुं	दीप्ति	अशुद्ध	शुद्ध
६	३	क्षमार्ग	भोक्षमार्ग
८	२२	प्रत्याभान	प्रत्याभ्यान
१०	२१	परमश्रुत	परमश्रुत
११	८	जयध्वज	जयध्वज
११	१८	लागता	लगता
१५	१५	प्रत्याभान	प्रत्याभ्यान
२	६	परिणतिः	परिणतिः
८	१२	इलावनार	इलानार
१०	२१	स्थल	स्थल
१३	१८	सुभ्यकदर्शन	सभ्यकदर्शन
१५	२	सभ्यकृष्टिने	सभ्यकृष्टिने
१५	१२	अटले	अटले
१६	१३	सभ्यकृष्टर्शनथी	सभ्यकृष्टर्शनथी
१६	१४	साम्यकृष्टर्शन	सभ्यकृष्टर्शन
१७	१६	जथा	जथा
१८	२०	रह	रहै
२०	६	‘आरत्र’नुं	‘आरित्र’नुं
२०	१६	शुद्ध चित्स्वर्पे	शुद्ध चित्स्वर्पे

२४	२२	ज्ञानकलाव	ज्ञायकलाव
२६	४	ज्ञान ५	ज्ञानरूप
३०	१६	प्रत्यक्ष	प्रत्यक्ष
३३	१०	कथा	कथा
४०	२०	थाथ	थाथ
४१	२	भोक्षभागनी	भोक्षभार्गनी
४१	१२	भूर्भपल्लुं	भूर्भपल्लुं
४२	६	अगुंणिस्स	अगुणिस्स
४६	१२	अनंत	अनंत
४६	१७	कार्भाणुवर्गणु	कार्भाणुवर्गणु
४८	१	करवाथे	करवाथी
५१	२२	छे	छे)
५३	१८	निश्चय्यारित्र	निश्चय्या २२
५८	५	व्योनुं	द्व्योनुं
५८	७	पच्चक्खा	पच्चक्खाइ
५८	८	णा	णाणं
५६	१३	नैमित्तिक लाव	नैमित्तिक लाव
५६	२०	संयोगसङ्गे	संयोग सङ्गे
६५	१४	समितिमां	समितिमां
६८	१	पकरणु	प्रकरणु
६८	११	शुद्धापयोगना	शुद्धोपयोगना
६८	१४	प्राधान्यस्या ज्ञानिनो	प्राधान्यस्याऽ ज्ञानिनो
६८	१६	तिव्वराग	तीव्वराग

૨૪૪]

સુદ્ધિ પત્રક

૬૮	૧૬	જ્વર વિનોદાર્થ	જ્વર વિનાદાર્થ
૭૨	૯	વિંશતિકા	વિંશતિકા
૭૫	૨૦	તેથ	તેથી
૭૮	૨૧	શમ્યગ્દર્શન	સમ્યગ્દર્શન
૮૩	૬	ઉદ્દેશ	ઉદ્દેશ
૮૫	૧૭	બાળવ્રતનું	બાળવ્રતનું
૮૭	૧૫	તેઆશ્રી	તેઓશ્રી
૮૯	૧૧	ટીકાનાં	ટીકામાં
૮૯	૧૬	જોડાય તો	જોડાય તો બંધકારણ થાય છે.
૯૦	૧૦	સોએ	સો એ
૯૦	૧૧	નિમિત્તદ્રવ્ય	નિમિત્ત દ્રવ્ય
૯૦	૧૬	સંક્રાંત:	સંક્રાંત:
૯૮	૨૪	પ્રતિપાદન	પ્રતિપાદન
૧૦૦	૨૦	કૂતે	કૂતે
૧૦૦	૮	વ્યવહારનયની	વ્યવહારનયની
૧૦૩	૮	હોવાથી પોતાની	હોવાથી પોતાની
૧૦૩	૨૧	શેકે	શેકે
૧૦૪	૧૬	‘વ્યવહારનય’	‘વ્યવહારનય’
૧૦૫	૧૨	મેળાય	મેળાય
૧૦૬	૪	lip	lip
૧૦૮	૧૩	તાં	તો
૧૧૨	૬	માન	માની
૧૧૪	૩	તથ	તથા

ધર્મનો ડિયા

[૨૪૫]

૧૧૪	૭	નશ્ચય	નિશ્ચય
૧૧૬	૮	મનુષ્યભાવ	મનુષ્યભવ
૧૧૬	૨૦	અનંત	અનંત
૧૨૧	૧૬	ઉપય	ઉપાય
૧૨૧	૨૪	સાભળે	સાંભળે
૧૨૨	૧૨	સુધીના	સુધીના પ્રકરણે
૧૨૫	૧૮	ચલાલીએ	ચલાવીએ
૧૨૬	૧૪	ત્યાં શુધી	ત્યાંસુધી
૧૨૬	૧૫	[Negative]	[Negative]
૧૨૮	૨૨	આહાર	(૨) આહાર
૧૩૩	૭	નિર્જરા	નિર્જરા
૧૪૫	૧૫	સ્પષ્ટ	સ્પષ્ટ
૧૪૬	૧	મહાવત	મહાવત
૧૪૬	૧૭	એવો વિકલ્પ	એવો વિકલ્પ ઉઠે નહીં; એવો વિકલ્પ
૧૪૭	૯	કરતાં	કરતો
૧૫૦	૧૭	સમ્યગ્જ્ઞાના	સમ્યગ્જ્ઞાની
૧૫૨	૮	સમજાવવા	સમજાવવા
૧૫૬	૪	હા	હા,
૧૫૬	૧૯	ઈગ્લીશમાં	ઈંગ્લીશમાં
૧૫૭	૧૧	રહેવા	રહેવા
૧૫૮	૧૫	દ્રઢતાં	દ્રઢતા
૧૬૪	૧૫	જાણે છે.	જાણે છે,
૧૭૦	૧૭	કહા	કહો

૧૪૬]

શુદ્ધિ યોગક

૧૭૪	૧૦	રીત	રીતે
૧૭૫	૪	ધંધનો	ધંધાનો
૧૭૫	૨૦	અશુભ લવની	અશુભલાવની
૧૮૦	૩	ફડફડાટ	ફડફડાટ
૧૮૨	૧૪	૨ ૫ ૯	૨-૫-૯
૧૮૮	૩	નહો	ન હો
૧૯૨	૫	પરંતુ	પરનું
૧૯૨	૧૨	સામ્યગ્દર્શન	સમ્યગ્દર્શન
૧૯૨	૨૩	સામ્યગ્દર્શન	સમ્યગ્દર્શન
૧૯૨	૨૩	પૂર્વ	પૂર્વે
૧૯૬	૧	સ્વરૂપ	સ્વરૂપ
૧૯૬	૧૪	ખરૂં?	ખરૂં?
૧૯૯	૭	પડે	પડે;
૨૦૧	૧૧	પ્રમથ	પ્રથમ
૨૦૬	૨૧	તેજણાવો	તે જણાવો
૨૧૧	૯	પરજોય	પરજોયમાં
૨૧૧	૯	જ્ઞાનમાં	જ્ઞાન
૨૧૧	૧૦	જોયમાં	જોયમાં જ્ઞાનને
૨૧૧	૧૬	પાપ	મહાપાપ
૨૧૩	૧	સમ્ય પણું	સમ્યક્પણું
૨૧૩	૧	થતું	થતું
૨૧૭	૭	કર	કર.
૨૧૮	૯	અનાદિકાળથી	અનાદિકાળથી

२१८	१७	भिध्यात्वत्यागनो	भिध्यात्व त्यागनो
२१९	२	कोडाकोड	कोडाकोड
२१९	६	मुक्त	मुक्त
२१९	२१	ओकेय	ओकेय
२२०	१६	यरित्र	यारित्र
२२०	२१	तटस्थ	तटस्थ
२२३	१२	रागद्वेष	रागद्वेष

જ્ઞાતિક્રિયાની વ્યાખ્યા

જ્ઞાતિક્રિયા:—જ્ઞાનની વિકાર રહિત નિર્મળ ક્રિયા એટલે જ્ઞાનની એકાગ્રતા [-અર્થાત્ જ્ઞાન સ્વભાવી આત્મામાં પુણ્ય-પાપ રહિત જ્ઞાનની એકાગ્રતા] તે જ્ઞાતિ ક્રિયા છે.

કરોતિક્રિયાની વ્યાખ્યા

કરોતિક્રિયા:—જડનું કર્તવ્ય મારું, પુણ્ય-પાપનાં ભાવનું કર્તવ્ય મારું, જડની અવસ્થા મારા હાથમાં છે એવી જે માન્યતા એટલે કે હું જડની ક્રિયા કરી શકું અને વિકારી પરિણામ મારાં એવો અભિપ્રાય તે કરોતિક્રિયા છે.

નોંધ:—(૧) જડની અવસ્થા મારાથી થાય છે એવો ભાવ અને પુણ્ય-પાપના પરિણામ મારાં એવો ભાવ અર્થાત્ કરોતિક્રિયા જ્ઞાનીને હોતી નથી, પણ જ્ઞાતિક્રિયા (જ્ઞાન ક્રિયા) હોય છે. (૨) જીવ પરનું કાંઈ કરી શકતો નથી. તેથી પરની કાંઈ ક્રિયા તે જીવની ક્રિયા નથી.

